

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (1)

Чернігів 2017

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 11 від 11 жовтня 2017 р.).

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2017. № 1 (1). 204 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; теорії і практиці кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, тактико-спеціальній підготовці. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, доц., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Денисов С. Ф.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Доній Н. С.*, д-р філос. наук, доц.;

Пекарчук В. М., д-р іст. наук, доц.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борисов В. І., д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Гончаренко О. Г.*, д-р екон. наук, доц.; *Глушков В. О.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Грицук В. К.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Гуторова Н. О.*, д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Денисова Т. А.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Житний О. О.*, д-р юрид. наук, проф.; *Коваленко В. В.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Колб О. Г.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Костенко О. М.*, д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Литвинов О. М.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений працівник освіти України; *Ніцимна С. О.*, д-р юрид. наук, проф.; *Пальченко-ва В. М.*, д-р юрид. наук, проф.; *Рябчинська О. П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Сердюк П. П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Стрельцов Є. Л.*, д-р юрид. наук, д-р теології, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки й техніки України; *Харченко В. Б.*, д-р юрид. наук, проф.; *Шумна Л. П.*, д-р юрид. наук, доц.; *Адамска-Худзінська Малгожата*, д-р абілітований, проф. (Республіка Польща); *Андріяшко М. В.*, д-р, проф. (Республіка Білорусь); *Кіліан Маттіас*, д-р абілітований, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Лясковська Катажина*, д-р абілітований, проф. (Республіка Польща); *Партенадзе Омар Асланович*, д-р, проф. (Республіка Грузія); *Помикала Марта*, д-р абілітований, проф. (Республіка Польща); *Сметанська Ірина*, д-р с.-г. наук, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ткач А. А.*, д-р абілітований, проф. (Республіка Польща); *Ткач Т. В.*, д-р соц. наук (Республіка Польща).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Пузирьов М. С.*, канд. юрид. наук.

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
Series: Law**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (1)

Chernihiv 2017

UDC 34(051)(477)

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol №11 from the 11-th of October, 2017).

Scientific Herald of Siversshchyna. Series: Law: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2017. № 1 (1). 204 p.

In this volume of the journal “Scientific Herald of Siversshchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of Theory and History of Law, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; the problems of Civil, Business, Social and Industrial Law; current issues of Administrative, Financial, Informational Law; Penal Law, Criminology, Criminal and Executive Law; theory and practice of Criminalistics and activities of criminal procedure; tactical and special training. The publication will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Tohochynskiyi O.M., Doctor of Science in Education, Docent, President of Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: *Denysov S.F.*, Doctor of Science in Law, Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: *Donii N.Ye.*, Doctor of Science in Philosophy, Docent;

Pekarchuk V.M., Doctor of Science in History, Docent.

EDITORIAL BOARD:

Borysov V.I., Doctor of Science in Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Honcharenko O.H.*, Doctor of Science in Economics, Docent; *Hlushkov V.O.*, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Hryshchuk V.K.*, Doctor of Science in Law, Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Hutorova N.O.*, Doctor of Science in Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Denysova T.A.*, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Zhytnyi O.O.*, Doctor of Science in Law, Professor; *Kovalenko V.V.*, Doctor of Science in Law, Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Kolb O.H.*, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Kostenko O.M.*, Doctor of Science in Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Lytvynov O.M.*, Doctor of Science in Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine; *Nishchymna S.O.*, Doctor of Science in Law, Professor; *Palchenkova V.M.*, Doctor of Science in Law, Professor; *Riabchynska O.P.*, Doctor of Science in Law, Professor; *Serdiuk P.P.*, Doctor of Science in Law, Professor; *Strieltsov YE.L.*, Doctor of Science in Law, Doctor of Science in Theology, Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Engineering of Ukraine; *Kharchenko V.B.*, Doctor of Science in Law, Professor; *Shumna L.P.*, Doctor of Science in Law, Docent; *Adamska-Hudzinska Malhozhat*, Doctor Habitat, Professor (Poland); *Andryiashka M.V.*, Doctor, Professor (Belarus); *Kilian Mattias*, Doctor Habitat, Professor (Germany); *Liaskovska Katazhyna*, Doctor Habitat, Professor (Poland); *Partenadze Omar Aslanovych*, Doctor, Professor (Georgia); *Pomykala Marta*, Doctor Habitat, Professor (Poland); *Smetanska Iryna*, Doctor of Science in Economics (Germany); *Tkach A.A.*, Doctor Habitat, Professor (Poland); *Tkach T.V.*, Doctor of Science in Sociology (Poland).

EXECUTIVE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Puzrov M.C.*, PhD of Sciences in Law.

ЗМІСТ**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

<i>Доній Н. Є., Томков Н. О.</i> Самосуд як форма пошуку справедливості: філософсько-правовий аналіз.....	9
<i>Ежова Е. В.</i> Влияние правовых позиций Конституционного Суда на практику применения норм уголовного закона.....	22
<i>Любич О. А.</i> Особливості системи кримінального покарання в кримінальному законодавстві Російської імперії XIX ст.	31
<i>Каменський Д. В.</i> Обман як системна ознака економічних злочинів за законодавством України та США.....	42
<i>Леоненко Т. Є.</i> Малозначність діяння в історії кримінального права та законодавства про кримінальну відповідальність України	53
<i>Єфремова О. П.</i> Еволюція правового регулювання конкурсного відбору в системі державної служби України (кінець XV – початок XX століття).....	64

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО,
СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

<i>Андріяшко М. В.</i> Организация геронтологической помощи в Республике Беларусь как средство обеспечения национальных демографических интересов	72
<i>Апаров А. М.</i> Взаемозв'язки господарського та кримінального права: огляд питання у призмі розвитку національної правової системи та юридичної науки	80

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО,
ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА**

<i>Кобзар О. Ф.</i> Основні засади здійснення державного контролю за діяльністю правоохоронних органів України	89
<i>Кравчук Г. В.</i> Проблеми та перспективи управління видатками кримінально-виконавчої системи	97
<i>Шамрук Н. Б.</i> Діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо запобігання насильству в сім'ї.....	107
<i>Собакарь А. О.</i> Місце адміністративного нагляду в механізмі забезпечення правопорядку	117

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

<i>Глушков В. О., Дорохіна Ю. А.</i> Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності	126
<i>Голіна В. В.</i> «Тіньова» злочинність	134
<i>Корнякова Т. В.</i> Кримінологічна характеристика злочинності в екстремальних ситуаціях	143
<i>Тихий В. П.</i> Відповідальність за злочини проти громадської безпеки	148
<i>Соломяна А. В.</i> Національний превентивний механізм як форма участі громадян у запобіганні злочинності	154
<i>Житний О. О.</i> Давність у кримінальному праві: актуальні теоретичні й практичні проблеми	164

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ.
ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНА ПІДГОТОВКА**

<i>Дунаєва Т. Є.</i> Окремі стандарти якості кримінального процесуального законодавства України та держав-членів Європейського Союзу	173
<i>Кириченко А. А.</i> Уголовно-исполнительное право или исправительно-трудовое судопроизводство: новая доктрина исполнительного судопроизводства	182
<i>Басиста І. В.</i> Вплив криміналізаційної надмірності на розслідування окремих видів кримінальних правопорушень	189

НАУКОВЕ ЖИТТЯ. ТРИБУНА МОЛОДОГО ФАХІВЦЯ

<i>Денисов С. Ф., Звенигородський О. М.</i> Рецензія на посібник Тютюгіна В. І. «Кримінальне право України. Загальна частина»	198

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

<i>Donii N. Ye., Tomkov N. O.</i> Lynching as a form of justice search: philosophical and legal analysis.....	9
<i>Ezhova E. V.</i> Influence of legal propositions of Constitutional Court on the practice of application of criminal law provisions.....	22
<i>Lyubych O. A.</i> Features of criminal punishment system in the criminal legislation of the Russian empire in 19 th century	31
<i>Kamenskyi D. V.</i> Deception as a systemic element of economic crimes under Ukrainian and American law	42
<i>Leonenko T. Ye.</i> Insignificance of criminal act in criminal law history and legislation about criminal responsibility in Ukraine	53
<i>Yefremova O. P.</i> Evolution of legal regulation of competitive selection in the system of civil service of Ukraine (end of the XV – the beginning of the XX century)	64

PROBLEMS OF CIVIL, ECONOMIC, SOCIAL AND LABOUR LAW

<i>Andryiashko M. V.</i> Gerontological assistance in the Republic of Belarus as a measure of providing national demographic interests.....	72
<i>Aparov A. M.</i> Interconnections of economic and criminal law: review of the issue through the development of national legal system and juridical science	80

TOPICAL QUESTIONS OF ADMINISTRATIVE, FINANCIAL AND INFORMATION LAW

<i>Kobzar O. F.</i> The main principles of maintaining the state control of law-enforcement bodies of Ukraine activity.....	89
<i>Kravchuk G. V.</i> Problems and prospects for managing costs of penal system	97
<i>Shamruk N. B.</i> Activity of local executive authorities and local governments, concerning domestic violence prevention	107
<i>Sobakar A. O.</i> Place of administrative supervision in law order providing.....	117

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

<i>Glushkov V. O., Dorokhina Yu. A.</i> Remaining from criminal liability for credit against property	126
<i>Golina V. V.</i> «Shadow» criminality.....	134

<i>Korniakova T. V.</i> Criminology description of criminality in extreme situations.....	143
<i>Tykhyy V. P.</i> Responsibility for crimes against public safety.....	148
<i>Solomiana A. V.</i> National preventive mechanism as form of citizens' participation in prevention of crime.....	154
<i>Zhytnyi O. O.</i> Duration of criminal rights: actual theoretical and practical problems.....	164

**THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURE
ACTIVITY AND CRIMINALISTICS. OPERATIONAL
SEARCH ACTIVITY**

<i>Dunayeva T. E.</i> Specific standards of quality of Ukraine's criminal procedure legislation and members of the European Union.....	173
<i>Kirichenko A. A.</i> Criminal-executive law or corrective-labor legal proceedings: new doctrine of executive legal proceedings	182
<i>Basysta I. V.</i> Impact of criminal redundancy on investigation of certain types of criminal offenses.....	189

SCIENTIFIC LIFE. TRIBUNE OF A YOUNG SPECIALIST

<i>Denysov S. F., Zvenyhorodskyy O. M.</i> Tytuhin V. I. review of the guidelines «Criminal law of Ukraine. General part»	198

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.28/.29

Доній Н. Є.,

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів;

Томков Н. О.,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

САМОСУД ЯК ФОРМА ПОШУКУ СПРАВЕДЛИВОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

*Fiat justitia et pereat mundus (Да свершиться
правосудие и погибнет мир (лат.))*

На основі аналізу історико-правової та філософської джерельної бази представлено деталі до створення філософсько-правової архітектури феномена самосуду як елементу правової реальності й форми пошуку справедливості при «не спрацьовуванні» суду. Вказано, що самосуд в умовах постіндустріального суспільства є даниною минулому, яка виштовхує суспільство до первісних часів. Зазначено, що аргументом тим, хто чинить самосуд, часто є бажання такої своєрідної «справедливості», що нібито вимагає покарання-страждання, еквівалентного тяжкості злочину.

Ключові слова: справедливість, богиня Діке, самосуд, судові інстанції, правосуддя.

Актуальність теми дослідження. Відомий американський футуролог Тоффлер О. у своїй роботі «Третя хвиля» відзначив, що сучасний соціальний простір є світом «само-». Основою такого умовиводу Тоффлера став результат фіксації: в межах новітнього соціуму відбувається перехід від інституціональної допомоги до самодопомоги [21, с. 439–440]. Проявляється вказаний перехід у тому, що інститути, які існували протягом десятиліть – уряд, система медичного обслуговування, освіта, система надання побутових й охоронних послуг – не виправдовують очікувань, провокуючи, в свою чергу, численні ініціативи та групи самодопомоги у сфері медицини, захисту навколишнього середовища,

боротьби зі злочинністю. Останні й є об'єктом найбільшого занепокоєння з боку правознавців, адже поява та функціонування подібних груп є показником того, що держава не впорується з покладеними на неї функціями правосуддя та покарання злочинів, не може гарантувати справедливості, а тому люди у відчай перестають довіряти слідству та органам правосуддя й самі намагаються покарати винних, чим реактуалізують самосуд як форму встановлення справедливості.

Показником реактуалізації самосуду є продукція кіноіндустрії, що доволі часто демонструє сюжети пошуків героями справедливості під час розчарування у рішеннях суду. Поясненням цього явища є те, що «кіно в моральному відношенні консервативне. Воно вимагає якщо не винагороди чесноти, то хоча б співчуття, коли її осягає нещастя. <...> Кіно дотримується міцної, споконвічно народної моралі, що не піддається філософським або іншим сумнівам» [22, с. 91]. Можна стверджувати, що кінематограф як вид мистецтва, по-перше, віддзеркалює присутні в соціальному просторі тенденції, по-друге, відповідає на запити реципієнтів й, по-третє, створювані письменниками і драматургами художні моделі кримінальних колізій часто виконують стосовно кримінальної реальності роль детермінанти злочину.

Постановка проблеми. Людина організована таким чином, що для неї дуже важливо в найрізноманітніших життєвих ситуаціях бути почутою, зрозумілою іншим людям й вона сподівається отримати схвалення відносно своїх думок і дій. Між тим кожна людина також завжди сподівається на справедливість як на те, що протягом всієї історії людства виконувало роль морального регулятора відносин між людьми. Справедливість – це підґрунтя, на якому безконфліктно розігрується життєактивність людини: «*Justitia in suo cuique tribuendo cernitur*» (з лат. – «Справедливість ... кожному віддавати належне»). Водночас не можна забувати, що справедливість одним з елементів свого шлейфу має покарання за її порушення. Утім покарання іноді не настає, а тому, згідно з думкою деяких осіб, його треба власноруч привнести в той соціальний простір, де судові та правоохоронні органи з якихось причин ігнорують вимогу справедливості.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Пошуки справедливості належать до числа найбільш давніх люд-

ських питань й у процесі еволюції та ускладнення організації соціального простору, ідея справедливості як своєрідного механізму виміру й оцінки стану суспільних відносин не втратила своєї актуальності. Однак незважаючи на почастищення випадків самочинства стосовно осіб, які підозрюються у скоєнні злочинів, можна констатувати відсутність у вітчизняній науці та практиці кримінального права і кримінології досліджень, метою яких було б формування універсального поняття самосуду. Останнє актуалізує та підштовхує до роздумів щодо визначення суті феномена самосуд як суб'єктивно визначеного шляху пошуків справедливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений нами аналіз джерел, присвячених самосуду, підтвердив думку Безгіна В., що «спеціальних досліджень, присвячених самосудам у дореволюційній і радянській історіографії, практично немає» [1, с. 152]. У той же час ця проблема прямо чи опосередковано розглядалася в науковій історичній, юридичній та художньо-публіцистичній літературі. Можна стверджувати, що інтерес до феномена самосуду на теренах Російської імперії виник наприкінці XIX ст. й особливо зріс у період між двома революціями 1905 та 1917 років. Однак після того, як була встановлена радянська влада, яка нібито пододала всі пережитки імперського минулого, можна відзначити збереження певного наукового інтересу до проблеми самочинного винесення вироку/самосуду. До науковців, які публікували праці з цієї проблеми, належать Богданов В., Бусигін Е., Вестеланд А., Глад Р., Гуцко Д., Зорін М., Колюпанов І., Мартиненко Ю., Михайліченко Е., Оверчук Ю., Петровський В., Самодуров В., Смірнов О., Смикалін О., Федоров С., Чалідзе В., Шатковська Т. та ін. Водночас відзначаємо практично нульовий інтерес серед вітчизняних науковців до самосуду. Причиною відсутності розробок цього феномена, ймовірно, є впевненість, що ця форма правового «неправа» на теренах України не природна й занесена ззовні.

Щодо прізвищ тих, хто звертався до категорії «справедливість», перелік надзвичайно великий, адже ще з часів Стародавньої Греції люди розмірковували щодо Δίκη та її ролі в житті суспільства (рис.).

До кола тих, хто рефлексував щодо справедливості, входять: Аристотель, Гоббс Т., Дворкін Р., Драгоманов М., Кант І., Кістяківський Б., Корнінг П., Ллойд Д., Локк Дж., Макінтайр А., Пла-

тон, Рікер П., Роулз Дж., Спенсер Г., Тарновський Ф., Фрідман М., Хайек А. та багато-багато ін. Серед сучасних науковців хочеться назвати Богданова Д., Клименко Т., Луцького І., Морську Н., Помнікова О., Прокоф'єва О. та ін.

Рис. Барельєф з будинку старої палати Верховного суду США (1886 р.) в штаті Вермонт, на якому зображено фігуру божині Діке (Астрей)

Метою цієї розвідки є долучення до розпочатої побудови «філософсько-правової архітектури» феномена самосуду як елемента правової реальності та форми пошуку справедливості в ситуації «не спрацювання» судових інституцій.

Виклад основного матеріалу. Треба сказати, що поняття справедливості змінюється залежно від того чи іншого суспільного ладу. У випадку, коли йдеться про право на справедливість, коли мається на увазі право на покарання злочинця, то доцільною виглядає згадка тези, що «покарання – фактор культури», а відтак, коріння пошуків справедливості через відплату злом на зло злочинця походять з глибини століть й переплетені зі звичаєм кровної помсти, виникнення якого випереджає появу перших держав на десятки тисяч років.

Як відомо, в житті первісних соціумів діяв комплекс різноманітних приписів і табу, що єдналися під поняттям простого звичаю. Звичай спиралися на традицію, що відображала общинні уявлення багатьох поколінь про світ і людину. Самі звичаї ґрунтувалися на повсякденній філософії, буденній психології, життєвій логіці та

природній справедливості й мали глибоке коріння в суспільній свідомості тих часів. І звичаї, й традиції в архаїчному суспільстві були тісно переплетені. У правовій антропології нерозділений комплекс соціонормативних регуляторів називають мононорматикою, яка у змістовному плані представляє собою сукупність життєвих правил і норм поведінки [2]. За такого «неписаного права» люди демонстрували свою думку не голосуванням, а діями, поведінкою [9, с. 33–34]. В соціальній площині це була надособистісна регуляція: індивід – це виключно частина мікросоціуму (родини, роду, племені, громади), а суб'єкт права – увесь колектив.

Головним способом впливу та соціального контролю в добу Архаїки була суспільна думка, що, як лакмусовий папірець, провляла уявлення про належне та справедливе. Можна стверджувати, що це був потужний регулятор поведінки, заснований на загальноприйнятих у просторі певного соціуму моральних нормах і цінностях. У випадку порушення встановлених правил суспільного існування застосовувались достатньо жорстокі санкції: фізична розправа, вигнання чи смерть. Особливими способами відновлення справедливості були кровна помста, самосуд (самочинство), різного роду випробування (ордалії). При цьому діяв принцип таліону, що означав еквівалентну відплату, «відплату тим самим». Усі моменти, що були пов'язані з вирішенням конфліктів і відновленням справедливості, носили публічний характер і здійснювались у присутності великою кількістю свідків – як з метою залякування неслухняних, так і з метою запобігання актам масового насильства. Однак це поширювалось винятково на соціум, а за межами соціуму подібні дії схвалювались [16, с. 58–60, 69–74].

Відтак, можна говорити про те, що індивідуальні потреби самоствердження та волевиявлення, що лежать в основі будь-якої правової дії, ігнорувалися, а дієвість приписів мононорматики, забезпечувалась двома елементами: схваленням усього колективу (суспільною думкою) та системою неписаних правил, дозволів і заборон.

В Античності спочатку греками, а з часом й римлянами принцип справедливості був визнаний основою держави, адже вона існує заради «кращого життя своїх громадян» і тому має втілювати право і справедливість. Вказані категорії визнавались взаємодоповнюючими концептами, або навіть більше – вони були синонімами,

кожен з яких мав певний відтінок. Такий висновок є логічним, адже за сенсом і за етимологією «справедливість» (*justitia*) виходить із «права» (*jus*), що означає наявність в соціальному просторі правового початку, який є виразником правильності, імперативності та необхідності. Відомий учений радянської доби Дурманов Н. зазначив, що таке трактування означає, що ми маємо справу «зі справедливостю, що включає в себе й правосуддя» [10, с. 126]. Це зовсім не свідчить про те, що грецький поліс забезпечував усім його мешканцям однаково справедливий комплекс прав і свобод, бо виключно голова родини, повноправний громадянин, виступав у системі правових установок як «людина-держава» й часто сам вершив суд і самосуд над близьким оточенням.

Таким чином, можна також пояснити чому любомудри Античності (Платон, Аристотель та ін.) вказували, що розуміння справедливості суб'єктивне. Проте зазначимо, на думку Платона, а потім й римляни це відзначали (напр., Цицерон), різниця в розумінні має точку дотику: справедливість є необхідністю кожному надавати належне. Опора на подібне трактування справедливості дозволила в подальшому вести мову про те, що будь-які кроки на шляху пошуку справедливості є необхідними і вони відповідають ситуації порушення балансу справедливості, а відтак їх мета – відновлення цього балансу.

Соціальна практика змінювалась й згодом англійський філософ Гоббс Т., додаючи нових елементів до теорії справедливості, спробував розвести види справедливості стосовно людини і дій, реалізованих людиною. Гоббс почав з того, що зазначив, що справедливість і несправедливість мають подвійний сенс: «вони мають різне значення стосовно осіб і до дій. У застосуванні до дій *справедливе* означає зроблене по праву, *несправедливе* – зроблене проти права. Той же, хто зробив щось *справедливе*, називається тому *невинним*, а не *справедливим*, того ж, хто скоїв дещо *несправедливе*, ми називаємо тому *винуватим*, а не *справедливим*» [5, с. 306]. Подвійність справедливості мала б сигналізувати, що її пошуки вимагають ретельного аналізу щодо того, що треба оцінювати з позиції порушення балансу справедливості. Гоббс також наполягав, що справедливість будується як правова відплатна вимога [6, с. 173], адже «видавати закон – значить створювати причину справедливості й примушувати до справедливості» [4, с. 592].

Ще далі пішли французькі просвітники в особі Руссо Ж.-Ж. Згідно з поглядами Руссо Ж.-Ж. ідеал справедливості кристалізується з двох прагнень людини – перетворитися на самостійну особистість, трансформувавшись у той саме час на частину якогось великого суспільного цілого. Руссо зазначав, що прагнення до справедливості виникло ще в архаїчні часи та означало перехід людини з природного стану в громадянський, коли інстинкт, який до певного часу визначав поведінку в природному стані, був замінений справедливістю/законом, що, в свою чергу, надало діям і вчинкам людини того нормативного, морального характеру, якого у неї раніше не було. Руссо пояснює: «як можна змусити людей захищати свободу одного з них, не обмежуючи свободи інших? і як задовольнити суспільні потреби, не шкодячи власності тих приватних осіб, яких примушують сприяти цьому? <...> З допомогою якогось незбагненного мистецтва вдалося знайти засіб підпорядкувати людей, щоб зробити їх вільними? <...> Як може виявитися, що вони підкоряються, а ніхто не велить; що вони служать і не мають пана; коли насправді вони тим більш вільні, що при уявному підпорядкуванні ніхто не втрачає своєї свободи, нічого, крім того, що може шкодити свободі іншого? Ці чудеса творить Закон. Одному тільки Закону люди зобов'язані справедливістю і свободою; цей рятівний орган волі всіх відновлює в праві на природну рівність між людьми; цей небесний голос вселяє кожному громадянину приписи розуму громадського і навчає його, діючи відповідно до правил власного свого розуміння, не бути при цьому в суперечності з самим собою» [18, с. 116].

І все – здається, настав лад, відносний порядок і правда, й здавалося б, людство пройшло похмуру добу покарання, яке лякає, що було притаманно добі панування приватно-індивідуалістичних начал та характеризувало звичаєве право. Однак, хоча західні дослідники, як правило, відносять самосуд до типових форм звичаєвого права й вважають його таким, що є або «продуктом дикого свавілля і невігластва», або «проявом народної культури» [23, с. 233–239; 25, с. 64], він як прояв правового світогляду, як форма «неправа» виявився недоторканим у своїх основах і надто живучим у правосвідомості індустріального та постіндустріального суспільства.

Розглянемо це в площині вітчизняної реальності й почнемо зі звернення до лінгвістики. Якщо звернутися до етимолого-лінгвістичної структури слов'янського слова «самосуд», то можна побачити, що воно складається з двох слів: «сам» і «суд», тобто провадження суду самостійно, індивідуально. Даль В. І. дає наступне пояснення слову «самосуд»: «самоуправство, свавільна розправа; суд в своїй справі; самосуд і самосудец – самоправно свавільців. <...> Самосуд – не суд» [7, с. 15]. Аналогічне визначення представлено й у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «Самосуд – самочинна розправа (без відома властей і без суду) над злочинцем чи запідозреним у злочині» [3, с. 1291].

Дослідники звичаєвого права XIX ст. намагалися визначити місце й роль самосуду в народному житті, особливо звертаючись до практики самосудів у Сибіру, де імідж державних органів був слабким, а через значні відстані між населеними пунктами й суд був довгим. Тому-то, мабуть, і вказував Оршанський І., що самосуди трималися на добровільному підпорядкуванні усіх селян законам громади і відповідали народним уявленням про справедливість [15]. Найчастіше самосуд був мірою покарання у відношенні конокрадів й передбачав «вбиття цвяхів у голову і дерев'яних шпильок під нігті і також нещадне биття навіть до смерті; і бувало, що за велике злодійство або конокрадство призначалося повішення, розстріл, або ж злодія вбивали руками або палицею; в деяких випадках справа закінчувалась тим, що злодія січуть на сході та відпускають» [19, с. 281]. Та все ж таки він не був надто поширений, і як зазначив відомий російський криміналіст та історик права професор Загоскін М. у своїй промові, що була зачитана на річниці Казанського університету в 1892 р., русичу «чуже <...> суворе відношення до злочинця взагалі» [11, с. 10].

На доказ цієї тези можна навести факт, що справедливим в Київській Русі самосуд вважався за дуже вузьке коло злочинів: найчастіше – крадіжку чужого. Руська правда дає казуальне визначення самосуду й винятково у відношенні до крадія: «Аще убьють татя на своем дворе, либо у клети, или у хлева, то тот убит; аще ли до света держать, то вести его на княж двор; а оже ли убьють, а люди будуть видели связан, то плати в немь» [17, с. 49]. Двінська уставна грамота 1397 р. розвиває більш давнє

розуміння: «А самосудъ то, кто изымавъ татя съ поличнымъ, да отпустить, а собе посуль возьметь, а наместники доведаются по заповеди, ино то самосуд; а опрочъ того самосуда нетъ» [8, с. 181]. Тож, право Київської Русі визначає самосуд виключною мірою здійснення правосуддя не уповноваженою особою в той момент, коли княжий суд недоступний.

Руську Правду можна вважати певним продовженням лінії давньоримських Законів XII таблиць, які передбачали застосування *jus talionis* щодо злочинця за скоєне каліцтво «*Si membrum rupsit, – гласит закон, – talio esto*» (VIII, п.2: «Якщо нанесе каліцтво і не поміриться з [потерпілим], то нехай і йому самому буде нанесено те ж саме» [13, с. 31]) та санкціонували самосуд над нічним крадієм (VIII.12: «Якщо той, хто скоював у нічний час крадіжку, вбитий (на місці), то нехай вбивство (його) буде вважатися правомірним») [13, с. 32]. Дещо еволюціонувавши, набувши сили й форми, римська законодавча практика розпочала тактику відходу від самосуду, що й демонструє видозміна вказаного формулювання, яке представлене в «Сентенцій сину» давньоримського юриста III ст. Юлія Павла: «Якщо хто-небудь нічного чи денного злодія, який захищався зброєю, уб'є, по цьому закону не відповідає; однак краще вчинить той, хто схопить його, доставить для передачі магістратам» (кн. 5, XVIII Про викрадачів худоби, п. 2) [24, с. 135]. У цьому можна вбачити кроки у спробі переведення винесення вироку винятково під юрисдикцію легітимної влади.

Однак кроки залишилися кроками, адже викоринити повністю самосуд в жодній країні не вдалося. Більш того, самосуд еkleктично вписався в ситуацію постмодерну, ситуацію постіндустріального соціального простору, в якому, здається, когнітивність і моральність головують над емоційністю. Самосуд практично реконструює певні архаїчні структури в контексті постіндустріального суспільства, й ми можемо говорити, що в даному випадку мова йде про універсальне явище, про відтворення певної схеми, яка спрацьовує тільки тому, що в умовах такого простору така «філософська чеснота», як справедливість, не стала домінуючою вказівкою щодо поведінки й так і затрималася в колі недосяжних категорій. Справа в тому, що каральне правосуддя (а воно, як відомо, головною задачею бачить встановлення провини) захищає, в першу чергу, державу й ігнорує факт, що жертви злочину потребують відновлення почуття безпеки

та довіри до людей. Тож, коли надія на «допомогу для відновлення порушеної правди» [20, с. 442] з боку держави лишається надією через те, що держава не задовольняє більшість потреб жертв злочину, в дію вступає ідол – стародавній принцип таліону, який і підштовхує людину до здійснення самосуду. І тут ми повністю погоджуємося з твердженням західного історика Фрайерсона К.: «Самосуд представляє <...> реакцію на протиправні дії, які вимагали відгуку ззовні – від формальної законодавчої системи» [25, с. 65].

І коли йде мова про перейняття людиною на себе повноважень судової та караючої влади, то гуманітарні ідеали й цивілізованість відходять на другий план, а самосуд як феномен, що фактично стоїть на перетині таких феноменів як «кровна помста – кара – справедливість», виходить з тіні. Чому саме так? Бо в контексті масового збайдужіння питання про справедливість виникає винятково, коли індивід відчув порушення правди й сприйняв це як встановлення несправедливості, а відтак, заради відновлення балансу справедливості забажав покарати й знищити (фізично чи соціально) того, хто уявляється злодієм. Тож там, де кара не вчиняється стосовно особи, злочин якої згідно із суспільними уявленнями, заради відновлення справедливості, заслуговує жорсткого покарання, заявляє про себе той тоффлерівський феномен «само-» – самосуд.

Фактично самосуд – це ілюзія справедливої відплати, це невинуватана жорстокість далеко не ідеального суспільства, що роздирається суперечностями й не справляється з породжуваною ним самим злочинністю. Однією з причин живучості самосуду нам здається людська «гра в Бога», поширення якої розпочалося з моменту означеного Ніцше Ф. як «смерть Бога». Вдаючись до самосуду, людина грає в того, хто володіє абсолютною істиною щодо злочину й знає краще за інших міру винуватості. Крім того, мораторій на смертну кару за найбільш тяжкі злочини, який був введено більшістю країн світу, не позбавив людину потягу до переживань, які вона зазвичай відчувала при переживанні ситуації правди, справедливості, тих емоцій, що підносять людину до рівня античної Діке, богині, яка тримає терези і яка точно знає, хто винен.

Висновки. Досягнення справедливості є однією з одвічних ідей та прагнень людства. Протягом століть оцінювалися і будуть оцінюватися з позицій справедливості або її відсутності (несправедливості) багато систем, законів, соціальні інститути. Аргументом тим,

хто чинить самосуд, часто є бажання «відплати», такої своєрідної «справедливості», що нібито вимагає покарання-страждання, еквівалентного тяжкості злочину. Відтак, самосуд для його adeptів виглядає формою регулювання насилля, необхідність в якій відпадає в тому соціальному просторі, де присутній ефективний апарат закону і де реалізується застосування закону, покликаного контролювати насилля. Цілком впевнено можна говорити, що самосуд – це данина минулому, яка виштовхує суспільство до рівня первісності, тож, на жаль, до сьогодні зберігає актуальність думка, що була озвучена наприкінці XIX ст.: «Самосуд як був стихійним проявом людської злоби й ненависті з прадавніх часів, так ним і залишився» [13, с. 910]. Такий песимістичний фінал підштовхує до дискусії: «Може, людині не завжди треба прагнути справедливості/правосуддя заради спасіння мікро- і макрокосмосу (людини і світу)?» й, сподіваюся, окреслює поле для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Безгин В. Б. Крестьянский самосуд и семейная расправа (насилие в жизни русской деревни конца XIX – начала XX в.) / В. Б. Безгин // Вопросы истории. – 2005. – № 3. – С. 152–157.
2. Васянович О. А. Правовий звичай як форма права у сучасних правових системах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. А. Васянович; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 18 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з додатками і доповненням) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гоббс Т. О свободе и необходимости / Т. Гоббс // Гоббс Т. Соч. в 2-х т. ; пер. с лат и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. – М. : Мысль, 1989. – Т. 2. – С. 574–611.
5. Гоббс Т. Основы философии. О гражданине / Т. Гоббс // Гоббс Т. Соч. в 2-х т. ; пер. с лат и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. – М. : Мысль, 1989. – Т. 2. – С. 270–506.
6. Гоббс Т. Основы философии. О теле / Т. Гоббс // Гоббс Т. Соч. в 2-х т. ; пер. с лат и англ.; сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов. – М. : Мысль, 1989. – Т. 2. – С. 66–219.
7. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / Совмещен. редакция изданий В. И. Даля и И. А. Бодуэна де Куртенэ. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2008. – Т. 4. С-V. – 576 с.
8. Двинская уставная грамота // Российское законодательство X–XX вв.: в 9-ти т.; под. общ. ред. д-р юрид. наук, проф. О. И. Чистякова.

– М.: Юрид. лит., 1984. – Т. 2 Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – С. 180–186.

9. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И. С. Перетерского / отв. ред.: Скрипилев Е. А.; редкол.: Корецкий В. М., Нерсисянц В. С., Скрипилев Е. А. (отв. ред.), Штаерман Е. М. – М.: Наука, 1984. – 456 с.

10. Дурманов Н. Д. Понятие преступления / Н. Д. Дурманов; отв. ред. д-р юрид. наук М. Д. Шаргородский. – М.: Изд-во АН СССР, 1949. – 315 с.

11. Загоскин Н. П. Очерк истории смертной казни в России / Н. П. Загоскин. – Казань: Типография Императорского ун-та, 1892. – 112 с.

12. Клименко Т. М. Справедливость как принцип уголовного права / Т. М. Клименко // Общество и право. – 2012. – № 3 (40). – С. 314–318.

13. Маяк И. Л. Римское общество по законам XII таблиц / И. Л. Маяк // Хрестоматия по истории Древнего Рима: учебн. пособие для вузов по спец-ти «История» / сост.: И. А. Гвоздева, И. Л. Маяк, А. Л. Смышляев и др.; под. ред. В. И. Кузищина. – М.: Высш. школа, 1987. – С. 25–33.

14. Нечаев В. Право обычное / В. Нечаев // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1898. – Т. XXIV. – С. 910–912.

15. Оршанский И. Г. Народный суд и народное право / И. Г. Оршанский // Журнал гражданского и уголовного права. – 1875. – № 4. – С. 214.

16. Рулан Н. Юридическая антропология / Н. Рулан; пер. с франц. под общ. ред. проф. А. И. Ковлера; отв. ред. В. С. Нерсисянц. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 172 с.

17. Русская Правда: краткая редакция [текст по академическому списку Правда Роськая] // Российское законодательство X–XX вв. в 9-ти т.; под. общ. ред. д-р юрид. наук, проф. О. И. Чистякова. – М.: Юрид. лит., 1984. – Т. 1 Законодательство Древней Руси. – С. 47–49.

18. Руссо Ж.-Ж. О политической экономии / Жан-Жак Руссо; пер. А. Д. Хаютина и В. С. Алексеева-Попова // Руссо Ж.-Ж. Трактаты; изд. подгот.: В. С. Алексеев-Попов, Ю. М. Лотман, В. А. Полторацкий, А. Д. Хаютин. – М.: Наука, 1969. – С. 109–141.

19. Сборник народных юридических обычаев: Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии. – Т. XVIII. ; под ред. П. А. Матвеева, С. В. Пахмана. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, А. С. Суворина, 1878. – Т. 1. – 1070 с.

20. Соловьев В. Оправдание добра / Владимир Соловьев; отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Ин-т русской цивилизации, Алгоритм, 2012. – 656 с.

21. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер; пер. с англ., научн. ред. П. С. Гуревич. – М.: АСТ, 2004. – 261 с.

22. Хейзинга Й. Тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга // Хейзинга Й. Тени завтрашнего дня. Человек и культура. Затемненный мир; сост.,

пер. с нидерл. и предисл. Д. Сильвестрова ; коммент. Д. Харитоновича. – СПб. : Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. – С. 17–170.

23. Френк С. Народная юстиция, община и культура крестьянства 1870–1900 / С. Френк // История ментальностей и историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М.: РГГУ, 1996. – С. 233–239.

24. Юлий Павел Пять книг сентенций к сыну / Юлий Павел // Юлий Павел. Пять книг сентенций к сыну. Фрагменты Домиция Ульпиана ; пер. с лат. Е. М. Штаерман ; отв. ред. и сост. Л. Л. Кофанов. – М. : Зерцало, 1998. – С. 8–155.

25. Ханкевич О. И. Формы регулирования общественной и частной жизни в древности / О. И. Ханкевич // Право и демократия : сб. науч. тр. Вып. 22 / редкол. : В. Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2011. – С. 1–16.

26. Frierson C. Crime and Punishment in the Russian Village: Rural Concepts of Criminality at the End of the Nineteenth Century / C. Frierson // The Slavic Review. – 1987. – Vol. 46. – № 1. – P. 55–69.

Доний Н. Е., Томков Н. А.

САМОСУД КАК ФОРМА ПОИСКА СПРАВЕДЛИВОСТИ: ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

На основе анализа историко-правовой и философской источниковой базы представлены детали к созданию философско-правовой архитектуры феномена самосуда как элемента правовой реальности и формы поиска справедливости при «не срабатывании» суда. Указано, что самосуд в условиях постиндустриального общества является данью прошлому, которая выталкивает общество к первобытным временам. Отмечено, что аргументом тем, кто оказывает самосуд, часто есть желание такой своеобразной «справедливости», якобы требует наказания страдание, эквивалентного тяжести преступления.

Ключевые слова: справедливость, богиня Дике, самосуд, судебные инстанции, правосуддя.

Donii N. Ye., Tomkov N. O.

LYNCHING AS A FORM OF JUSTICE SEARCH: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

On the basis of the analysis of historical and legal and philosophical sources, details for the creation of the philosophical and legal architecture of the phenomenon of lynching as an element of legal reality and the form of justice seeking in the case of "not functioning" the court are presented. It is pointed out that the lynching in conditions of a post-industrial society is a tribute to the past, which pushes the society to primitive times. It is noted that the argument for those who commit suicide often is the desire for such a kind of "justice", which allegedly requires punishment and suffering, equivalent to the gravity of crime.

Key words: justice, goddess Dike, lynching, judicial authorities, Justice.

УДК 343

Ежова Е. В.,кандидат юридических наук, доцент,
доцент Института права,

Башкирский государственный университет, г. Уфа, Россия

**ВЛИЯНИЕ ПРАВОВЫХ ПОЗИЦИЙ
КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА НА ПРАКТИКУ
ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ УГОЛОВНОГО ЗАКОНА**

Рассматриваются общие положения о роли и функциях Конституционного Суда России и Украины, анализируется влияние правовых позиций данных Судов на существующую практику применения норм уголовного закона в России и в Украине. Раскрываются основные направления оптимизации правоприменительной практики по результатам деятельности Конституционного Суда РФ.

Ключевые слова: Уголовный закон, Конституционный Суд, УК Российской Федерации, УК Украины.

Постановка проблемы. Согласно ст. 2 Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» от 16 октября 1996 года № 422/96-ВР, задачей этого Суда является гарантирование верховенства Конституции Украины как Основного Закона государства на всей территории Украины.

Целью статьи является изучение влияния правовых позиций конституционного суда на практику применения норм уголовного закона.

Одним из гарантов обеспечения эффективного действия Основного закона Российского государства также служит Конституционный Суд РФ, который, согласно ст. 1, 3 ФКЗ «О Конституционном Суде Российской Федерации» от 21 июля 1994 г. № 1-ФКЗ в целях защиты основ конституционного строя, основных прав и свобод человека и гражданина, обеспечения верховенства и прямого действия Конституции РФ на всей территории России осуществляет судебный конституционный контроль.

Изложение основного материала. Значение решений Конституционных судов настолько велико, что многие ученые называют их одним из источников, в том числе, уголовного права [1, с. 157].

Действительно, решения Конституционных судов зачастую формируют складывающуюся практику применения норм уголовного закона. Для этого у них есть соответствующие полномо-

чия. Так, Конституционный Суд Украины принимает, в том числе, следующие решения о:

- 1) конституционности законов и иных правовых актов;
- 2) соответствии Конституции Украины действующих международных договоров Украины или тех международных договоров, которые вносятся в Верховную Раду Украины для дачи согласия на их обязательность;
- 3) официальном толковании Конституции и законов Украины и др.

Необходимо отметить, что суды Украины нередко при вынесении решения ссылаются на правовые позиции своего Конституционного Суда. Например, в постановлении Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины от 21 января 2016 года № 5-124к15 «О получении взятки в особо крупном размере», постановлении Судебной палаты по уголовным делам Верховного Суда Украины от 17 декабря 2015 года № 5-112к15 «О незаконной продаже особо опасного наркотического средства» (разъяснение Конституционного Суда Украины от 9 февраля 1999 года №1-рп / 99 о действии нормативно-правового акта во времени).

Согласно ст. 3 ФКЗ «О Конституционном Суде РФ» от 21 июля 1994 г. № 1-ФКЗ, Конституционный Суд Российской Федерации обладает, в том числе, следующими полномочиями, в результате реализации которых может способствовать внесению изменений в УК РФ, а также формированию практики применения уголовного закона: разрешает дела о соответствии Конституции Российской Федерации – федеральных законов, нормативных актов Президента Российской Федерации, Совета Федерации, Государственной Думы, Правительства Российской Федерации; не вступивших в силу международных договоров Российской Федерации; по жалобам на нарушение конституционных прав и свобод граждан проверяет конституционность закона, примененного в конкретном деле; по запросам судов проверяет конституционность закона, подлежащего применению соответствующим судом в конкретном деле; по запросам федерального органа исполнительной власти, наделенного компетенцией в сфере обеспечения деятельности по защите интересов Российской Федерации при рассмотрении в межгосударственном

органе по защите прав и свобод человека жалоб, поданных против Российской Федерации на основании международного договора Российской Федерации, разрешает вопрос о возможности исполнения решения межгосударственного органа по защите прав и свобод человека; дает толкование Конституции Российской Федерации; выступает с законодательной инициативой по вопросам своего ведения.

При этом необходимо учитывать, что Конституционный Суд РФ принимает решение по делу, оценивая как буквальный смысл рассматриваемого акта, так и смысл, придаваемый ему официальным и иным толкованием или сложившейся правоприменительной практикой, а также исходя из его места в системе правовых актов (ст. 74 ФКЗ «О Конституционном Суде Российской Федерации»). Как отмечается в постановлении этого Суда РФ от 16 июня 1998 г. № 19-П, Конституционный Суд РФ, таким образом, выражает свое отношение как к позиции законодателя или иного нормотворческого органа, так и к ее пониманию правоприменителем, основываясь при этом на толковании положений Конституции Российской Федерации, в сфере которого, по смыслу ее ст. 125 (ч. 5 и 6), только Конституционный Суд РФ выносит официальные решения, имеющие общеобязательное значение. Поэтому его постановления являются окончательными, не могут быть пересмотрены другими органами или преодолены путем повторного принятия отвергнутого неконституционного акта, а также обязывают всех правоприменителей, включая другие суды, действовать в соответствии с правовыми позициями Конституционного Суда Российской Федерации [2, с. 93].

Мы можем констатировать тот факт, что еще несколько лет назад Конституционный Суд РФ практически не рассматривал жалобы на нарушение конституционных прав граждан нормами Уголовного кодекса Российской Федерации, в связи с тем, что основная масса таких жалоб касалась вопросов квалификации деяния, данной судом, рассматривающим уголовное дело по существу. Конституционный Суд РФ отказывал в рассмотрении таких жалоб с формулировкой: «Разрешение вопроса о законности и обоснованности судебных решений, в том числе в части квалификации совершенных в отношении заявителей деяний, как связанное с установлением и исследованием фактических обстоя-

ательств, не относится к компетенции Конституционного Суда Российской Федерации».

В настоящее время Конституционный Суд РФ все чаще выносит решения, которыми, во-первых, нормы уголовного закона признаются не соответствующими Конституции РФ, во-вторых, толкуются таким образом, что зачастую, меняют практику их применения.

Норма уголовного закона должна быть простой и понятной как для лиц, которые уполномочены на ее основе привлекать к уголовной ответственности, так и для лиц, которые к этой ответственности привлекаются. Как верно указывает Конституционный Суд РФ, «в сфере уголовно-правового регулирования ... особое значение приобретает требование определенности правовых норм, поскольку ... уголовное законодательство является по своей природе крайним (исключительным) средством, с помощью которого государство реагирует на факты противоправного поведения в целях охраны общественных отношений» (постановления от 27 мая 2008 года № 8-П, от 13 июля 2010 года № 15-П, от 17 июня 2014 года № 18-П, от 16 июля 2015 года 3 22-П и др., постановление Конституционного Суда РФ от 10 февраля 2017 г. № 2-П).

Однако в последние годы законодательство, в том числе уголовное, все более усложняется. Проанализировав многие решения Конституционного Суда РФ, мы пришли к выводу, что чаще всего необходимость толкования норм уголовного закона возникает в следующих случаях:

1. В связи с появлением новых международно-правовых обязательств у страны, связанных с заключением международных договоров. Так, например, в Конституционный Суд РФ поступила следующая жалоба: неконституционность ст. 226. 1 УК Российской Федерации заявители усматривают в том, что в условиях отсутствия законодательно определенного порядка перемещения сильнодействующих веществ через Государственную границу Российской Федерации с государствами – членами Таможенного союза в рамках ЕврАзЭС данная статья не позволяет разграничивать запрещенные и разрешенные действия, связанные с таким перемещением, и допускает признание незаконным любого перемещения сильнодействующих веществ (независимо

от количества и целей), в том числе входящих в состав разрешенных к использованию лекарственных средств.

Изучив международные акты, Конституционный Суд РФ пришел к выводу, что «действующее правовое регулирование трансграничного перемещения сильнодействующих веществ, входящих в состав лекарственных средств, не содержит правил, которые бы однозначно свидетельствовали о противоправном характере такого перемещения физическими лицами для личного применения по медицинским показаниям. Следовательно, связывая в статье 226.1 УК Российской Федерации уголовную ответственность с незаконным характером перемещения через Государственную границу Российской Федерации с государствами-членами ЕврАзЭС сильнодействующих веществ, федеральный законодатель был обязан либо исключить возможность ее применения к случаям непротивоправного (не противоречащего ни национальным, ни наднациональным актам) ввоза для личных нужд содержащих сильнодействующие вещества лекарственных препаратов, либо определить (самостоятельно или с участием других государств-членов ЕврАзЭС) порядок их разрешенного трансграничного перемещения» (постановление Конституционного Суда РФ от 16 июля 2015 г. № 22-П «По делу о проверке конституционности положения статьи 226.1 Уголовного кодекса Российской Федерации в связи с жалобами граждан Республики Казахстан Недашковского О. Е. и Яковлева С. П.»).

2. Усложнение экономических и иных общественных отношений, появление все новых видов преступлений, новых сложных способов совершения уголовно-наказуемых деяний приводят к тому, что законодатель все чаще использует бланкетные нормы при конструировании составов преступлений. Тем самым должностные лица, осуществляющие расследование, рассмотрение и разрешение уголовных дел, должны при привлечении к уголовной ответственности применять нормы иной отраслевой принадлежности, что неминуемо приводит к проблеме согласования таких норм с нормами уголовного закона. На этой почве все чаще граждане обращаются в Конституционный Суд РФ с просьбой об их растолковании. В целом, Конституционный Суд РФ пришел к выводу, что «сам по себе бланкетный характер норм не может свидетельствовать об их неконституционности,

поскольку регулятивные нормы, непосредственно закрепляющие те или иные правила поведения, не обязательно должны содержаться в том же нормативном правовом акте, что и нормы, предусматривающие юридическую ответственность за их нарушение, а потому оценка степени определенности содержащихся в законе понятий должна осуществляться исходя не только из самого текста закона и используемых в нем формулировок, но и из их места в системе нормативных предписаний, а также с учетом смежных составов правонарушений (постановления от 27 мая 2003 года № 9-П, от 31 марта 2011 года № 3-П, от 14 февраля 2013 года № 4-П, от 17 июня 2014 года № 18-П и др.). При этом конституционность бланкетной конструкции как таковой не ставится под сомнение и в случаях, если нормы, несоблюдение которых влечет уголовную ответственность, установлены подзаконными нормативными правовыми актами» (постановление Конституционного Суда РФ от 16 июля 2015 г. № 22-П).

Так, например, Конституционный Суд РФ признал положение ч. 4 ст. 222 УК РФ, предусматривающее уголовную ответственность за незаконный сбыт холодного оружия, не соответствующим Конституции Российской Федерации, в той мере, в какой – в системе сохраняющего неопределенность правового регулирования оборота холодного оружия, имеющего культурную ценность, приводящую к его произвольному истолкованию и применению, – данное законоположение не предполагает возможность учета специфики использования такого оружия и не позволяет лицу, желающему реализовать его как предмет, имеющий культурную ценность, осознать общественно опасный и противоправный характер своих действий, а также предвидеть их уголовно-правовые последствия (Постановление Конституционного Суда РФ от 17 июня 2014 г. № 18-П «По делу о проверке конституционности части четвертой статьи 222 Уголовного кодекса Российской Федерации и статей 1, 3, 6, 8, 13 и 20 Федерального закона «Об оружии №» в связи с жалобой гражданки Н. В. Урूपиной»).

3. В последние годы можно констатировать усиление репрессивного воздействия государства на лиц, совершающих отдельные виды преступлений, в частности таких, как преступления против половой неприкосновенности и половой свободы несове-

ршеннолетних, преступления террористического характера и др. Неизбежно возникает вопрос о соотношении частных и публичных интересов.

Так, согласно примечанию к ст. 131 УК РФ, к преступлениям, предусмотренным п. «б» ч. 4 ст. 131 УК РФ (Изнасилование), а также п. «б» ч. 4 ст. 132 УК РФ (Насильственные действия сексуального характера), относятся также деяния, подпадающие под признаки преступлений, предусмотренных ч. 3–5 ст. 134 (Половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста) и ч. 2–4 ст. 135 УК РФ (Развратные действия), совершенные в отношении лица, не достигшего двенадцатилетнего возраста, поскольку такое лицо в силу возраста находится в беспомощном состоянии, то есть не может понимать характер и значение совершаемых с ним действий.

По мнению заявителя, подавшего жалобу в Конституционный Суд РФ, примечание к ст. 131 УК РФ не соответствует Конституции РФ в той мере, в какой оно позволяет квалифицировать деяния (развратные действия), объективно подпадающие под признаки преступления, предусмотренного ст. 135 данного Кодекса, по его ст. 132, устанавливающей более строгую ответственность за деяния, характеризующиеся иными объективными признаками и иной степенью общественной опасности (насильственные действия сексуального характера).

Рассмотрев жалобу, Конституционный Суд РФ отметил, что для достижения конституционно значимой цели обеспечения правовых гарантий защиты несовершеннолетних от сексуального совращения и сексуальных злоупотреблений со стороны взрослых федеральный законодатель... дополнил ст. 131 УК РФ примечанием, которое определило двенадцатилетний возраст как возраст, безусловно, свидетельствующий о беспомощном состоянии потерпевшего, что является одним из признаков преступлений, предусмотренных ст. 131 и 132 УК РФ. Данная норма, введенная Федеральным законом..., направлена на охрану половой неприкосновенности лиц, не достигших установленного возраста, не может расцениваться как содержащая неопределенность, в результате которой лицо было бы лишено возможности осознать противоправность своих действий и предвидеть наступление ответственности за их совершение, а потому права заявителя не

нарушает (определение Конституционного Суда РФ «об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Огиенко Сергея Валентиновича за нарушение его конституционных прав примечанием к статье 131 Уголовного кодекса Российской Федерации» от 25 сентября 2014 г. № 2043-О).

По результатам рассмотрения жалоб и запросов Конституционный Суд РФ может:

- признать норму УК РФ не соответствующей Конституции РФ, после чего она утрачивает юридическую силу;

- рекомендовать законодателю внести изменения в уголовный закон;

- признать норму УК РФ соответствующей Конституции РФ, но при этом дать ее толкование, в соответствии с которым и будет строиться вся последующая практика ее применения;

- признать норму УК РФ соответствующей Конституции РФ, но при этом признать целесообразным практику ее неприменения. Так случилось при решении вопроса о применении смертной казни в России: «В результате длительного моратория на применение смертной казни сформировались устойчивые гарантии права человека не быть подвергнутым смертной казни и сложился конституционно-правовой режим, в рамках которого – с учетом международно-правовой тенденции и обязательств, взятых на себя Российской Федерацией, происходит необратимый процесс, направленный на отмену смертной казни как исключительной меры наказания, носящей временный характер («впредь до ее отмены»)…). В связи с этим, как указал Конституционный Суд РФ, не открывается «возможность применения смертной казни, в том числе по обвинительному приговору, вынесенному на основании вердикта присяжных заседателей» (определение Конституционного Суда РФ от 19 ноября 2009 г. № 1344-О-Р).

Например, в Республике Беларусь Конституционный Суд в своем заключении от 11 марта 2004 года № 3-171/2004 признал п. 11 ч.1 ст. 48 и 59 УК Республики Беларусь не соответствующими Конституции в части отсутствия в них указания на временный характер смертной казни. Своим решением Конституционный Суд Республики Беларусь также постановил, что ч. 3 ст. 24 Конституции, установившая возможность применения смертной казни в качестве исключительной меры наказания

лишь до ее отмены, позволяет принять решение об объявлении моратория на применение смертной казни или о полной отмене этого наказания [1, с. 158].

В Украине смертная казнь в перечне видов наказаний в ст. 51 Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года № 2341-III и вовсе не указана.

Выводы. Таким образом, можно констатировать, что правовые позиции, выраженные в решениях конституционных судов, способствуют формированию практики применения норм уголовного закона, а также эффективной защите прав и свобод человека и гражданина.

Список использованных источников

1. Сохикян А. С. Источники уголовного права Украины и Республики Беларусь: сравнительно-правовой анализ. *Уголовная политика Республики Беларусь: состояние и пути совершенствования: сборник материалов III Международной научно-практической конференции (Барановичи, 11–13 мая 2017 г.)* / под науч. ред. М. В. Андрияшко. Барановичи: БарГУ, 2017. С. 157–158.

2. Еникеев З. Д., Васильева Е. Г., Шагеева Р. М., Ежова Е. В. Вопросы уголовного судопроизводства в решениях Конституционного Суда РФ. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2013. 703 с.

Єжова О. В.

ВПЛИВ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ НА ПРАКТИКУ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Розглядаються загальні положення про роль та функції Конституційного Суду Росії та України, аналізується вплив правових позицій цих Судів на існуючу практику застосування норм кримінального закону в Росії і в Україні. Розкриваються основні напрямки оптимізації правозастосовної практики за результатами діяльності Конституційного Суду РФ.

Ключові слова: Кримінальний закон, Конституційний Суд, КК Російської Федерації, КК України.

Ezhova E. V.

INFLUENCE OF LEGAL PROPOSITIONS OF CONSTITUTIONAL COURT ON THE PRACTICE OF APPLICATION OF CRIMINAL LAW PROVISIONS

The article deals with the common provisions concerning the role and functions of Constitutional Court of the Russian Federation and Constitutional Court of Ukraine. The influence of legal propositions of the given Courts on the practice of application of Criminal Law in Russia and Ukraine is analyzed. The article also

discovers the main ways of the optimization of law enforcement practice according to the results of the activity of Constitutional Court of the Russian Federation.

Key words: *Criminal Law, Constitutional Court, Criminal Code of the Russian Federation, Criminal Court of Ukraine*

УДК 94(477):(323. 3+330. 34)

Любич О. А.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХІХ ст.

Дослідження присвячене розгляду головних етапів становлення системи кримінального покарання в призмі кримінального законодавства Російської імперії ХІХ ст.

У статті проаналізовано різні підходи до поняття і сутності кримінального покарання, що були розроблені юристами в ХІХ ст. У зв'язку з цим систематизовано різні точки зору стосовно зазначеної проблеми і зроблено узагальнюючі висновки про розуміння кримінального покарання та розвитку правової думки у період, що розглядається.

Ключові слова: *покарання, кримінальна політика, види покарання, гуманізм кримінального покарання.*

Постановка проблеми. У наш час українське суспільство переживає нелегкий етап свого оновлення. Реформуються різні сфери соціального життя, у тому числі пенітенціарної системи. Потрібно зазначити, що Україна має великий історичний досвід розвитку системи виконання покарань, який потрібно аналізувати і враховувати в процесі підготовки і проведення реформ на сучасному етапі. Актуальним є дослідження формування пенітенціарного законодавства і розвитку пенітенціарних установ в умовах абсолютизму першої половини ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціалісти пенітенціарної проблематики звертають увагу на досвід української і зарубіжної практики виконання покарань. У цьому відношенні потрібно відзначити праці таких вчених-пенітенціаріїв, як: Познишева С. В., Фойницького І. Я., Таганцева Н. С., Галкіна-Враського М. Н. [1]. Першою фундаментальною працею з історії кримінально-виконавчих установ Російської імперії стала п'ятитомна праця Гернета М. Н. «История царской тюрьмы», в

якій послідовно розглядалась еволюція кримінально-виконавчої політики на українських землях з 1762 до 1917 року. Великий внесок у дослідження проблеми кримінально-виконавчої політики зробили своїми працями Борисова О. В., Смольякова В. Г., Скрипильова Є. О. [2]. Загалом зазначені праці відрізняються високим рівнем аналізу і систематизації матеріалу, залученого до дослідів.

Мета статті полягає в комплексному вивченні розвитку системи пенітенціарного законодавства та пенітенціарних установ у Російській імперії XIX ст., з'ясуванні особливостей цього процесу в зазначений історичний період. Для реалізації цієї мети поставлені наступні завдання: визначити поняття системи пенітенціарного законодавства та пенітенціарних установ, що використовувались для реалізації покарань, пов'язаних з позбавленням волі; з'ясувати особливості розвитку пенітенціарного законодавства та місць позбавлення волі в Російській імперії в XIX ст.; вивчити особливості закріплення системи пенітенціарних установ в Укладенні про кримінальні покарання та виправлення 1845 р. й інших нормативних актах до 1879 р.; вивчити умови утримання арештантів у різних пенітенціарних установах; розкрити організаційно-правові основи діяльності пенітенціарної системи в Російській імперії у цілому та різних видів пенітенціарних установ, що належали до неї.

Виклад основного матеріалу. Першим кодифікованим нормативним актом, що регулював виконання покарань у вигляді заслання на поселення і каторжні роботи, став Устав про тих, кого відправляють на заслання від 1822 року. Цей документ було ухвалено у складі «Учреждений» для управління сибірських губерній, які проектувались спеціальним комітетом на чолі з графом Кочубеєм В. П. В укладанні закону значну участь взяв Сперанський М. М. «Устав о ссыльных» від 1822 р. складається з Попередніх положень, тридцяти п'яти розділів, назви яких відображають головний спектр проблем даного виду покарання, і додатка, який має зразки оформлення документів [3, с. 534]. Особлива увага була приділена питанням розподілу відправлених на заслання: відповідно до гл. XVII «Уставу про відправлених на заслання», засуджені на поселення до Сибіру, були поділені на шість розрядів: 1) заводські робітники, до яких належали «ссыльные, присланные за преступления более значительные и наказанные плетью»; 2) дорожні робітники, тобто «самые лу-

чшие, крепкие и молодые, преимущественно знающие мастера»; 3) ремісничі робітники – «лучшие по назначению во второй разряд»; 4) цех слуг, куди входили дворові люди, євреї та «малоспособные к работе»; 5) поселенці – люди, «способные к сельским упражнениям»; 6) нездатні («ссылные дряхлые») – найбільш слабкі, старі та каліки (Гл. 17). Окрема стаття регулювала умови утримання каторжників, яких поділяли на «имеющих дома и обзаведения» і на «неимеющих дома» (Гл. 23. Ст. 249). Для тих, кого відправляли на заслання, була визначена заробітна плата. Глава 21 «О женщинах» регулювала становище і умови утримання жінок, які розподілялись на два розряди – тих, хто йшов за своєю волею з чоловіками, та тих, кого відправляли на заслання згідно з рішенням суду. Крім того, Уставом про направлених на заслання значну увагу приділялось питанням шлюбу і сімейного становища засланих: права членів сімей засуджених, право й обмеження на укладання нового шлюбу (ст. 224–231). Регламентувалось майнове становище засланих: питання володіння, використання і розпорядження власністю засланого, право на спадок [4]. Таким чином, Устав про засланих від 1822 р. охоплює майже всі проблеми, пов'язані з доставкою і утриманням цієї категорії засуджених, яких відправили на поселення і каторжні роботи.

Головним джерелом кримінального законодавства у першій половині XIX ст. були т. XV Зводу законів (кн. 1) і Укладення про покарання кримінальні та виправні (1845 р.). Укладення про покарання, як і Звід законів, мало два поняття кримінальноїкарної дії: злочин і проступок. Але, на відміну від Зводу законів, що встановлював різницю між злочином і проступком за тяжкістю покарання, Укладення розрізняло їх за об'єктом «посягання» (ст. 1 і 2). У першому розділі Укладення були визначені вина як необхідна умова відповідальності й форми провини (ст. 5, 7). Злочини і проступки були розділені на навмисні й ненавмисні, крім цього, останні підрозділялись на випадкові й необережні (ст. 7). Випадкові покаранню не підлягали. Закон вимагав встановити, чи скоєно навмисний злочин із раніше обдуманим наміром або раптово без підготовки (ст. 6). Необережність як форма провини не отримала чіткого загального визначення у ст. 7, більш конкретно відповідальність за злочин з необережності сформульовано у ст. 16. У ст. 8–12 говорилось про стадії попередньої злочинної діяльності

й про скоєння злочину. Умисел у державних злочинах («голий умисел») карався у відповідності з раніше чинним кримінальним законом Росії. Укладення 1845 р. вирішувало це питання по-різному. У ст. 8 і 9 ознаки умислу розглядались як «изъявление на словах, или письменно, или иным каким-либо действием намерения учинить преступление»: у ст. 97 йшлося про умисел на злочин і його карність. Під підготовкою розуміли «приискание или приобретение средств» для скоєння злочину. Підготовка до скоєння злочину каралась тільки у випадках, що були безпосередньо вказані у законі, або тоді, коли сам характер дій, що готувались, був протизаконний. Встановлювалась відповідальність за співучасть. При цьому виділялись види участі двох або більше осіб у скоєнні злочину: здійснення злочину декількома особами за попередньою домовленістю або без неї. Під загальною рубрикою про співучасть розглядались і різні випадки належності до скоєння злочину: «попустительство, заранее не обещанное укрывательство (другой вид укрывательства – заранее обещанное – был отнесен к пособничеству), недонесение». Співучасть була добре відома російському законодавству і раніше [5, ст. 126]. Види співучасті визначались і Зводом законів, але Уложення зробило це значно точніше і юридично досконаліше. У ст. 96 Уложення було сформульовано важливий принцип, характерний для буржуазного кримінального права, – покарання мало визначатись тільки у відповідності із законом. Формулювались й інші важливі положення: доведеність злочинної дії й вина, як необхідні умови кримінальної відповідальності. Вперше у кримінальному законодавстві Росії у ст. 98 Уложення подавався перелік усіх обставин, що звільняли від кримінальної відповідальності. Стаття 6 Зводу законів розрізняла дії навмисні, необережні й випадкові. Але формулювання Укладення було юридично точніше, так як у ньому прямо вказувалось на відсутність під час випадкової дії вини – необхідної умови відповідальності. Уложення визначало малолітство як обставину, що звільняла від відповідальності. У ст. 100 встановлювався вік, з якого наставала кримінальна відповідальність – 7 років.

У випадку, якщо злочин не було доведено до кінця не за власною волею підсудного, а через незалежні від нього обставини, були можливі два варіанти відповідальності: якщо підсудний зробив усе, що він вважав за потрібне для здійснення свого наміру, то його ка-

рали, як за скоєний злочин; якщо ні, то суд міг зменшити міру покарання на один-два ступені. Уложення давало право судам діяти за аналогією, тобто приговорювати винуватого до покарання, встановленого за подібний злочин. Цікаві й інші положення кримінального законодавства. Наприклад, покарання скасовувалось у випадку смерті злочинця, примирення з ображеним (у справах приватного звинувачення), давності справи (ст. 160). Про першу обставину, що звільняла від покарання (смерть злочинця), йшлося у ст. 161. При цьому встановлювалось, що позови і казенні відшкодування не припиняли дію після смерті злочинця. Вони мали бути звернені на його майно. Інститут давності був відомий Зводу законів (ст. 146), а до нього – законодавству кінця XVIII ст. Під «давністю» розуміли термін, після завершення якого приговор із застосуванням до звинувачуваного покарання не міг бути виконаний або не запроваджувалось кримінальне переслідування. Терміни давнини визначались диференційовано, у залежності від важкості покарання: 10, 8, 5, 3 роки. Стаття 164 розповсюджувала загальні терміни давнини і на справи, що виникли у порядку приватного звинувачення, виключаючи тільки ті, що не могли закінчитись примиренням (ст. 162). Цивільні (майнові) відшкодування за заподіяну злочином шкоду або збитки не погашались давністю, встановленою Уложенням. На них розповсюджувалось положення т. X Зводу законів у частині «Законів цивільних і межових». У ст. 390 цих законів визначався 10-річний термін звернення з позовом. Право на позов про відшкодування збитків не припинялось і у випадку помилування вищою владою (ст. 172). Помилування було прерогативою імператора. Наслідки покарань скасовувались тільки у випадку, що прямо передбачався указом про помилування або загальним указом про амністію. Уложення більш чітко визначало дію кримінального закону у часі й просторі. Відповідно до Зводу законів (ст. 60 т. I) Уложення не мало зворотної сили. Виходили з принципу, що «незнання закону» не звільняє від відповідальності у випадку, якщо його було у встановленому порядку оголошено. Злочини, скоєні військовослужбовцями, розглядалися у Військово-кримінальних судах відповідно до Військово-кримінального уставу (1839 р). Каторжні й заслани та відправлені на поселення до Сибіру підлягали дії Уставу про засланих. Сільський судовий устав 1839 р. встановлював покарання для державних селян.

У загальній частині Уложення передбачались покарання кримінальні й виправні, із яких найбільш важкими були кримінальні: позбавлення усіх станових прав і смертна кара; позбавлення усіх станових прав і висилка на каторжні роботи, а для осіб, не звільнених від тілесних покарань, прилюдне покарання від 30 до 100 ударів батогами (через катів) з накладанням клейма, а також заслання на каторжні роботи з втратою усіх станових прав; позбавлення усіх станових прав і заслання на поселення до Сибіру. Уложення встановлювало пільги для панівних станів. Так, у ст. 60 передбачалась можливість заміни для дворян і чиновників короткотермінового арешту в тюрмі домашнім арештом або арештом у приміщенні відомства, де вони служили. Закон передбачав додаткові покарання (наприклад, обмеження прав, церковне каяття, конфіскація, заборона мешкати у визначених місцях, передача під нагляд поліції тощо), особливі покарання за злочини і проступки на службі (звільнення зі служби, з посади, заборона займати певні посади, переміщення з вищої посади на низьку, догана, відрахування з жалування, зауваження) і можливість заміни одних покарань іншими (так, смертна кара могла бути замінена імператором «політичною смертю», коли засудженого виводили на ешафот, ставили під ганебним стовпом на публічній площі, а потім засиляли на каторгу на визначений термін або довічно). Особлива частина Укладення, що складалась із 2043 статей і мала 11 розділів, глави і підрозділи, була дуже складною системою. 9 розділів було присвячено охороні існуючого суспільно-політичного устрою. Як і в попередньому законодавстві [6, ст. 4], на першому місці були злочини проти віри. Якщо у Зводі законів їх було 31, то в Уложенні 1845 року – 80. З метою подальшого розвитку релігійної освіти в Уложенні 1845 р. були внесені положення про відповідальність за виховання дітей іновірного подружжя не в «християнській вірі» або за залучення їх «до обрядів іншого християнського віросповідання». За це батьки позбавлялись усіх станових прав і висилались на поселення або ув'язнювались у тюрмі, а євреї, які тримали у себе серед прислуги християнку, підлягали штрафу. Дозволялось застосовувати як і додаткове покарання конфіскацію всього майна.

З перших десятиліть XIX ст. у Російській імперії стали відбуватися суттєві зміни в організації державного апарату. Важли-

вою частиною реформи системи державних органів, подією внутрішньополітичного життя країни було створення нових органів центрального управління – міністерств. У 1802 р. було створено Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції. До Міністерства юстиції входила, головним чином, судова система і частково справи про колодників. Місця ув'язнення стали підпорядковуватись Мін'юсту тільки з 1895 р. Міністерство внутрішніх справ (МВС) було створене як багатогалузевий орган, який виконував різні функції. Для «розвантаження» МВС у 1810 р. створюється Міністерство поліції, завданням якого було управління адміністративно-поліцейською установою. У складі Міністерства поліції було три департаментів: поліції виконавчої, який завідував поліцейським апаратом, тюрмами, рекрутськими наборами; поліції господарської; поліції медичної.

Російський уряд розпочав проводити активну політику інкорпорування судових установ Чернігівщини до судочинної системи Російської імперії. Головною судовою інстанцією для Чернігівської та Полтавської губерній було визначено Генеральний суд у Чернігові, який безпосередньо підпорядковувався Сенату. Генеральний суд складався з двох департаментів, кожен був укомплектований генеральним суддею та двома радниками, які призначалися урядом, і п'ятьма засідателями, які обиралися від дворянства на три роки. Один із таких випадків знайшов своє відображення у листі Милорадовича до Чернігівського губернатора Гудовича: «Господа, Министр юстиции и С. Петербургский военный губернатор уведомили меня о сделанных ими правительствующему Сенату представлениях: первый – о переводе советников черниговского губернского правления Воленкова в 1-й, а Дуброво в 2-й департаменты Черниговского же генерального Суда, а последний – об определении на место оных советниками в губернское правление секретарей титулярных советников тамошней дворянской комиссии Еньку и того же правления Книговского, о чем извещаю сим и ваше Превосходительство» [7]. Кримінальні справи в обов'язковому порядку направлялися губернатору для ознайомлення. У випадку розходження думки губернатора з вироком Генерального суду справа передавалась спочатку до Сенату, а потім – імператору. Як правило, підтримку знаходила думка губернатора. Система повітового управління, головна роль у якій на-

лежала Земському суду, містила повітові казначейства, правління державних маєтностей тощо. Земський суд (до 1837 р. нижній земський суд), крім здійснення правосуддя, виконував функції нагляду за станом громадського порядку, забезпечував сплату податків, виконання повинностей, тобто одночасно був і судовим, і адміністративно-поліцейським органом. Наприклад, у вересні 1813 р. Новгород-Сіверський земський суд розглядав справу, пов'язану із незаконним винокурінням у повіті. Про це свідчить цікавий документ: «Производятся злоупотребления права на винокурение, производящегося по Черниговской губернии: как-то Новгород-Северского повета в посаде Серединной Буде тамошними мещанами, сговорившись с откупщиком казенного питейного тамошнего откупа, евреем, открыли себе винокурение в домах своих, за что положили платить ему еврею по 50 коп. с выкуриваемого ими вина с каждого винокуренного казана, из чего сделалась в том месте дороговизна на хлеб, а особенно на дрова, и хотя тамошнего нижнего суда земского члены о сем уведомяны, но оные, вино выкуренное продают великороссийским людям, приезжим к ним с разных сел Орловской губернии в роишь, ведрами, в бочонках, чем делают корчемство и казенным откупам подрыв. Имя и фамилию не подписываю для того, дабы меня за доносителя не могли, но я не доноситель: не мог утаить сего худого поступка и в связи с присягой на верность» [8]. Склад земських судів на Чернігівщині призначався губернатором лише з числа дворян, а земські справники (голови судів) – царським урядом за поданням губернатора, погодженим із міністром внутрішніх справ. Повітові земські суди були судами першої інстанції (для дворян і державних селян), магістратські й ратушні у містах (для купців і міщан). Повітові й міські суди розглядали як цивільні, так і кримінальні справи, що не передбачали смертної кари (була офіційно скасована за наказом цариці Єлизавети, але уряд неодноразово застосовував цю міру покарання до державних злочинців), позбавлення честі й тілесних покарань. Наприклад, «Осуждение арестанта Тараса Костерина за выговоренные им после наказания публично плетью слова «будете помнить плети», наказав вновь выслать в Сибирь, есть по мере вины несоответственное, тем паче, что простолюдину тому, яко несведущему ни законов, не имеющему понятия к посуждению о строгости, а более еще к размышлению того, ее к злему мышле-

нию прийнят негодно» [9]. Ці судові установи виконували також нотаріальні дії. Кріпосних селян судили поміщицькі суди.

У Чернігівській губернії існували позастанові установи, так звані совісні та надвірні суди. Совісні суди, створені у 1804 р., займалися справами про злочини божевільних та неповнолітніх, а також вирішували майнові суперечки між родичами [10]. Наприклад, згідно з рішенням совісного суду від 29 травня 1816 р., було направлено до Чернігівського приказу громадського презирства для поміщення в будинок для душевнохворих на примусове лікування козака Родіона Сидорова Довгилова із села Куркович Стародубського округу. До направлення додавалось свідоцтво, написане стародубським міським лікарем: «Он 40 лет от роду, крепкого телосложения от природы с давнего времени страдает умопомешательством, которое по временам приходит в бешенство, и он, Довгилев, в этом состоянии хочет убить человека, или же нанести смерть самому себе, так что постоянно надо держать под сильным надзором, на вопросы отвечает не может (сбивается). Помешательство ума в высшей степени» [11]. Надвірні суди (членами були голова, радник і два асесори, призначені губернатором) розглядали кримінальні та цивільні справи осіб, стану приналежність яких було важко визначити, а також чиновників і військовослужбовців, які тимчасово перебували в місті у справах служби. У першій половині XIX ст. на Чернігівщині ще функціонували повітові й підкоморні суди. Повітовий суд складався з голови, двох підсусідків (асесорів), писаря, мав у своєму розпорядженні чотирьох возних. До обов'язків останніх належали, головним чином, огляд за дорученням суду місця порушення чи злочину, оцінка вчиненого. Члени суду та возні обирались дворянством губернії. До компетенції підкоморних судів належало вирішення межових суперечок. Підкоморій – головна особа цієї установи – обирався дворянами. Він, у свою чергу, призначав кількох комірників, які допомагали у розгляді справ, а в деяких випадках навіть заміняли його [12].

Для управління державними селянами і козаками були створені волості, в яких діяли волосні управління у складі волосного голови, старости і писаря. З 1837 р. для суду в цивільних і незначних кримінальних справах над державними селянами застосовувались волосні та сільські розправи. У кожній сільській громаді у

вигляді першого ступеня суду працювала селянська Розправа, яка перебувала під головуванням сільського старшини та двох добросовісних: старшого і молодшого. Ці установи розглядали суперечки, тяжби, незначні правопорушення державних селян і козаків. Волосна розправа остаточно вирішувала справи ціною до 15 крб сріблом. Сільська розправа вирішувала тяжбу до 5 крб сріблом, а у справах, пов'язаних з правопорушеннями, вона мала призначити тільки пеню від 25 коп. до 1 крб сріблом, громадські роботи до шести днів або покарання різками до 20 ударів [12].

Висновки. Проведене історичне дослідження розвитку в Російській імперії системи пенітенціарного законодавства та пенітенціарних установ у дореформений період дозволяє дійти до певних висновків. У першій третині XIX ст. досить чітко було сформульовано основні положення пенітенціарного законодавства та бачення установ для виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Ці установи одночасно використовували для реалізації кримінально-процесуальної міри у вигляді взяття під варту. Крім тюремної фортеці, держава використовувала каторжні тюрми для осіб, яких засудили до заслання на каторгу, а також острожні тюрми для осіб, які були засуджені до ув'язнення в арештантських ротах цивільного відомства. Але у період, що розглядається, ці місця позбавлення волі не являли собою систему, яку можна пояснити тим, що в російському кримінальному праві ще не було сформовано чіткої системи покарань, у тому числі пов'язаних з позбавленням волі; а без цього вихідного фактора не може бути і системи пенітенціарних установ. Крім того, були відсутні взаємопов'язані норми права, що мали регулювати діяльність різних установ для виконання позбавлення волі. У правовому регулюванні виконання покарань, пов'язаних з позбавленням волі, особливе місце посідає Устав про засланих 1822 р. Це був перший кодифікований нормативний акт, що регулював виконання покарань у вигляді заслання на каторжні роботи та поселення.

Список використаних джерел

1. Познышев С. В. Очерки тюрьмоведения. – М., 1915; Фойницкий И. Я. Русская карательная система. – Спб., 1874; Таганцев Н. С. Русское уголовное право. – Спб., 1902; Галкин М. Н. Материалы к изучению тюремного вопроса. – Спб., 1868.

2. Борисов А. В. Карательные органы дореволюционной России (полицейские и пенитенциарные системы): библиогр. указатель. – М., 1978; Смольяков В. Г. Тюремная система дореволюционной России, ее реакционная сущность. – М., 1979; Органы и войска МВД России: крат. ист. очерк В. Н. Некрасов, А. Я. Малыгин, Р. С. Мулукаев и др. – М., 1996; Скрипилев Е. А. Тюремная политика и тюремное законодательство Временного правительства. – М., 1968.

3. Никитин В. Н. Тюрьма и ссылка / В. Н. Никитин. – СПб.: Колесов и Михлин, 1880. – 674 с.

4. ПСЗ. – Т. 38. – № 29128. – Гл. 23. – Ст. 365, 421, 423–427.

5. Пашковская А. В. К 150-летию Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. // Государство и право. 1995. – № 11. – С. 126–133.

6. Загоскин И. П. Уложение царя и великого князя Алексея Михайловича и Земский Собор 1648–1649 годов. / И. П. Загоскин. – Казань, 1879 г. – С. 4.

7. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 128. – Оп. 1. – Спр. 512. – Арк. 512. Арк. 27.

8. ДАЧО. – Ф.937. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 30.

9. ДАЧО. – Арк. 16.

10. Барац Г. Очерк происхождения и постепенного затем управления в России совестных судов и суда по совести // Журнал гражданского и уголовного права. – 1893. – № 3. – С.1–4.

11. Рибаків І. Совісний суд на Україні // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – Т. 1. – 1928. – С. 33–34.

12. ДАЧО. – Ф.127. – Оп.13. – Спр.1915. – Арк. 1704.

Любич А. А.

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ XIX в.

Исследование посвящено рассмотрению основных этапов становления системы уголовного наказания в призма уголовного законодательства Российской империи XIX в.

В статье проанализированы различные подходы к понятию и сущности уголовного наказания, выработанные юристами в XIX в. В связи с этим систематизированы различные точки зрения на указанную проблему и сделаны обобщающие выводы о понимании уголовного наказания в рассматриваемый период развития правовой мысли.

Ключевые слова: наказание, уголовная политика, виды наказания, гуманизм уголовного наказания.

Lyubych O. A.

FEATURES OF CRIMINAL PUNISHMENT SYSTEM IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE RUSSIAN EMPIRE IN 19 TH CENTURY

Research is devoted to the consideration of the basic stages of formation of criminal punishment system in terms of the criminal legislation of the Russian empire in 19 th century.

In the article various approaches to concept and essence of the criminal punishment, developed by the lawyers in the XIX th centuries are analyzed. In this connection the various points of view on the put problem are systematized and generalizing conclusions on understanding of criminal punishment during the considered period of development legal thought are drawn.

Key words: *punishment, criminal policy, punishment types, humanism of criminal punishment.*

УДК 343.1

Каменський Д. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства,

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

ОБМАН ЯК СИСТЕМНА ОЗНАКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА США

Статтю присвячено порівняльному аналізу ознаки обману як спільного, системоутворюючого елементу у складі економічних злочинів за кримінальним законодавством України та США. Проаналізовано наукові позиції вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо переважно шахрайської природи економічних зловживань в обох державах. Наведено практичні приклади на користь тези про обман як змістовну основу та ключовий фактор поза конкретними проявами економічної злочинності. Зроблено висновок про притаманність серйозних недоліків як законодавчого й конструктивного характеру шахрайським заборонам за кримінальним законодавством як України, так і США.

Ключові слова: *економічний злочин, шахрайство, заборона, порівняльно-правовий аналіз.*

Постановка проблеми. Якщо подивитись на групи економічних посягань за законодавством України та США під кутом їх концептуальної та структурної побудови, то неважко побачити, що дві національні моделі кримінально-правової охорони економічних відносин істотно відрізняються. Так, якщо українські заборони на економічні (господарські) зловживання розміщені в єдиному розділі VII Особливої частини КК України та є в прин-

ципі уніфікованими за ознаками родового об'єкта – вони покликані охороняти окремі компоненти економічних відносин у суспільстві, то в американському законодавстві спостерігається певний «хаос» із цього питання, оскільки економічні заборони розташовані не лише у межах федерального КК, а й буквально «розкидані» по інших розділах 33 США – оскільки це має місце, наприклад, щодо кримінально-правової охорони відносин фондового ринку та обігу цінних паперів.

Незважаючи на такий очевидний контраст у підходах до кримінально-правової регламентації протиправної поведінки в сфері економіки, спільних рис у досліджуваних системах також вистачає. Це проявляється уже не на макро-, а на мікрорівні, тобто в процесі зіставлення окремих елементів порівнюваних складів злочинів. Звертає на себе увагу та обставина, що економічна сутність протиправної поведінки, що змістовно пронизує практично всі ознаки відповідного злочину, і передусім ознаки його об'єктивної сторони (тут принагідно звертаємося до вітчизняної термінології), є подібною в обох юрисдикціях. Схеми обманного заволодіння коштами, іншими матеріальними ресурсами, або уникнення від сплати обов'язкових за законом витрат (виплат), незважаючи на всю їх різноманітність та специфіку в обох країнах зводяться в принципі до однакових ключових засад – переважно корислива мотивація; збереження високого соціального статусу із одночасною реалізацією злочинної поведінки; висока латентність злочинів цієї категорії, у т. ч. завдяки високому соціальному становищу зловмисників та наявності величезних матеріальних, організаційних, а часом і політичних ресурсів; відсутність насильства і переважання складних обманних способів реалізації протиправної поведінки; призначення за білокомірцеві посягання значно поблажливіших порівняно з іншими злочинами покарань тощо.

При цьому дослідницьке «занурення» в матерію кримінального закону та практики його застосування в США в контексті «економічного блоку» федеральної кримінально-правової політики спонукало ідентифікувати одну ключову ознаку, що в принципі здатна об'єднати всі види економічних посягань, розкрити їх спільну сутність. Мова йде про обман, про латентну і шахрайську форму поведінки зловмисника, який ефективно пе-

рекручує економічно значущу інформацію, нерідко у величезних обсягах, на свою користь із переважною метою покращення свого майнового стану у нелегальний спосіб. Цей висновок дозволяє по-іншому оцінити сутність економічних посягань і, відповідно, реагуючих на них заборон у межах вітчизняного кримінального законодавства. Дійсно, якщо тримати в дослідницькій уяві ідею про обман як певний фундаментальний чинник (першоджерело) протиправної поведінки у сфері економічних відносин, то можна чітко простежити на рівні окремих статей розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» вітчизняного КК їх здебільшого шахрайську природу, втілення у них обману різного змісту, рівня складності та ступеня досконалості реалізації.

В історичному контексті варто зазначити, що ще в 1757 р. Англійський парламент запровадив нормативну заборону на фальшиве удавання (англ. – false pretenses), що за допомогою активної судової правотворчості протягом наступних понад 200 років розвилось у нормативне підґрунтя для низки шахрайських заборон, причому як в Англії, так і в США. Справа в тому, що за загальним правом крадіжка означає лише заволодіння чужим майном, без отримання легального права власності на нього. Відповідно тривалий час існував певний «вакуум» щодо належної юридичної оцінки ситуацій, коли зловмисник шляхом активного чи пасивного обману спонукав потерпілого передати йому право власності на таке майно. Офіційне ухвалення в 1757 р. заборони на фальшиве удавання в Англії змінила цю ситуацію щодо належного кримінально-правового реагування на краще. Зазначена кримінально-правова норма передбачає п'ять обов'язкових для встановлення елементів: 1) неправдиве представлення будь-якої матеріальної обставини, що стосується теперішньої чи минулої події, що 2) спонукає потерпілого 3) передати право власності 4) на своє майно винному, 5) який усвідомлює, що а) його представлення матеріальної обставини є неправдивим та б) має намір у такий спосіб обманути потерпілого.

Докладно аналізуючи зазначені елементи, професор Уейн Лафейв слушно додає, що ця нормативна конструкція, інтегрована у тій чи іншій формі в кримінальне законодавство федерації та окремих штатів у США, стала прототипом для чималої кількості сучасних форм шахрайських зловживань, у т. ч. тих, які

традиційно відносяться до економічних злочинів: завідомо шахрайське виписування банківських чеків (які не підкріплені коштами чи взагалі не підтверджені банківським рахунком), поштове шахрайство, шахрайство у сфері реєстрації випуску цінних паперів, підробка документів, незаконне використання кредитних карток тощо [1, с. 114–140].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Паралельно звернемося до влучного, на наш погляд, висловлювання Навроцького В. про те, що практично всі новели розділу про злочини у сфері господарської діяльності можна віднести до різновидів шахрайства в його широкому розумінні [2, с. 281]. При цьому обман у складі злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК України, переважно стосується різнопланової інформації економічного характеру (наявності та характеристик матеріальних і нематеріальних активів, вартості товарів, послуг і самих компаній, фінансових трансакцій, договірних зобов'язань, умов спільної економічної діяльності тощо). Причому з урахуванням «самобутніх» економічних реалій в Україні, існують достатні підстави додати до обману ще й корупційну складову, адже ні для кого не секрет, що часто на практиці для успішної реалізації схеми економічного шахрайства одного лише обману (приховування істини) недостатньо – потрібен впливовий владний ресурс.

Як влучно зауважує Безверхов А. Г., наприкінці ХХ ст. кримінальна політика у сфері економіки отримала ухил у бік послаблення кримінально-правової охорони майнових і господарських відносин. Витіснення кримінального закону з цієї сфери відбувається шляхом, перш за все, повної та (або) часткової декриміналізації і депеналізації тих економічних злочинів, які вчиняються шляхом обману і зловживання довірою. Законодавець начебто запевняє нас у тому, що афери – це невід'ємна частина підприємницької системи, своєрідна платня за ринкову організацію виробництва і що до них потрібно ставитися терпимо і поблажливо [3, с. 32]. Очевидно, що теза вченого не позбавлена одночасно і частки справедливості, і певної контраверсійності – водночас вона спонукає нас серйозно замислитись над глибинними умовами функціонування ринкової економіки, а також над адекватністю та своєчасністю її охорони державою за допомогою норм кримінального закону.

Виклад основного матеріалу. Не будемо голосливими і наведемо дещо сумний і певною мірою повчальний для нашого суспільства приклад стосовно масштабної шахрайської оборудки, реалізованої в тандемі громадянином США та громадянкою України у період з 2005 по 2008 рр. під умовною назвою «фінансова піраміда Флетчера». Створена за попередньою змовою Робертом Флетчером – американським аферистом, який свого часу потрапив у поле зору американських правоохоронців через зловживання на фондовому ринку, та Ольгою Дубровською – колишньою власницею міжнародного шлюбного агентства, злочинна фінансово мотивована схема за час свого існування заподіяла понад двомстам потерпілим матеріальну шкоду на суму в майже 10 млн дол. США. Унікальність фінансової піраміди, оформленої у вигляді ТОВ «Глобальна система тренінгів» (умовної «родички» славнозвісної контори «Роги й копита» Остапа Бендера) полягала в тому, що здійснювані в її межах шахрайські махінації та завідомо неправдиві рекламні акції маскувались під начебто інвестиції в реальний сектор вітчизняної економіки.

За результатами слідчо-оперативних дій, проведених Головним управлінням СБУ в м. Києві, Роберта Флетчера було затримано 22 листопада 2008 р. – він перебував під вартою до 13 лютого 2015 р., після чого був звільнений під заставу в 1 млн грн (справа досі розглядається в суді). Ольгу Дубровську було засуджено вирокком Святошинського районного суду м. Києва до семи років позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених ст. 255 та 190 КК України. Також суд ухвалив стягнути з неї на користь потерпілих 50 млн грн компенсації заподіяної майнової шкоди [4].

Кримінальна справа Флетчера-Дубровської слугує симптоматичним прикладом на шахрайське ошукування людей, які бажають отримати надприбутки від своїх інвестицій й схильні вірити у 100–300 % доходу в рік. Такі потенційні «жертви», напевно, завжди були і будуть, і саме на них роблять ставку махінатори. Не останню роль у цій кримінальній історії відіграв, на наш погляд, і факт поєднання злочинних зусиль і ресурсів американського зловмисника та його української «колеги». Такий злочинний «симбіоз», у якому стратегію забезпечував Роберт Флетчер, видаючи себе за успішного американського бізнесмена-інвестора, а тактикою в українських реаліях опікувалась його поплічниця

Дубровська, небезпечно вдало зарекомендував себе в очах ошуканих українських «клієнтів» піраміди – не в останню чергу, напевно, через застосування американського «бренду» ділового успіху, прибутковості та гарантованої стабільності.

Мабуть, що своє раціональне зерно має позиція Дудорова О. О., Мовчана Р. О. та Дацюка В. Б., які у спільній науковій статті, присвяченій комплексному вивченню питань кримінально-правової протидії створенню фінансових пірамід в Україні, пишуть про неправильність кваліфікації дій зі створення та забезпечення функціонування фінансових пірамід за статтею КК про шахрайство. Справді, які б зміни не вносились до ст. 190 КК України, доки в ній фігуруватиме вказівка на обман чи зловживання довірою як на обов'язкові способи вчинення, передбаченого цією статтею злочину, підстав кваліфікувати дії організаторів вказаних «просунутих» утворень (фінансових пірамід) як шахрайство не буде. Для інкримінування ст. 190 КК України, додають автори статті, необхідно встановити, що в конкретній ситуації потерпілий не усвідомлював факту застосування щодо нього обману або зловживання довірою. Якщо ж особа усвідомлює факт вчинення щодо неї обманних дій, однак, ігноруючи таку обізнаність і переслідуючи мету отримати майнову вигоду, бере участь у фінансовій операції (зокрема, ризикуючи і розраховуючи своєчасно «вийти з гри», вкладає гроші у фінансову піраміду), то склад злочину «шахрайство» буде відсутній. Логіка проста: у такому разі характерний для цього злочину проти власності дефект волевиявлення відсутній [5, с. 115].

Продовжуючи науковий дискурс про домінуючу ознаку шахрайської поведінки у сфері економічної злочинності в Україні та США, зазначимо, що із справжнім науковим інтересом сприймається інтерпретація концепції шахрайства в американському кримінальному праві, запропонована Семюелом Буеллом – відомим фахівцем у сфері відповідальності за економічні злочини. Він справедливо звертає увагу на те, що суспільні реалії навколо шахрайських зловживань чинять серйозний тиск на існуючі підходи до нормативної регламентації такої поведінки. Автор слушно додає, що з усталених позицій загального права шахрайство завжди тлумачилось поширювально, у режимі постійно відкритого переліку форм реалізації обманної поведінки. Тобто перманентне

розширення меж кримінальної відповідальності за шахрайські злочини відбувається за результатами розгляду кримінальних справ *ex post*. Водночас серйозна небезпека для суспільства в цілому та окремих індивідів, у т. ч. суб'єктів економічних відносин, постає тоді, коли невідомо, яким чином суд буде реагувати на нові, можливо неоднозначні з точки зору попередньої практики та моральних установ, форми юридично (та економічно) значущої поведінки. Вчений переконаний у тому, що юридичне визначення шахрайства не може виправдовувати *ex ante* (спрямовану на майбутнє) неточність, змістовну розмитість його нормативної «оболонки» – відповідної заборони. Професор Буелл резюмує, що пошук вдалого правового визначення шахрайства повинен бути компромісним і враховувати, з одного боку, соціальні вимоги та фактори перманентного науково-технічного прогресу і розвитку економіки, а з іншого – права і законні інтереси інших осіб – членів суспільства. Якщо вибір паде на звужувальне розуміння шахрайства, то одразу виникає небезпека реалізації об'єктивно суспільно шкідливої поведінки за відсутності належного реагування з боку закону. І навпаки, якщо шахрайство буде інтерпретуватись занадто поширювально, члени суспільства, і не в останню чергу бізнесмени, потраплятимуть у пастку невідомого – ніхто не буде заздальгідь, тобто до завершення судового розгляду по кожній кримінальній справі, знати про межі правомірності своєї поведінки, що тільки-но планується. Отже, як бачимо, концепція злочинного шахрайства є не такою вже й однозначною, як може здаватися на перший погляд, особливо на фоні численних соціальних та правових чинників.

Американський учений резюмує, що комплексна концептуальна й дефініційна проблема шахрайства погіршується ще й тим, що такі прояви суспільно негативної поведінки безпосередньо пронизують чимало сфер суспільного життя, і не в останню чергу режим законодавчого регулювання ринкової економіки. Шахрайство належить до найбільш серйозних, витратних та караних підстав юридичної відповідальності, що поширюється на сучасний корпоративний сектор і фінансові ринки. Шахрайство проникає майже в кожен частину фінансової системи та відносин економічного обміну. Якщо правова система не здатна виробити більш-менш точну дефініцію шахрайства, то ані державні регу-

лятори, ані загалом суспільство об'єктивно не зможуть усвідомити юридичну значущість тих подій, що негативно впливають, скажімо, на національні ринки капіталу і тим більше не зможуть належним чином відреагувати на подібні ситуації [6, с. 521–522].

Демонстративною, такою, що конкретизує запропоновану нами тезу про здебільшого шахрайську, обманну природу економічних злочинів, є збереження у чинному КК України та активне доктринальне опрацювання заборони на фіктивне підприємництво, передбачену ст. 205 КК України. Влучно характеризує ознаку фіктивності у сфері бізнесу Люшняк А. І., вказуючи на «відсутність в осіб, які займаються фіктивним підприємництвом, справжнього наміру здійснювати підприємницьку діяльність, зафіксовану в установчих документах і пов'язану з виробництвом товарів, виконанням робіт або наданням послуг і використанням суб'єктів підприємницької діяльності з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона» [7, с. 107]. Таким чином, власне назва цієї заборони та її офіційний текст, не говорячи вже про наявну практику за нею (яка вказує на основні цілі створення та функціонування фіктивних підприємств – ухилення від сплати податків, шахрайства у кредитно-фінансовій сфері, відмивання «брудних» коштів тощо), яскраво свідчать про один із орієнтирів-попереджень законодавця для представників суб'єктів господарювання щодо недопустимості застосування обманних практик ведення бізнесу.

Коментуючи запровадження кримінальної відповідальності за нові види шахрайських посягань (зокрема, шахрайства у сфері кредитування, шахрайства з використанням платіжних карток, шахрайства у сфері підприємницької діяльності та шахрайства у сфері комп'ютерної інформації), Смолін С. В. пропонує авторське пояснення причин непослідовної (неоднакової) кваліфікації таких злочинів, серед яких: недостатня розробка теоретичних питань кваліфікації обманних майнових посягань; невдала спроба імплементації зарубіжного кримінального законодавства в частині диференціації відповідальності за майновий обман, що потягла за собою певні недоліки у побудові відповідних кримінально-правових норм; використання цивільно-правових конструкцій у диспозиціях кримінально-правових норм (бланкетність), використання поняття «обман» не лише у кримінальному, а й у цивільному

законодавстві. За результатами наукового огляду проблемних питань кваліфікації спеціальних видів шахрайства автор справедливо констатує, що ці проблеми помітно не сприяють одноманітному застосуванню норм кримінального закону, що, своєю чергою, дезорієнтує правозастосовувача, призводить до слідчих і судових помилок і врешті-решт до порушення принципу справедливості й послаблення кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин. виправити ситуацію, вважає дослідник, здатне науково обгрунтоване корегування диспозицій цих заборон або підготовка змістовних актів їх судового тлумачення [8, с. 24–25, 32].

Одним із класичних прикладів сучасного білокомірцевого шахрайства й неприхованої корпоративної жадібності, напевне, може слугувати так звана справа «Wells Fargo» – одного з найбільших банків США і світу, навколо якого восени 2016 р. розігрався гучний скандал. Розслідування федерального регулятора, Бюро фінансового захисту споживачів (англ. – Consumer Financial Protection Bureau) показало, що протягом останніх років банк системно використовував агресивну стратегію так званих перехресних продажів (англ. – cross selling), зміст якої полягав у підключенні діючих та нових клієнтів фінустанови до нових банківських послуг (продуктів), за використання кожного з яких банк стягував комісію. У середньому кількість таких продуктів на одну американську родину становила 8–10, що є найвищим показником на ринку банківських послуг США. Проведена регулятором перевірка показала, що у багатьох випадках (близько 1,5 млн неавторизованих клієнтами нових поточних рахунків, а також 565 тис. випущених кредитних карток також без прямої згоди їх власників) нові послуги (продукти) фактично нав'язувались клієнтам. Також було встановлено, що керівництво банку, знаючи про, м'яко кажучи, неетичну практику роботи з клієнтами, всіляко стимулювало, а в деяких випадках навіть нав'язувало під загрозою звільнення рядовим працівникам філії банку відкривати клієнтам нові неавторизовані послуги (продукти).

Через подібну агресивну ділову практику «Wells Fargo» зміг суттєво збільшити дохід та регулярно оприлюднювати високі показники операційної діяльності, особливо на ринку роздрібних банківських послуг, таким чином постійно збільшуючи свою капі-

талізацію (на сьогодні це банк № 1 за капіталізацією у США) та залучаючи нових інвесторів й клієнтів.

Після низки слухань у Конгресі США та справедливого обурення американського суспільства, що мало результатом найбільш резонансний випадок банківських зловживань з часів кризи 2008–2009 рр., банк був вимушений визнати свою провину в організації неправомірних практик продажу перехресних послуг американським клієнтам. 9 вересня 2016 р. «Wells Fargo» уклав спеціальну угоду про визнання неправомірної поведінки з федеральним Бюро фінансового захисту споживачів та прокуратурою штату Каліфорнія, відповідно до якої банк зобов'язувався сплатити рекордний штраф у розмірі 185 млн дол., а також виплатити компенсації на загальну суму 5 млн дол. тим клієнтам, які були вимушені сплачувати комісії за продукти (послуги), які вони не авторизували і якими фактично не користувались. Також банк зобов'язувався залучити незалежну групу експертів для того, щоб провести комплексну перевірку роздрібного сектору його бізнесу, і звільнити 5300 працівників, які реалізовували клієнтам неавторизовані банківські послуги (продукти) [9]. Згодом стало відомо, що декілька федеральних прокурорів розпочали кримінальне розслідування відносно описаної діяльності «Wells Fargo». Симптоматично, що звернення до поняття шахрайства в економічній сфері і навіть до його англомовної версії «fraud» можна почути навіть із вуст українських високопосадовців під час оцінки показників ділової активності деяких українських компаній та бізнесменів. Так в одному зі своїх інтерв'ю экс-голова НБУ Валерія Гонтарева негативно оцінила сумнівну реструктуризацію Приватбанку у жовтні-листопаді 2016 р.: «Вона була фіктивна: одним фіктивним компаніям було наказано реструктуризувати – вони реструктуризували на інші фіктивні компанії. Один fraud закрили іншим fraud» [10].

Висновки. Підсумовуючи весь спектр розглянутих вище питань, зазначимо, що недоліки законодавчого й конструктивного характеру притаманні, на наш погляд, відповідним заборонам за кримінальним законодавством як України, так і США. Недарма і вітчизняні, і американські вчені-криміналісти піддають послідовній раціональній критиці законодавчі конструкції шахрайських зловживань – і щодо уточнення, з доречним посиленням на док-

тринальні напрацювання і потреби практики, змісту об'єктивних ознак, і щодо належного обґрунтування виду і форми провини, а також додаткових ознак суб'єктивної сторони (*mens rea*), і щодо оптимізації кримінальних санкцій за прояви економічного обману (зловживання довірою), нарешті щодо юридично коректного відмежування економічних шахрайств від суміжних посягань.

Список використаних джерел

1. LaFave W. *Substantive Criminal Law*. Second Edition. St. Paul: West Group, 2003. 731 p.

2. Навроцький В. О. Середньострокові тенденції розвитку кримінального права України. *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань*: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (Львів, 23–24 вер. 2011 р.). Львів, 2011. С. 279–282.

3. Безверхов А. Г. Современная уголовная политика в сфере экономики: в поисках адекватной модели. *Российская юстиция*. 2012. № 10. С. 31–34.

4. Котнюк Ю. Фінансова піраміда Флетчера. *Юридичний вісник України*. 2017. № 17.

5. Мовчан Р. О., Дудоров О. О., Дацюк В. Б. Кримінально-правова протидія створенню фінансових пірамід в Україні: сучасний стан і перспективи вдосконалення. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 2. С. 108–127. URL : http://lsej.org.ua/2_2017/34.pdf.

6. Buell S. What Is Securities Fraud? *Duke Law Journal*. 2011. № 61. P. 511–581.

7. Люшняк А. І. Проблеми існування фіктивного підприємництва. *Форум права*. 2015. № 2. С. 106–109. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_19.pdf.

8. Смолин С. В. Проблемные вопросы квалификации специальных видов мошенничества (ст. 159-1–159-6 УК РФ). *Научный портал МВД России*. 2016. № 1. С. 24–33.

9. Rucker P., Freed D. Wells Fargo Will Pay \$190 Million to Settle Customer Fraud Case. URL: <http://www.reuters.com/article/us-wells-fargo-settlement-idUSKCN11E2CJ>.

10. Наибольшим приоритетом в Украине должно быть верховенство права – Гонгарева. URL: <http://interfax.com.ua/news/interview/420919.html>.

Каменский Д. В.

ОБМАН КАК СИСТЕМНЫЙ ПРИЗНАК ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И США

Статья посвящена сравнительному анализу признака обмана как общего, системообразующего элемента в составах экономических преступлений по

уголовному законодательству Украины и США. Проанализированы научные позиции отечественных и зарубежных исследователей касательно степени мошеннической природы экономических злоупотреблений в обоих государствах. Приведены практические примеры в пользу тезиса об обмане как содержательной основе и ключевом факторе вне конкретных проявлений экономической преступности. Сделан вывод о свойственности серьезных недостатков как законодательного и конструктивного характера мошенническим запретам по уголовному законодательству как Украины, так и США.

Ключевые слова: экономическое преступление, мошенничество, запрет, сравнительно-правовой анализ.

Kamenskyi D. V.

DECEPTION AS A SYSTEMIC ELEMENT OF ECONOMIC CRIMES UNDER UKRAINIAN AND AMERICAN LAW

The scientific paper is devoted to a comparative analysis of the element of deception as a common, system-forming element in the structures of economic crimes under the criminal law of Ukraine and the United States. The scientific positions of domestic and foreign researchers regarding the degree of fraudulent nature of economic abuses in both countries are analyzed. Practical examples are provided in favor of the thesis of deception being a substantial basis and a key factor beyond specific manifestations of economic crime. Conclusion is made about the inherent nature of serious shortcomings both of legislative and constructive nature inherent in fraudulent prohibitions under criminal laws of both Ukraine and the United States.

Key words: Economic crime, fraud, prohibition, comparative legal analysis.

УДК 343.223(477)

Леоненко Т. Є.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального, цивільного
та міжнародного права юридичного факультету,
Інститут управління та права Запорізького
національного технічного університету, м. Запоріжжя

МАЛОЗНАЧНІСТЬ ДІЯННЯ В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню історії норми про малозначність діяння в історії кримінального права та законодавства про кримінальну відповідальність України, визначенню його ознак, аналізу теоретичних та практичних проблем і шляхів їх вирішення, пов'язаних із застосуванням норми про малозначність, а також вирішенню загальних питань, пов'язаних з поняттям малозначності діяння.

Ключові слова: малозначність діяння, суспільна небезпека, злочинні наслідки.

Постановка проблеми. Якщо говорити безпосередньо про поняття малозначності діяння в древньоруських джерелах та джерелах, що діяли на території України в період з 1468 по 1566 роки, маємо припустити, що ця норма, в сучасному розумінні, мала місце у Судебнику короля Казимира (1468), Першому Литовському статуті (1529), Другому Литовському статуті (1566) [1] та у такій пам'ятці козацького права, як «Права, за якими судиться Малоросійський народ» [3]. Якщо аналізувати польсько-литовські документи, можна зазначити, що хоч формально поняття малозначності діяння ще не існує, законодавчо зафіксована межа між значними та незначними наслідками. Наприклад, ст. 13 Судебника короля Казимира вказує: «А хто украдець выше полукопья, а любо корову, того узвесити» [2]. Це значить, що відповідальність за викрадення настає, якщо викрадене коштує більше півкопійки. Тобто має місце кількісна та якісна оцінка заподіяної шкоди. Якщо характеризувати «Права, за якими судиться малоросійський народ», то при аналізі статей цього акта, де вказується на ознаки злочину, є дуже цікавий момент: у тих статтях де йде мова про посягання на чужу худобу, вказується вартість різних тварин, наприклад, дворічний віл – півтора рублі, годоване поросля – п'ятнадцять копійок, трьохрічна корова – півтора рублі, однорічна – вісімдесят копійок та ін. [4]. У цьому випадку нас будуть цікавити саме об'єктивні ознаки складу злочину. Візьмемо для прикладу главу двадцять другу, пункт 1: «Ніхто чужого табуна коней або стада тварин за потраву займати не повинен, а хто б таке вчинив і одного коня або декількох заморив або привласнив, повинен відшкодувати збитки у подвійному розмірі, а за саме свавілля заплатити три рублі» [5]. Об'єктом посягання в цьому випадку буде власність тієї або іншої особи, а предметом, буде худоба: кінь або будь-яка інша тварина, яка знищується або привласнюється. За вчинене діяння, яке зазначалося вище, настає відповідальність за привласнення або знищення тварини тільки в тому разі, якщо її вік відповідає вимогам закону, а також, якщо вказана її ціна. У цьому випадку, ми можемо зазначити, що мова йде про значущість об'єкту посягання, а також про заподіяння збитків власнику, а саме, про характер заподіяної шкоди.

Виклад основного матеріалу. Реально норма про малозначність діяння почала свій розвиток набагато пізніше. Особливий

вплив на право мали події 1917 року, коли зі зміною влади змінився державний устрій і, зрозуміло, законодавство.

У перших декретах радянської держави поняття малозначності не подавалося, але у ст. 36 Декрету № 2 «Про суд» містилося зазначення про необхідність при застосуванні карної репресії керуватися міркуванням справедливості, не обмежуючись формальним законом, а ст. 23 «Положення про народний суд РРФСР» [6], а також Постанова Українського Радянського уряду «Про введення народного суду» 1918 року надавала суду право за власним переконанням звільняти обвинуваченого від покарання, навіть при встановленні факту порушення закону.

Треба зазначити, що в цей період, велике значення мали суб'єктивні ознаки: соціальне походження суб'єкта, сімейне становище, мотиви і мета злочину [7]. Цей факт заслуговує уваги тому, що при аналізі об'єктивних та суб'єктивних ознак вирішується, які саме ознаки визначають діяння як малозначне.

Взагалі матеріальне визначення злочину подавалося вже в перших декретах радянської влади. Злочином вважалось таке суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке посягало на радянський суспільний лад, соціалістичний правопорядок, соціалістичну власність, особу та її права [8]. Саме таке визначення злочину стало основою для розвитку ідеї про відносність злочину. Особливий інтерес у цьому відношенні є вказівка у ст. 16 «Керівних начал по кримінальному праву РРФСР» про некараність винного, якщо він, або діяння, яке він вчинив, втратили небезпечність для цього ладу. У перші місяці після видання Керівних начал НКЮ УРСР рекомендував судовим установам керуватися ними «в порядку революційної правосвідомості», а четвертого серпня 1920 року Керівні начала були офіційно введені в дію на території України і набули повсюдного застосування [9]. Зазначене правило також було сформульовано у ст. 6 проекту КК 1920 року, який виробила Комісія загальноконсультаційного відділу Народного комісаріату юстиції [10]. Але проекту КК 1920 року не судилося стати законом – час законодавчого регулювання ще не настав.

У резолюції I Всеукраїнського з'їзду діячів юстиції, який відбувся 19–23 січня 1922 року, говорилося, що треба поширити на територію УРСР з метою єдності каральної політики спільний з РРФСР Кримінальний кодекс, єдиний для всіх судів. 23 серпня

1922 року ВУЦВК прийняв постанову, відповідно до якої Кримінальний кодекс УРСР набрав чинності з 15 вересня 1922 року. ВУЦВК встановив, що з набуттям чинності Кримінального кодексу УРСР втрачають силу всі раніше видані закони.

Кримінальний кодекс УРСР складався з двох частин: Загальної та Особливої. У Загальній частині, зокрема у ст. 6 КК давалося визначення злочину, як будь-якої суспільно небезпечної дії або бездіяльності, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до соціалістичного суспільства період часу [11]. Кодекс не сприйняв положення про право суду звільнити від покарання при не злочинності малозначного порушення. Юристи того часу справедливо оцінювали це як серйозний недолік Кримінального кодексу [12].

Незабаром після прийняття Кримінального кодексу 1922 року НКЮ РРФСР та Верховний Суд республіки дають вказівку не порушувати кримінальні справи про незначні діяння певних категорій (посадових, господарських, військових) [13]. Щодо інших малозначних порушень практика несміливо, але йшла шляхом невизнання їх злочинними за змістом ст. 6 КК РРФСР [20]. Проте практика вимагала виключення кримінальної відповідальності за малозначні діяння при формальному порушенні закону.

Важливою віхою на шляху визначення цього правила став п'ятий з'їзд діячів радянської юстиції, що відбувся у березні 1924 року. Його учасники оцінювали практику засудження за незначні дії, як таку, що не відповідає духові чинного законодавства. З'їзд визнав за можливе декриміналізувати ряд діянь (незаконні лісові поруби, недозволене полювання, рибалка) з наданням їм статусу адміністративних правопорушень [14]. Але потрібним було більш радикальне рішення – вироблення загального положення, що поширювалося б на будь-який вчинок, передбачений Кримінальним кодексом. На другій сесії другого скликання 16 жовтня 1924 року ВЦВК РРФСР прийняв окрему постанову про це [15].

Одночасно сесія реалізувала пропозиції, за які висловився п'ятий з'їзд діячів радянської юстиції. Таким чином, уже в той час було намічено два напрямки вирішення проблеми відповідальності за малозначні діяння: вдосконалення Загальної части-

ни (вироблення загального правила) та зміни Особливої частини Кримінального кодексу (декриміналізація ряду порушень). 9 лютого 1925 року Президія ВЦВК доповнила КПК 1923 року статтею 4-а й пов'язаними з нею статтями 203-а та 222-а про порядок її застосування [16].

Згідно з новелою суд і прокурор мали право відмовити у порушенні кримінальної справи у тих випадках, коли діяння особи, яка притягується до відповідальності, хоча і містить у собі ознаки злочину, передбаченого Кримінальним кодексом, але не може визнаватися суспільно небезпечним (ст. 6 КК) внаслідок своєї незначності, мізерності своїх наслідків і коли порушення кримінального переслідування або подальше провадження справи є очевидно недоцільним (ст. 4-а КПК). Слідчому таке право не надавалося.

Ще до затвердження новели від 9 лютого, Верховний Суд РРФСР, маючи на увазі її проект, у Директивному листі від 14 січня 1925 року, пропонував при передачі до суду ретельно обговорювати питання про наявність складу злочину в діях обвинуваченого з точки зору основних положень Загальної частини Кримінального кодексу, не обмежуючись формальним підходом до вирішення цього питання [17]. До новели 9 лютого 1925 року практика йшла шляхом припинення справ про незначні провини за відсутністю складу злочину у розумінні ст. 6 КК РРФСР. Правильність такого рішення була підтверджена у вищезгаданому Директивному листі Верховного Суду РРФСР від 14 січня 1925 року [18].

Офіційної позиції дотримувалися і теоретики кримінального права. Але одностайності у цьому питанні не було. Незабаром після прийняття новели нарада членів кримінального відділу Мосгубсуду визнала необхідним просити Верховний Суд про можливість виправдання, посилаючись на ст. 4-а КПК [19], тобто визнати в цьому випадку незлочинність діяння, відсутність складу [20]. Так само тлумачилась ця норма і в теорії кримінального права.

Згідно з приміткою ст. 6 КК УРСР 1927 року не є злочином дія, яка, хоча формально і підпадає під ознаки будь-якої статті Особливої частини Кримінального кодексу, але в силу очевидної мало-значності й відсутності шкідливих наслідків позбавлена характеру суспільної небезпеки. Таким чином, для застосування примітки до ст. 6 КК потрібна була наявність двох ознак:

- малозначності дії або бездіяльності;
- відсутність шкідливих наслідків.

Якщо ж мала місце лише одна ознака, примітка ст. 6 КК не застосовувалась. Стаття ж 8 КК стала результатом конкретизації правила, що містилося в останній частині ст. 4-а КПК. Таким чином, положення, що аналізується, набуло самостійного значення і було послідовно вирішено питання про його місце в системі законодавства.

Стовсно ст. 6 КК треба зазначити, що відносно застосування примітки про малозначність у Директиві НКЮ та Верховного Суду РРФСР відзначалося, що норму про малозначність треба тлумачити обмежено й застосовувати виключно за наявності в діях обох вказаних ознак: очевидної малозначності діяння й відсутності шкідливих наслідків [21]. Треба зазначити, що незважаючи на це роз'яснення, в окремих випадках при обґрунтуванні рішення вказувалося лише на одну з ознак, а іноді відповідне формулювання дозволяло зробити висновок, що ознака незначності наслідків охоплюється малозначністю діяння [22]. Подібну практику, яка не відповідала вимогам норми, можна пояснити не зовсім вдалою конструкцією, що розриває два тісно пов'язаних поняття, які повинні об'єднуватися в одне – малозначність діяння. Окремі правознавці звертали увагу на цю недосконалість редакції примітки до ст. 6 КК 1926 року. Підкреслюючи надзвичайність правила, Верховний Суд заключив: «... примітка до ст. 6 КК є лише виходом для деяких випадків, коли формальний підхід до складу злочину погрожує перетворити законний акт судового вироку у власну протилежність, тобто в акт, з точки зору радянської кримінальної політики, явно недоцільний за своєю суттю ...». У цьому вислові дуже цінне застереження від формального підходу до складу злочину, тобто від протиставлення понять складу злочину й суспільної небезпеки діяння. Припинення справ за вказаним мотивом велося вже в порядку п. 5 ст. 4 КПК, тобто за відсутністю складу злочину [23].

Прийняте законодавцем чітке формулювання норм не залишало місця для іншого підходу й вело до відповідного вирішення окремих питань її застосування: межі дії, суб'єкти, можливість застосування в будь-якій стадії процесу, припустимість відмови

обвинуваченого від застосування цієї норми, наслідки застосування тощо.

Примітка до ст. 6 КК також поширювалася на діяння будь-якої категорії. Єдина заборона, якою одночасно зі змінами в законодавстві була доповнена ст. 10 КПК, стосувалася справ приватного обвинувачення. І це показово в порівнянні зі ст. 4-а КПК, обмеження до застосування якої було все ж не одиничним. Очевидно, що стабілізація суспільних відносин обумовила більш тверду законодавчу позицію по визначенню сфери дії норми [24]. Велику кількість становили справи про посадові злочини. По підробках і розтратах в Інструктивному листі Верховного Суду РРФСР № 2 1926 року «Про статтю 6 КК» для розмежування злочинних і незлочинних діянь зазначався орієнтовний кількісний критерій – приблизно десять карбованців [25]. Вироблення стандарту оцінки в числовому вираженні також слід пов'язувати з позитивними економічними змінами в країні.

Пізніше у КПК УРСР, який набрав чинності з 15 жовтня 1927 року, було також значно розширено право слідчого у вирішенні питання про віддання обвинуваченого до суду, чи про припинення кримінальної справи [26]. Більш послідовно питання вирішене у чинному законодавстві, що надає можливість суду, прокурору, слідчому, органу дізнання у випадках, які розглядаються як умови у порушенні кримінальної справи, так і припинити її в силу відсутності складу злочину.

Якщо характеризувати випадки незастосування норми про малозначність взагалі, доцільно було б звернутися до роботи Голякова І. Т. «Кримінальне право», де він зазначав, що стосовно Кримінального законодавства РРФСР не може бути застосована примітка до ст. 6 КК у таких випадках: стосовно тяжких злочинів (тяжкими злочинами в цьому випадку вважалися, перш за все, контрреволюційні злочини, замах на вбивство та замах на згвалтування; цікавим моментом є те, що Голяков І. Т. вважав, що можуть існувати випадки, коли замах як на вбивство, так і на згвалтування можуть й не нести тяжких наслідків, але в будь-якому разі малозначними ці злочини бути не можуть); закон не допускає припинення на підставі примітки до ст. 6 КК так званих справ приватного обвинувачення. Це справи, що порушуються самими потерпілими, та лише від потерпілого може залежати

припинення справи у випадку примирення з обвинуваченим; не може бути застосована примітка до ст. 6 КК у випадках, коли стаття Особливої частини КК безпосередньо передбачає відповідальність при вказаних в примітці ознаках; не могла бути застосована норма і у випадках, коли в діянні містяться ознаки, які відмежовують злочин від іншого правопорушення, що переслідується в адміністративному та судовому порядку; з 1940 року не могло розцінюватися як малозначне діяння, прогул без поважних причин більш ніж на 20 хвилин після початку роботи, якщо строк запізнення менший за 20 хвилин, особа несе відповідальність за дисциплінарним законодавством [27].

Якщо говорити про перші чотири випадки, то ми можемо допустити, що такі ж винятки мали місце і в Кримінальному кодексі УРСР, оскільки практика застосування законодавства як у РРСФР, так і в УРСР, як і саме радянське кримінальне законодавство, мали однакові риси, у всякому випадку щодо Загальної частини Кримінального кодексу.

Загальносоюзне законодавство до 1929 року не містило норми, яка була б подібна тій, що передбачена у ст. 6 КК РРФСР та УРСР. Але цю прогалину Ісаєв М. М. вважав абсолютно випадковою. На його думку: «...якби не така коротка відстань між прийняттям ВЦВК постанови від 16 жовтня 1942 року (в цей час проекти Основних начал були вже розроблені союзною РНК) і сесією ЦВК Союзу, на якій обговорювалися Основні начала й Основи, ст. 6 Основ кримінального судочинства Союзу і союзних республік поповнилися б відповідним пунктом...» [28].

Автори проекту Кримінального кодексу СРСР 1935 року, розробленого Всесоюзним інститутом юридичних наук, намагались усунути розходження в законодавстві, включили в ст. 9 норму про малозначність, яка збігалася зі змістом норми про малозначність КК РРФСР [28] та УРСР. Але проект не став законом. Тільки у 1958 році ця норма з'явилася в загальносоюзному законодавстві в такій редакції: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка формально і містить в собі ознаки будь-якого діяння, що передбачене законом, але в силу малозначності не являє собою суспільної небезпеки» [29].

Важливим також є питання про місце малозначного діяння у класифікації протиправних посягань. Якщо брати Кримінальне

законодавство Союзу РСР та союзних республік, то підставою такої класифікації була важливість об'єкту посягання та спосіб злочинного посягання на нього. Таким чином, класифікація протиправних посягань була такою:

- 1) тяжкі злочини (ст. 7-1 КК);
- 2) ті, що не є великою суспільною небезпечністю;
- 3) малозначні діяння [30].

Висновки. Якщо говорити про сучасну класифікацію протиправних посягань, можна зазначити, що вона відрізняється від класифікації радянського кримінального законодавства саме в тому, що в її систему вже не входять малозначні діяння.

У Кримінальному кодексі України 2001 року поняття малозначності діяння надається у ч. 2 ст. 11 КК. Відповідно до диспозиції не є злочином дія або бездіяльність, що хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Головним у цьому визначенні є вказівка на те, що малозначне діяння не є злочином, не становить суспільної небезпеки, наявність якої є однією з ознак злочину.

Список використаних джерел

1. Хрестоматія з історії держави і права України / укладачі Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. Київ: Ін Юре, 2000. С. 58–83.
2. Там само. С. 58.
3. Слабченко М. Як судився малоросійський народ. *Київська старовина*. 1994. № 1. С. 44.
4. Хрестоматія з правознавства / укладачі Козинцев І. П., Козаченко Л. М. Київ: Юрінком Інтер, 1998. С. 45–46.
5. Там само. С. 44.
6. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР: 1917–1952 гг. Москва: Госюриздателство, 1953. С. 22–23.
7. Історія держави і права УРСР: в 3 т.: 1917–1967 рр. / під ред. Бабій Б. М. Київ: Наукова думка, 1967. Т.1: 1917–1937 рр. С. 202.
8. Там само. С. 204.
9. Там само. С. 321.
10. Исаев М. Общая часть уголовного права РСФСР. Ленинград: Госиздат-во, 1925. С. 177.

11. Історія держави і права УРСР: в 3 т.: 1917–1967 рр. / під ред. Бабій Б. М. Київ: аукова думка, 1967. Т.1: 1917–1937 рр. С. 465.
12. Истрин А. Я. Развитие советской уголовной политики. Москва: Гос. издат-во, 1993. С. 155.
13. Циркуляр Наркомюста РСФСР № 83 от 23 сентября 1922 р. Приказ по Народному Комиссариату Рабоче-Крестьянской Инспекции № 91 «О рассмотрении дел в отношении мелких должностных правонарушений в административном порядке». *Еженедельник советской юстиции*. 1922. № 37–38. С. 49.
14. Резолюция пятого Всероссийского съезда деятелей советской юстиции в докладе т. Брандербургского. *Еженедельник советской юстиции*. 1924. № 12–13. С. 304–307.
15. Постановление второй сессии РСФСР второго созыва. Вторая сессия. Бюллетень № 9. Москва-Кремль: изд-во ВЦИК, 1924. С. 439.
16. Постановление ВЦИК и РНК РСФСР от 9 февраля 1925 г. «О дополнении ПК ст.ст. 4-а, 203-а, 222-а» // Собрание НПА. 1925. № 9. Ст. 68.
17. Директивный лист Верховного Суда РСФСР от 14.01.25. *Еженедельник советской юстиции*. 1925. № 5. С. 124–125.
18. Гродзинский М. Начала целесообразности в обвинении. *Вестник советской юстиции*. 1926. № 12. С. 361.
19. Совещание членов Уголовного отдела Мосгубсуда. *Пролетарский суд*. 1925. № 7. С. 202.
20. Кронберг Я. Вперед или назад. *Еженедельник советской юстиции*. 1926. № 7. С. 202.
21. Крыленко М. Пределы применения ст. 4-а. *Еженедельник советской юстиции*. 1927. № 2. С. 44.
22. Дурманов Н. Д. Понятие преступления. Москва–Ленинград: Издат. Академии наук СССР в Москве (Институт права), 1948. С. 270.
23. Постановление Пленума Верховного суда РСФСР от 28 июня 1926 г. *Еженедельник советской юстиции*. № 29. С. 909.
24. Кимненс А. Результаты применения окружными судами и нар-судами примечания к ст. 6 и ст. 8 УК по Уральской области. *Еженедельник советской юстиции*. 1927. № 45. С. 1419.
25. Кимненс А. Результаты применения окружными судами и нар-судами примечания к ст. 6 и ст. 8 УК по Уральской области. *Еженедельник советской юстиции*. 1926. № 50. С. 1414.
26. Історія держави і права УРСР: в 3 т.: 1917–1967 рр. / під ред. Бабій Б. М. Київ: Наукова думка, 1967. Т.1: 1917–1937 рр. С. 537.
27. Уголовное право: учебник для юридических школ / под ред. Голякова И. Т. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1948. С. 59.

28. Исаев М. Понятие общественной опасности в основных началах уголовного законодательства Союза и союзных республик. *Советское право*. 1925. № 4. С. 58.

29. Основы уголовного законодательства СССР и союзных республик. Ч. 2 ст. 7. Москва: Юридическая лит-ра, 1969, 53 с.

30. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. Волгоград: Высшая следственная школа МВД, 1976. С. 7.

Леоненко Т. Е.

МАЛОЗНАЧИТЕЛЬНОСТЬ ДЕЯНИЯ В ИСТОРИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ

Статья посвящена рассмотрению понятия истории малозначительности деяния в уголовном праве и законодательстве об уголовной ответственности Украины, определению его признаков, анализу теоретических и практических проблем и путей их разрешения, связанных с применением нормы о малозначительности деяния, а также определению общих понятий, связанных с малозначительностью деяния.

Ключевые слова: малозначительность деяния, общественная опасность, преступные последствия.

Leonenko T. Ye.

INSIGNIFICANCE OF CRIMINAL ACT IN CRIMINAL LAW HISTORY AND LEGISLATION ABOUT CRIMINAL RESPONSIBILITY IN UKRAINE

Consideration of the concept of the act's little significance, definition of its sing, analysis of theoretical and practical problems and ways for their solution connected with the application of the norm on the act's little significance, also, definition of general notions connected with the act's little significance: those of the act's little significance in the history of criminal law and legislation in Ukraine, generaldescription of the act's little significance according to legislation of foreign countries, the questions on correlation between the concept of the act's little significance and decriminalization of illegalencroachment, the questions of correlation between an act of little significance and a non-grave crime, the questions of preventing little significance acts, legislative definition of the norm on little significance, analysis and description of investigation and judicial practice on application of part 2 of article 11 of the criminal code of Ukraine.

Key words: act's little significance, social danger, criminal consequences.

УДК 342.98 (09)

Єфремова О. П.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРСНОГО ВІДБОРУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XV – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Конкурсне заміщення вакантних посад дозволяє забезпечити прозорість і відкритість вступу на державну службу. На сьогодні державна служба України швидше переходить на новий рівень, ніж наближається до державної служби європейських країн. Важливе значення в правовій системі України має адаптація та вдосконалення законодавства про державну службу до законодавства Європейського Союзу.

Передумови зародження конкурсного відбору існували на території Запорізької Січі, які виражалися у вигляді виборів на владно-військові посади, і базувалися на таких принципах, як публічність, відкритість, змагальність. Єдиним позитивним прикладом впровадження конкурсу в державну службу можна позначити за часів ЗУНР, коли вплив європейських держав зумовило трансформацію національного законодавства. В період СРСР конкурс більшість учених розглядало як різновид виборів, а аргументом вважали схожість процедур їх проведення.

Ключові слова: конкуренція, державна служба, вакантна посада, процедура заміни, етапи, кроки, методологія, правове регулювання.

Постановка проблеми. У сучасних умовах державотворення акценти в дослідженні правового регулювання конкурсу під час прийняття на посади державних службовців об'єктивно мають бути спрямовані на пошук шляхів його вдосконалення. Еволюція формування передумов виникнення конкурсу проходила доволі повільно. Особливістю зародження конкурсу стала необхідність прийняття на державну службу не випадкових, а спеціально підготовлених людей. Тому поява передумов виникнення конкурсу дозволила у подальшому перейти до цього способу заміщення посад на державній службі.

Визначення питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі. Необхідність здійсненого дослідження зумовлена також існуючими прогалинами правового регулювання та не адаптованістю норм конкурсу при прийнятті на державну службу, що переважно успадковані з радянської доби, і не відповідають сучасним суспільним потребам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові проблеми конкурсу у змісті державної служби України та зарубіжних країн, аналіз нормативно-правової бази конкурсного заміщення та її прогалин, визначення принципів і стадій конкурсного провадження були предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як: Авер'янова В. Б., Битяка Ю. П., Візірова Б. Й., Данилюк О. В., Дубенко С. Д., Козловського В. О., Нижник Н. Р., Машкова О. А., Ладиченко В. В., Лазор О. Д., Ляхович У. І., Оболенського О. Ю., Опольської Н. М., Плахотнюк Н. Г., Рашетова Н. К., Романюк Л. В., Малиновського В. Я., Петришина О. В., Чернонога Є. С. Не применшуючи важливості праць зазначених учених, необхідно констатувати відсутність комплексних теоретичних досліджень сутності конкурсного відбору у системі державної служби України, що має самостійний характер і функціональне призначення.

Мета статті – проаналізувати процес становлення концептуальних засад конкурсного відбору в системі державної служби України в історії політико-правової думки; виокремити закономірності становлення доктринальних підходів до цього інституту, обґрунтованих у науковому середовищі впродовж різних етапів розвитку людства.

Виклад основних результатів дослідження. Конкурсний відбір на державну службу в історії України з'явився порівняно недавно, але передумови його зародження можна прослідкувати вже за часів козацької держави (кінець XV – середина XVIII століття). Науковець Оболенський О. Ю. зазначає, що українська козацька держава була першою «демократичною республікою тогочасного світу. Вона мала всі характерні ознаки держави: територію, чіткий адміністративно-полковий устрій, інститут державної влади на чолі з гетьманом, який обирався на козацькій раді і разом з військовою радою уособлював вищий законодавчий орган; поділ на судову та виконавчу владу: генеральний суд та судочинство; генеральну (козацьку) старшину; фінансову систему, військо, міжнародне визнання» [1, с. 3].

Перший дієвий державний апарат або військово-старшинське правління створив Хмельницький Б. До нього входили: представники старшинської групи, вихідці з української шляхти і заможні козаки. Користуючись своїм авторитетом та іншими метода-

ми, вплив державного апарату розповсюдився на цивільну адміністрацію, суддівство, земельну власність, фінанси.

Вищим органом влади Запорізької Січі була січова рада. Виконавча влада на Січі належала кошовому отаману, який залежав від січової ради, але мав необмежену владу і зосереджував у своїх руках вищу адміністративну, військову та судову владу. Військові канцеляристи того часу були високоосвіченою елітою України, вони складали присягу та брали участь у розгляді важливих державних справ. Козацька держава проіснувала до початку 80-х рр. XVIII століття [1, с. 3].

Загалом повноваження кошового отамана визначалися терміном на один рік, а потім обов'язковими були перевибори. Тому впродовж останніх сорока років (до 1775 р.) на найвищу посаду в Січі обиралося півтора десятка визначних представників січової старшини. Хоча найавторитетніші козацькі лідери ставали очільниками Запорозького Коша на кілька термінів. Зокрема, тричі обіймали посаду кошового отамани Іван Малашевич, Іван Білицький, Данило Гладкий і Василь Григорович, по п'ять разів – Яким Ігнатович і Григорій Федоров, а от Петро Калнишевський та легендарний Іван Сірко правили Січчю відповідно по 12 і 15 років [2, с. 149–156].

Варто зазначити, що процедура відбору кошового отамана та іншої військової старшини свідчить про те, що козаки демократично та прозоро відбирали достойного управлінця. Також про це свідчать і дуже короткі терміни перебування на посаді (1 рік), після яких обов'язково назначалися перевибори.

Другим за значенням адміністративно-судовим посадовцем Січі після кошового отамана вважався військовий суддя, якого, як і іншу старшину, обирали на військовій раді. Загалом у січовому судочинстві військовий суддя був першою правничою інстанцією, куди зверталися курінні отамани з невирішеними справами своїх козаків або інші конфліктуючі сторони [3, с. 194].

Також звернено увагу і на таку посаду, як військовий писар. Деякі дослідники іменували цього посадовця «генеральним секретарем», або «першим міністром» Війська Запорозького. У його віданні було практично все січове діловодство, одержання, підготовка та пересилання офіційної кореспонденції. Таким чином, необхідно зазначити, що посада військового писаря була вибор-

ною та потребувала від кандидата певних знань та умінь, що теж можна віднести до процедури конкурсного відбору.

Наступним після загальносічової/кошової військової старшини та служителів владно-адміністративним рівнем був рівень курінної старшини. Там, у первинних адміністративно-військових одиницях, також існували щорічні вибори на владну посаду, що демонструвало демократичність та прозорість у відносинах між курінним отаманом та громадою.

Однак принципи виборності, демократичності та прозорості при вступі на владні посади проіснували лише до початку XVIII століття. Цей факт обумовлюється бажанням царя Російської імперії Петра I встановити тотальний контроль за внутрішніми справами Гетьманату та реформувати базові засади його політичної системи та впровадження інституту царських резидентів, та згодом російської владної інституції – Малоросійської колегії. Принцип виборності місцевих урядників, який перед тим зазнавав порушень з боку гетьманської влади, починаючи з 1708–1709 рр. став активно піддаватися діям російської влади, зацікавленої у формуванні цілком лояльного до інтересів російського царя старшинського корпусу [3, с. 213]. Такі дії згодом призвели до повної ліквідації першого демократичного суспільства – української козацької держави.

Таким чином, Запорізька Січ мала ідеально налагоджений механізм державного управління, функціонування місцевого самоврядування та кадрового забезпечення. Цікавим є строк перебування на владній посаді один рік, після чого призначалися обов'язкові перевибори. Вибори на владно-військові посади того часу базувалися на таких принципах, як публічність, відкритість, змагальність. Цей факт засвідчує передумови зародження конкурсу через єдність принципів виборності того часу. Також заслуговують на увагу єдині функції виборності посад за часів Запорізької Січі та конкурсом в системі державної служби – механізм відбору найкращого кандидата.

Отже, історична ретроспектива свідчить про те, що передумови зародження конкурсного відбору почали формуватися ще у період існування української козацької держави. Варто зазначити, що еволюція формування передумов виникнення конкурсу проходила доволі повільно. Особливістю зародження конкурсу стала

необхідність прийняття на державну службу не випадкових, а спеціально підготовлених людей. Можна зробити висновок, що поява передумов виникнення конкурсу дозволило у подальшому перейти до цього способу заміщення посад на державній службі.

Вступ на державну службу у XIX – початку XX століття характеризувався нестабільною політичною ситуацією у країні та значними історичними подіями. Наприклад, коли Центральна Рада (квітень 1917 – квітень 1918 років) консолідувала у своєму керуванні основні політичні та державотворчі функції України. За цей короткий час правління вона мала успіхи в окремих сферах діяльності суспільства. Однак УНР ігнорувало такі основи національної державності, як боєздатна армія та апарат державного управління.

Відсутнє конкурсне заміщення і за Гетьмана Скоропадського П., який зосередився на побудові професійної державної служби. Передусім, був прийнятий Закон «Про тимчасовий державний устрій», який запровадив інститут державної служби в Україні, його доповнювали інші системні закони. Так, заслуговує на увагу Закон «Про порядок призначення на урядову службу» від 24 липня 1918 р., яким закладено механізм призначення на посади державних урядовців, що певною мірою нагадує нинішній: порядок призначення урядовця залежав від класу посади, причому кандидатури для призначення гетьманом на вищі посади державних службовців (заступники міністрів, директори департаментів) попередньо узгоджувалися з Радою Міністрів. Добір персоналій на посади в апараті управління здійснювався за принципом, насамперед, професійності, а не національного чи політичного забарвлення [4].

Отже, про конкурсне заміщення посад у державній службі за часів Скоропадського П. навіть мови не велося. Це пояснюється великими труднощами, що залишилися у спадок від соціалістичної Центральної Ради, що так і не спромоглася створити дієздатний державний механізм. Гетьман намагався за короткий час запровадити інститут державної служби як фундаментальну засаду національної державності, тому довготривалі процедури конкурсу на той період просто не мали сенсу.

9 листопада 1918 р. на території Східної Галичини з'явилася Західноукраїнська Народна Республіка та був сформований вищий законодавчий орган – Українська Національна Рада на чолі

з Президентом Петрушевичем Є., яка проіснувала до 1921 р. Та вже 13 листопада був прийнятий Тимчасовий основний Закон «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», що закріплював основні підвалини нової держави [5, арк. 169–169]. Для військових суддів був складений спеціальний текст присяги, яку, вступаючи на службу, приймали також усі військові прокурори і судові службовці [6, с. 192]. У березні 1919 р. Державне секретарство внутрішніх справ видало «Розпорядження для урядників в державній адміністраційній службі» [7, с. 46]. У ньому вказувалось, що до служби в державних органах можуть бути допущені тільки громадяни Української Народної Республіки, «бездоганного поведіння, що володіють українською мовою в слові і письмі і не переступили сорокового року життя» [7, с. 46]. Правда, ця остання вимога не стосувалася тих службовців, які вже працювали. Не могли бути службовцями державного апарату особи, засуджені за кримінальні злочини, проступки проти публічного порядку, моралі чи користоловство; особи недієздатні; неоплатні боржники, проти яких порушена судова справа. Між начальником і підлеглим на державній службі не могло бути споріднення. Всі прийняті на державну службу особи повинні після однорічного стажування здати перед відповідною комісією спеціальний іспит – письмовий і усний: щодо знання законодавства, вміння ним користуватися, вміння складати відповідні документи, знання своїх повноважень і обов'язків [7, с. 336]. Кандидат, який двічі не здав таких іспитів, «має бути зі служби звільнений» [7, с. 46]. Навіть канцелярські працівники повинні були відповідати певним вимогам: «знати признані в державі мови; поправно читати і писати; знати канцелярську маніпуляцію» [7, с. 47]. Таким чином, порядок вступу на державну службу за ЗУНР актуальний і на теперішній час. Вступу характерні вимоги, обмеження, спеціальна комісія, спеціальний екзамен. Процес вступу на державну службу можна назвати зародженням конкурсу на території Західної України. Це пояснюється впливом на національне законодавство віянь європейських держав, а саме Австрії.

Висновки. Передумови зародження конкурсного відбору існували на території Запорізької Січі, що відображалися у вигляді виборів на владно-військові посади, та базувалися на таких

принципах, як публічність, відкритість, змагальність. Цей факт засвідчує передумови зародження конкурсу через єдність принципів та функцій виборності посад за часів Запорізької Січі, а основною метою був механізм відбору найкращого кандидата. Лише за часів Західноукраїнської Народної Республіки з'явився конкурс в державній службі, якому були характерні вимоги, обмеження, спеціальна комісія, спеціальний екзамен.

Список використаних джерел

1. Оболенський О. Ю. Державна служба: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2003. 344 с.

2. Панащенко В. Нова Січ (1734–1775 рр.). Козацькі Січі: нариси з історії українського козацтва XVI–XIX ст. Київ, 1998. 328 с.

3. Історія державної служби в Україні: [у 5-ти тт.] / Аркуша О. Г., Бойко О. В., Бородін Є. І. та ін.; відп. ред. Мотренко Т. В., Смолій В. А.; редкол.: Кульчицький С. В. (кер. авт. кол.) та ін.; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Т. 1. Київ: Ніка-Центр, 2009. 824 с.

4. Малиновський В. Державна служба за часів Гетьманщини. *Незалежна громадсько-політична газета*. 22 липня 2008 р. № 817. URL: <http://www.volyn.com.ua/?rub=5&article=2&arch=817>.

5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф. 2192. Ухвала Національної Ради про злуку Західно-Української Республіки з Українською Народною Республікою 3 січня 1919 року, оп. 2, спр. 3. Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, 1918 р., арк. 35–36 зв.; Ф. 3505. Звернення Української Національної Ради до українського народу про створення незалежної української держави на землях бувшої Австро-Угорщини. 1 листопада 1918 р., оп. 1, спр. 135. Про державну адміністрацію (Про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки), 1918 р., арк. 169–169 зв.

6. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.

7. *Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної Республіки*. 1919. Вип. 7. 26 березня. С. 46

Ефремова Е. П.**ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
КОНКУРСНОГО ОТБОРА В СИСТЕМЕ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ УКРАИНЫ
(КОНЕЦ XV – НАЧАЛО XX СТОЛЕТИЯ)**

Конкурсное замещение вакантных должностей позволяет обеспечить прозрачность и открытость вступления на государственную службу. На сегодняшний день государственная служба Украины скорее всего переходит на новый уровень, чем приближается к государственной службе европейских стран. Важное значение в правовой системе Украины имеет адаптация и совершенствование законодательства о государственной службе к законодательству Европейского Союза.

Предпосылки зарождения конкурсного отбора существовали на территории Запорожской Сечи, которые выражались в виде выборов на властно-военные должности и базировались на таких принципах, как публичность, открытость, состязательность. Единственным положительным примером внедрения конкурса в государственную службу можно увидеть во времена ЗУНР, когда влияние европейских государств обусловило трансформацию национального законодательства. В период СССР конкурс большинство ученых рассматривало как разновидность выборов, а аргументом считали сходство процедур их проведения.

Ключевые слова: конкуренция, государственная служба, вакантная должность, процедура замены, этапы, методология, правовое регулирование.

Yefremova O. P.**EVOLUTION OF LEGAL REGULATION OF COMPETITIVE
SELECTION IN THE SYSTEM OF CIVIL SERVICE
OF UKRAINE (END OF THE XV - THE BEGINNING
OF THE TWENTIETH CENTURY)**

Competitive filling of vacant posts allows to ensure transparency and openness of joining the civil service. To date, the state service of Ukraine is moving to a new level than approaching the public service of European countries. Important in the legal system of Ukraine is the adaptation and improvement of legislation on public service to the legislation of the European Union.

The prerequisites for the emergence of competitive selection existed on the territory of Zaporizhzhya Sich, which were expressed in the form of elections to power-military posts, and based on such principles as publicity, openness, competitiveness. The only positive example of the introduction of the contest in the civil service can be seen in times of ZUNR, when the influence of European states led to the transformation of national legislation. During the Soviet period, most scientists considered the contest as a kind of election, and the argument was considered similarity of the procedures for their conduct.

Key words: competition, the public service, the vacant position, the replacement procedure, stages, steps, methodology, the legal regulation.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 349.3+364.07

Андрияшко М. В.,

кандидат юридических наук, доцент,
заведуючий кафедрой государственного управления
и уголовно-правовых дисциплин, учреждение образования,
«Барановичский государственный университет», Республика Беларусь

ОРГАНИЗАЦИЯ ГЕРОНТОЛОГИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ КАК СРЕДСТВО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

Обоснованной на фоне актуальной демографической ситуации в Республике Беларусь видится организация адекватной социальной защиты лиц старше трудоспособного возраста, в связи с чем повышается внимание к геронтологии как к науке, изучающей биологические, социальные и психологические аспекты старения человека, его причины и способы борьбы с ним.

В Республике Беларусь с момента приобретения суверенитета предпринимаются меры по популяризации геронтологических исследований и созданию соответствующей инфраструктуры, что позволило достичь положительных результатов в ходе реализации долгосрочных программных документов.

В то же время наличие депрессивных демографических тенденций требует активного внедрения прогрессивных форм оказания социальных услуг лицам, старше трудоспособного возраста, одной из которых является реализация механизма государственного социального заказа, призванная способствовать частичному решению ряда вопросов в оказании социальных услуг лицам старше трудоспособного возраста.

Ключевые слова: демографическая ситуация, человек, геронтологические исследования, программы.

Постановка проблемы. В соответствии с абзацем четвертым статьи первой Закона Республики Беларусь от 4 января 2002 г. № 80-З «О демографической безопасности Республики Беларусь» (далее – Закон «О демографической безопасности»), «национальные демографические интересы» детерминированы как совокупность сбалансированных демографических интересов государства, общества и личности на основе конституционных прав граждан Республики Беларусь [1].

Цель статьи – организация геронтологической помощи в Республике Беларусь как средство обеспечения национальных демографических интересов.

Изложение основного материала. Указанное понятие применяется в широком смысле слова. Раскрытию его содержания способствует легальное закрепление в абзацах пятом и шестом статьи первой Закона «О демографической безопасности» определенных терминов соответственно «демографические интересы государства и общества» и «демографические интересы личности» [1].

В первом случае понимается формирование типа воспроизводства населения, основными характерными чертами которого являются отсутствие депопуляции, сознательно регулируемая рождаемость, направленная на полное замещение родительских поколений, устойчиво снижающаяся смертность и увеличение продолжительности жизни, прогрессивная возрастно-половая структура населения, оптимальные внутренние и внешние миграционные процессы, укрепление семьи как социального института, наиболее благоприятного для реализации сложившейся потребности в детях, их воспитания [1].

Во втором – формирование условий, обеспечивающих здоровую и продолжительную жизнь, полную реализацию существующей индивидуальной потребности в детях, свободу территориальных перемещений [1].

Содержание официальных статистических данных свидетельствует лишь о фрагментарном соблюдении демографических интересов на всех уровнях их иерархии: высшем (национальные), промежуточном (государства и общества) и нижнем (личные).

Так, на 1 июля 2017 года численность населения Республики Беларусь составила 9 495 500 человек, что меньше на 10 тыс. человек по сравнению с данными за октябрь 2016 года [2]. На 1 января 2017 года численность населения страны, старше трудоспособного возраста (мужчины старше 60 лет, женщины старше 55 лет), составила 2 403 488 человек (25, 5 % от численности населения; в 2016 году – 20,6 %), из них мужчин – 706 456 человек, женщин – 1 697 032 человек [3, с. 35]. Такая демографическая ситуация влечет дестабилизацию функционирования многих систем в государстве: пенсионной, здравоохранения, социальной защиты и др. В частности можно привести наглядный пример из официальных данных Национально-

го статистического комитета Республики Беларусь (рис.), отражающий повышение нагрузки на трудоспособное население в связи с увеличением численности лиц, старше трудоспособного возраста.

Коэффициенты демографической нагрузки¹⁾

(на начало года; человек)

Age dependency ratio¹⁾

(beginning of year; persons)

Рис. Коэффициенты демографической нагрузки

Источник: Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь (Статистический сборник), 2017 [3, с. 36].

На фоне продолжающейся тенденции к превышению численности умерших над родившимися (за первое полугодие в Беларуси умерло на 11,2 тыс. граждан больше, чем родилось) обнажаются многочисленные проблемы, не позволяющие обеспечить устойчиво положительное состояние демографической безопасности и соблюдение демографических интересов на всех уровнях. Как результат, имеет место продолжающееся из года в год сокращение численности занятых в экономике страны (табл.), и другие негативные процессы (снижение реального размера назначенных пенсий; падение реальных располагаемых денежных доходов населения; увеличение численности населения с уровнем среднедушевых располагаемых ресурсов ниже бюджета прожиточного минимума).

Таблица

Среднегодовая численность населения, занятого в экономике

	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Среднегодовая численность населения, занятого в экономике, тыс. человек	4 703,0	4 612,1	4 578,4	4 550,5	4 496,0	4 405,7

Источник: Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь (Статистический сборник), 2017 [3, с. 26].

Одним из направлений решения сложившейся ситуации, вразрез предсказуемому мнению о форсировании пронаталистской политики, видится в организации адекватной социальной защиты лиц, старше трудоспособного возраста, в связи с чем повышается внимание к геронтологии как к науке, изучающей биологические, социальные и психологические аспекты старения человека, его причины и способы борьбы с ним.

Отдельные исследования Белорусского общества Красного Креста отражают следующие особенности и нужды лиц, старше трудоспособного возраста, удовлетворение которых требует создания соответствующей инфраструктуры: 1) нуждаемость в оказании медицинской помощи на 50 % выше, чем у населения среднего возраста; 2) потребность в госпитализации почти в 3 раза превышает среднюю потребность населения; 3) около 30 % от общего числа обращений за амбулаторной помощью.

В Республике Беларусь с момента приобретения суверенитета принимаются меры по популяризации геронтологических исследований и созданию соответствующей инфраструктуры. Так, приказом Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 4 августа 1995 года № 101 «О ходе выполнения Республиканской комплексной программы по проблемам пожилых лиц» предусматривалась необходимость решения следующих задач: организовать гериатрическую службу в республике, внедрить ставки врачей-гериатров и создать Республиканский геронтологический центр (далее – РЦГ); определить основные направления научных разработок по проблемам геронтологии и гериатрии с созданием соответствующих структурных подразделений; создать систему подготовки и переподготовки врачей-гериатров и специалистов по социальной работе с пожилыми людьми и инвалидами.

Однако Положение о РЦГ было утверждено лишь в 2014 году приказом Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 26 мая 2014 года № 572 «О совершенствовании оказания медицинской помощи пациентам пожилого возраста», согласно которому РЦГ является головной организацией Министерства здравоохранения Республики Беларусь по оказанию гериатрической помощи населению республики и финансируется за счет бюджетных средств, выделенных по смете расходов государственному учреждению

«Республиканский клинический госпиталь инвалидов Великой Отечественной войны имени П. М. Машерова». Руководителем РЦГ, согласно пункту 25 Положения о РЦГ, является заведующий кафедрой геронтологии и гериатрии с курсом аллергологии и профпатологии государственного учреждения образования «Белорусская медицинская академия последипломного образования». Возложение обязанностей на руководителя РЦГ и освобождение его от должности осуществляется на основании приказа Министерства здравоохранения Республики Беларусь.

В соответствии со статьей 8 Закона Республики Беларусь от 22 мая 2000 года № 395-З «О социальном обслуживании» [4] геронтологические центры входят в структуру государственных организаций, оказывающих социальные услуги. По данным за 2016 год в масштабах страны, помимо создания РЦГ, удалось достичь следующих инфраструктурных преобразований в сфере организаций, оказывающих социальные услуги лицам, старше трудоспособного возраста: созданы 7 региональных гериатрических центров и 159 гериатрических кабинетов, введено 66 ставок врача-гериатра.

Указанные результаты получены в ходе реализации долгосрочной перспективы, несмотря на это они могут быть признаны успешными. В то же время наличие депрессивных демографических тенденций требует активного внедрения прогрессивных форм оказания социальных услуг лицам старше трудоспособного возраста. Одной из таких форм является предусмотренная Законом Республики Беларусь от 13 июля 2012 года № 427-З «О внесении изменений и дополнений в некоторые законы Республики Беларусь по вопросам социального обслуживания» (который вступит в силу 25 декабря 2017 года) [5] возможность реализации механизма государственного социального заказа, под которым понимается механизм привлечения юридических лиц и индивидуальных предпринимателей к оказанию социальных услуг и реализации социальных проектов.

Реализация механизма государственного социального заказа может способствовать частичному решению ряда вопросов в оказании социальных услуг лицам, старше трудоспособного возраста, в кругу лиц которых наблюдаются следующие тенденции:

- 1) рост численности одиноких и одиноко проживающих лиц, старше трудоспособного возраста: 150,0 тыс. одиноких и 604,1 тыс. одиноко проживающих;

2) в постоянной посторонней помощи нуждаются 26 040 человек, старше трудоспособного возраста (согласно примечанию к пункту 2 постановления Совета Министров Республики Беларусь от 6 сентября 2006 г. № 1149 «О пособиях по уходу за инвалидом I группы либо лицом, достигшим 80-летнего возраста» под термином «постоянный уход» понимается помощь других лиц для осуществления одной или нескольких нерегулируемых насущных потребностей (личная гигиена, одевание, прием пищи, осуществление физиологических отравлений и другие), нуждаемость в удовлетворении которых возникает один и более раз в сутки) [6];

3) 93,4 % одиноких и одиноко проживающих лиц, старше трудоспособного возраста, нуждаются в получении медицинских услуг; 42,9 % – нуждаются в услугах по индивидуальному уходу; 87,4 % – нуждаются в различных услугах социальной помощи; 85,9 % – нуждаются в хозяйственно-бытовых услугах;

4) 66,7 % одиноких и одиноко проживающих лиц, старше трудоспособного возраста, предпочитают модель жизни, при которой они могут жить в домашних условиях, но имеют возможность получать гарантированную медико-социальную помощь.

В соответствии с постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 7 июня 2013 года № 464 «Об утверждении Положения о Национальном комитете по народонаселению при Совете Министров Республики Беларусь, его состава и признании утратившими силу некоторых постановлений Совета Министров Республики Беларусь и их отдельных структурных элементов» [7], в стране создан и действует Национальный комитет по народонаселению при Совете Министров Республики Беларусь. Среди прочих, в круг задач этого постоянно действующего органа по вопросам государственной политики в области народонаселения отнесены: определение приоритетов и путей реализации основных направлений государственной политики в области народонаселения и демографической безопасности; анализ результатов мониторинга демографических процессов, определение перечня, показателей и степени демографических угроз и внесение в Совет Министров Республики Беларусь предложений по их пересмотру с учетом изменения демографической ситуации. При том, что заседания Национального комитета проводятся по мере необходимости, но не реже одного раза в год (пункт восьмой по-

становления); решения Национального комитета являются обязательными для исполнения государственными органами и другими организациями по вопросам, входящим в их компетенцию (пункт двенадцатый постановления) [7].

Видится, постоянно действующего органа по вопросам государственной политики в области народонаселения должен иметь если не самостоятельный сайт, то закладку на главном сайте Совета Министров; информация о его решениях должна быть общедоступной; на фоне нестабильных демографических процессов не может быть приемлемой формулировка о ежегодных заседаниях. Предлагается абзац второй пункта восьмого Положения о Национальном комитете по народонаселению при Совете Министров Республики Беларусь, утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 7 июня 2013 года № 464 «Об утверждении Положения о Национальном комитете по народонаселению при Совете Министров Республики Беларусь, его состава и признании утратившими силу некоторых постановлений Совета Министров Республики Беларусь и их отдельных структурных элементов» изложить в новой редакции следующего содержания: «Заседания Национального комитета проводятся по мере необходимости, но не реже одного раза в полгода».

Выводы. Предлагается расширять практику применения государственного социального заказа, что позволит расширить спектр предоставляемых услуг, увеличить их доступность, более рационально использовать бюджетные средства. В условиях реализации положений Декрета Президента Республики Беларусь от 2 апреля 2015 года № 3 «О предупреждении социального иждивенчества» [8] неработающим гражданам следует разъяснять возможность регистрации индивидуального предпринимательства с титульным видом деятельности по оказанию социальных услуг лицам, старше трудоспособного возраста, в рамках государственного социального заказа и участия в реализации финансируемых социальных проектов.

Список использованных источников

1. О демографической безопасности Республики Беларусь: Закон Респ. Беларусь, 4 янв. 2002 г., № 80-3 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2002. – № 7. – 2/829.

2. О демографической ситуации в январе – июне 2017 г. [Электронный ресурс] : Официальный сайт Национальный статистический

комитет Республики Беларусь, 1998-2016. – Режим доступа : http://www.belstat.gov.by/o-belstate_2/novosti-i-meropriyatiya/novosti/o_demograficheskoy_situatsii_v_yanvare_iyune_2017_g/. – Дата доступа : 09.08.2017.

3. Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь (Статистический сборник). Social Conditions and Standard of Living in the Republic of Belarus (Statistical book) / председ. редкол.: И. В. Медведева, И. С. Кангро [и др.]. – Минск : Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2017. – 380 с.

4. О социальном обслуживании: Закон Респ. Беларусь, 22 мая 2000 г., № 395-3 ; в ред. Закона Респ. Беларусь от 13.07.2012, № 427-3 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 26.07.2012. – 2/1979.

5. О внесении изменений и дополнений в некоторые законы Республики Беларусь по вопросам социального обслуживания: Закон Респ. Беларусь, 13 июля 2012 г., № 427-3 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 26.07.2012. – 2/1979.

6. О пособиях по уходу за инвалидом I группы либо лицом, достигшим 80-летнего возраста : постановление Совета Министров Респ. Беларусь, 6 сент. 2006 г., № 1149 ; в ред. постановления Совета Министров Респ. Беларусь от 15.06.2017, № 457 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 22.06.2017. – 5/43851.

7. Об утверждении Положения о Национальном комитете по народонаселению при Совете Министров Республики Беларусь, его состава и признании утратившими силу некоторых постановлений Совета Министров Республики Беларусь и их отдельных структурных элементов: постановление Совета Министров Респ. Беларусь, 7 июня 2013 г., № 464; в ред. постановления Совета Министров Респ. Беларусь от 19.09.2016, № 737 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 28.09.2016. – 5/42657.

8. О предупреждении социального иждивенчества: Декрет Президента Респ. Беларусь, 2 апр. 2015 г., № 3; в ред. Декрета Президента Респ. Беларусь, 12.01.2017, № 1 // Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. – 14.01.2017. – 1/16862.

Андріяшко М. В.

ОРГАНІЗАЦІЯ ГЕРІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ ЯК ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Обґрунтованою на тлі актуальної демографічної ситуації в Республіці Білорусь вбачається організація адекватного соціального захисту осіб, старших працездатного віку, в зв'язку з чим підвищується увага до геронтології як до науки, що вивчає біологічні, соціальні та психологічні аспекти старіння людини, його причини та способи боротьби з ним.

У Республіці Білорусь з моменту набуття суверенітету вживаються заходи щодо популяризації геронтологічних досліджень і створення відповідної інфраструктури, що дозволило досягти позитивних результатів у ході реалізації довгострокових програмних документів.

У той же час наявність депресивних демографічних тенденцій вимагає активного впровадження прогресивних форм надання соціальних послуг особам, старшим працездатного віку, однією з яких є реалізація механізму державного соціального замовлення, що покликана сприяти частковому вирішенню низки питань з надання соціальних послуг особам, старшим працездатного віку.

Ключові слова: демографічна ситуація, людина, геронтологічні дослідження, програми.

Andryiashko M. V.

GERONTOLOGICAL ASSISTANCE IN THE REPUBLIC OF BELARUS AS A MEASURE OF PROVIDING NATIONAL DEMOGRAPHIC INTERESTS

It is seen that an adequate social protection of persons older working age is necessary in the Republic of Belarus, therefore attention to gerontology as a science that studies the biological, social and psychological aspects of human aging, its causes and ways to combat it is rising.

In the Republic of Belarus, since the acquisition of sovereignty in 1991, were taken measures to popularize gerontological researches and to create an appropriate infrastructure, which has allowed to achieve positive results in the implementation of long-term programming documents.

At the same time, the depressive demographic trends requires the active introduction of progressive forms of social services to persons older working age, one of which is the implementation of the mechanism of state social order, designed to facilitate the partial solution of issues in the provision of social services to persons older working age.

Key words: demographic situation, person, gerontological research, programs.

УДК 343+346

Апаров А. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарського та транспортного права,
Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ОГЛЯД ПИТАННЯ У ПРИЗМІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ТА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Комплексний аналіз національного законодавства України, а також надбавь юридичної науки нашою думку, що між господарським і кримінальним правом та між наукою господарського права й наукою кримінального права в силу об'єктивних причин існує низка тісних і нерозривних взаємозв'язків,

що виявляються у площині взаємодії їх предметів, зокрема, в частині взаємобміну нормативним та інформативним матеріалами. У зв'язку із зазначеним, у роботі змістовно відображена спроба докладного огляду порушеного питання, що забезпечило виявлення граней взаємодії правових галузей і юридичних наук господарського та кримінального права, а на основі цього – окреслити перспективи подальшого розвитку відповідних взаємозв'язків.

Ключові слова: господарське право, кримінальне право, юридична наука, правова система.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що предметом регулювання норм галузі господарського права виступають господарські (економічні) суспільні відносини. Тобто господарське право є регулятором господарських відносин, а тому й регулятором виду людської діяльності, що має економічний характер, – економічної (господарської) діяльності [1, с. 14]. При цьому слід відзначити, що господарське право спрямовується на упорядкування економічних відносин та організацію належної та правомірної поведінки учасників таких відносин. У зв'язку з цим в системі господарського права та законодавства міститься низка юридичних конструкцій і механізмів, покликаних забезпечити правовий порядок в економічній сфері життєдіяльності суспільства. У цьому ж контексті доречно наголосити, що галузі господарського права та господарського законодавства встановлюють для економічних відносин та економічної діяльності особливий правовий режим регулювання та юридично допустимі рамки розвитку, а також надають зазначеним видам суспільних відносин особливої юридичної форми, що, в цілому, сприяє забезпеченню упорядкування та врегулювання процесів перебігу різних економічних явищ і процесів у суспільстві.

Метою статті є виявлення взаємозв'язків господарського та кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Очевидною є та обставина, що господарське право України як окрема галузь національної правової системи в сучасних умовах розвитку ринкової економіки та правової системи нашої держави має тісний і нерозривний взаємозв'язок не лише з економічними, а й з іншими видами суспільних відносин, які безперервно й об'єктивно виникають та динамічно розгортаються в рамках життєдіяльності українського суспільства. Причому зазначені тенденції є об'єктивно зумовленими, адже розвиток свого часу в нашій державі ринкової систе-

ми економіки забезпечив підґрунтя для розгортання економічних явищ і процесу в різних сферах суспільного життя.

Таким чином, відзначені суспільні реалії надають достатньо підстав констатувати наявність тісного взаємозв'язку як права та економіки в цілому, так і окремих їх елементів. Мова, зокрема, йде і про різні галузеві елементи національної правової системи, взаємодія яких з господарським правом дає можливість забезпечувати ефективність дії правових норм на практиці та досягати позитивних результатів у прагненні встановлення й підтримання належного господарського правопорядку. Розглянемо порушене питання докладніше у контексті огляду різнобічної взаємодії господарського та кримінального права, а також господарсько-правової та кримінально-правової юридичних наук.

Отже, не викликає жодних сумнівів і заперечень та обставина, що господарське право виступає регулятором економічних (господарських) відносин, а також спрямовується на забезпечення безпеки людини, суспільства та держави в цілому. Останнє пояснюється складною та багатоаспектною природою економічної сфери життєдіяльності суспільства. Зокрема, відомо, що в рамках останньої поєднуються суперечливі між собою інтереси різних видів суб'єктів: з одного боку, приватні інтереси суб'єктів господарювання щодо отримання фінансових прибутків тощо, а з іншого – публічні інтереси споживачів, територіальних громад та держави. При цьому слід наголосити, що саме останні види інтересів, а саме – публічні, що полягають в отриманні державою та місцевими громадами податків, інших платежів; задоволенні потреб населення в безпечній та якісній продукції; забезпеченні трудової зайнятості; забезпеченні економічної безпеки держави тощо безпосередньо пов'язані з забезпеченням безпеки людини, а також суспільства та держави в цілому.

У той же час юридичними конструкціями, які спрямовані на збалансування між собою відповідних приватних та публічних інтересів, що виникають у сфері економіки, саме і слугують юридичні механізми господарського права та господарського законодавства, як-от: механізми захисту прав споживачів, засоби державного регулювання господарської діяльності, у т. ч. системи технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації), ліцензування та дозвільних механізмів тощо. Відповідні

правові конструкції та механізми спрямовані на захист економічних і соціальних інтересів суспільства та окремих споживачів, у т. ч. на превенцію та забезпечення охорони життя й здоров'я людини; забезпечення прав та інтересів споживачів; забезпечення безпечності праці; збереження навколишнього природного середовища та ресурсів; запобігання реалізації небезпечної для життя й здоров'я громадян продукції тощо. При цьому за своїм змістом такі конструкції і механізми полягають у встановленні державою певних імперативних вимог до процесу господарської діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, а також до її результатів – продукції, та мають превентивний характер, оскільки спрямовані на належне врегулювання та упорядкування економічних відносин і, крім цього, на недопущення порушень у відповідній сфері.

Натомість на випадки вчинення правопорушень в економічній сфері законодавство у змісті своїх положень передбачає норми про юридичну відповідальність, зокрема кримінальну. Відповідним чином регулювання відносин, пов'язаних із вчиненням правопорушень у сфері господарювання та застосування у зв'язку з цим заходів юридичної відповідальності, здійснюється, серед іншого, нормами кримінального права та законодавства. Підтвердженням тому слугують як аналіз норм загальних положень кримінального законодавства (Кримінального кодексу України), так і надбань науки кримінального права. У цьому ж контексті не можна не згадати про розділ VII Кримінального кодексу України [2, ст. 131], що має назву «Злочини у сфері господарської діяльності», в якому містяться норми про кримінальну відповідальність у сфері економіки. Крім цього, слід згадати і про положення ст. 1 зазначеного акта кримінального законодавства, де мова йде про те, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

У контексті зазначеного не можемо не згадати і про те, що нормативні положення щодо забезпечення охорони прав і свобод окремих груп людей (споживачів тощо), власності, громадського

порядку та безпеки, довкілля, конституційного устрою України тощо містяться в актах національного господарського законодавства, зокрема у ст. 5 Господарського кодексу України [3, ст. 144].

Таким чином, є очевидним те, що норми як господарського права та законодавства, так і кримінального спрямовуються на правове забезпечення охорони прав і свобод людини, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, національної економіки, держави тощо. У той же час беззаперечним є та обставина, що господарсько-правові норми мають перспективно-регулятивний характер, а тому й відповідно застосовуються до регулювання всіх видів економічних (господарських) відносин, однак лише за умови їх правомірності (законності), тобто до моменту вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. У свою чергу, норми кримінального права та законодавства вступають у свою дію з моменту вчинення злочинних діянь у сфері економіки.

Разом з тим спадає на думку, що належне застосування на практиці норм кримінального права та законодавства, що стосуються злочинів у сфері господарювання, вимагає врахування змісту низки господарсько-правових норм. Наприклад, належне застосування ст. 219 Кримінального кодексу України, що має назву «Доведення до банкрутства», вимагає врахування змісту норм господарського законодавства, які розкривають сутність понять «банкрутство», «фінансова неспроможність», «суб'єкт господарської діяльності», адже відповідні поняття не розкриваються у положеннях кримінального законодавства, хоча і вживаються у змісті його норм. Таким чином, зв'язок господарського та кримінального законодавства в цьому випадку виявляється у площині необхідності постачання господарським законодавством галузі кримінального законодавства нормативним матеріалом про правові аспекти економічної (господарської) діяльності та окремі економічні поняття, явища та процеси, що мають місце в суспільстві.

У той же час варто зазначити, що має місце і взаємозворотний зв'язок, адже норми національного кримінального законодавства є потужними чинниками впливу на поведінку суб'єктів господарської діяльності в частині недопущення ними правопорушень в економічній сфері, що забезпечується ризиком застосу-

вання заходів кримінальної відповідальності у випадку вчинення злочинних діянь у сфері економічної (господарської) діяльності. Іншими словами: коли господарське законодавство визначає межі, в рамках яких господарська та/чи пов'язана з нею діяльність має характер законної та правомірної, то кримінальне законодавство визначає межі, за рамками яких господарська та/чи пов'язана з нею діяльність набуває характеру злочинної та спрямовується на запобігання її допущення, а також передбачає правові механізми застосування заходів юридичної (кримінальної) відповідальності у випадках вчинення неправомірної (злочинної) господарської діяльності.

Усе зазначене вище наштовхує на думку, що галузі господарського та кримінального права і законодавства мають неабиякі тісні взаємозв'язки як кореляційного і прихованого характеру, так і безпосереднього. Відповідним чином, у прагненні до забезпечення належного та ефективного регулювання суспільних відносин у сфері господарської діяльності та економіки в цілому виникає об'єктивна необхідність у гармонійній взаємодії норм господарського та кримінального права.

Як виявляється, ефективне забезпечення досягнення означеної мети можливе шляхом посилення різнобічної взаємодії господарсько-правової та кримінально-правової наук як окремих галузей національної юридичної доктрини.

Разом з тим комплексне осмислення контексту порушеного питання вимагає фіксації окремого застереження про те, що сучасне розуміння різногалузевими науковцями у галузі права змісту, характеру та особливостей міжпредметних взаємозв'язків галузей господарського та кримінального права не має єдиного й уніфікованого підходу. Вказане свідчить про відсутність в юридичній науці універсального бачення вченими ключових структурно-логічних аспектів і особливостей відповідного взаємозв'язку. Більше того, відповідне питання взагалі рідко постає предметом фахових досліджень в юридичній літературі, що видається не досить позитивним і призводить до виникнення колізій і прогалин у праві та, як наслідок, у практиці реалізації норм чинного законодавства України, насамперед господарського та кримінального.

Спадає на думку, що вирішення означеного питання повинно відбуватися у площині посилення взаємодії галузей господар-

сько-правової та кримінально-правової наук. Зокрема, вищезкреслене слугує підтвердженням того, що як між господарським та кримінальним правом, так і між наукою господарського права й наукою кримінального права в силу об'єктивних причин, існує низка тісних і нерозривних взаємозв'язків, що виявляються у площині взаємодії їх предметів. Більше того, можна з упевненістю стверджувати, що у площині предметів господарського та кримінального права, а також у площині дослідження кримінально-правової та господарсько-правової наук у певній частині перебувають одні й ті ж поняття, категорії, явища та процеси, насамперед ті, що мають економічний характер. Мова, зокрема, йде про економічну (господарську) діяльність, підприємництво, банкрутство, торгівлю, конкуренцію, власність, будівництво, продукцію (товари, роботи, послуги), ліцензування та інші економічні явища і процеси, економічні й юридичні аспекти яких нерозривно переплітаються в реаліях правомірної та неправомірної економічної (господарської) суспільної поведінки. Відповідним чином зазначені питання потребують свого комплексного юридичного дослідження в рамках тісної й нерозривної взаємодії наук господарського та кримінального права.

Разом з тим слід мати на увазі, що господарсько-правова наука та наука кримінального права досить часто з різних точок зору розкривають сутність і зміст тих чи інших економічних понять, категорій, закономірностей, явищ і процесів, про що, однак, як правило, містяться згадки в юридичній літературі та законодавстві. Тим не менше, така тенденція виявляється раціональною в світлі того, що галузі господарсько-правової та кримінально-правової наук спрямовані на виконання різних суспільних функцій. Зокрема, якщо основними завданнями першої є пізнання, розвиток та характеристика правомірних правових явищ і процесів, що мають свій вияв у сфері економіки, у т. ч. забезпечення подальшого удосконалення господарського права та господарського законодавства шляхом пошуку, розробки, обґрунтування та впровадження у практику нових, а також удосконалення вже існуючих юридичних форм і способів організації та здійснення економічної діяльності; то ключові завдання другої зводяться до пізнання та фундаментального опису аспектів юридичної відповідальності за вчинення злочинних діянь, у т. ч. у сфері економі-

ки, а також до розробки та впровадження обґрунтованих рекомендацій щодо ефективного вдосконалення національного кримінального законодавства.

Висновки. Слід наголосити, що окреслені вище взаємозв'язки між науками господарського та кримінального права не слід вважати винятковими, адже їх взаємодія має значно ширші рамки та в перспективі розвитку правової системи нашої держави повинна виявлятися у нерозривному взаємопостачанні здобутими знаннями. Зазначене пояснюється різними об'єктивними обставинами, зокрема:

- по-перше, це сприятиме усуненню значної кількості наявних між ними суперечностей і неузгодженостей і, як наслідок, сприятиме досягненню гармонії у праві в цілому, а також забезпечуватиме його подальший ефективний та прогресивний розвиток;

- по-друге, це сприятиме формуванню у різногалузевих правників комплексно-галузевого правового мислення, що є необхідним у світлі нерозривного переплетіння в реаліях суспільної життєдіяльності різногалузевих юридичних аспектів виникнення, розвитку та припинення економічних процесів та явищ;

- по-третє, це надасть змогу розглянути реалії економічної життєдіяльності суспільства у призмі комплексного юридичного погляду та на основі цього – виявити нові закономірності розвитку тих чи інших економічних явищ і процесів;

- по-четверте, це в цілому сприятиме збалансованому, ефективному та прогресивному розвитку національної економіки, а також правової системи України та її окремих галузей, насамперед господарсько-правової та кримінально-правової.

Список використаних джерел

1. Господарське право України: навчальний посібник / А. М. Апаров, О. М. Онищенко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: КДАВТ ім. гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. – К.: Істина, 2016. – 452 с.
2. Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26.
3. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18.

Апаров А. Н.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ХОЗЯЙСТВЕННОГО И УГОЛОВНОГО ПРАВА: РАССМОТРЕНИЕ ВОПРОСА В ПРИЗМЕ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ И ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Комплексный анализ национального законодательства Украины, а также достижений юридической науки наталкивает на мысль, что между хозяйственным и уголовным правом и между наукой хозяйственного права и наукой уголовного права в силу объективных причин существует ряд тесных и неразрывных взаимосвязей, проявляющихся в плоскости взаимодействия их предметов, к примеру, в части взаимообмена нормативным и информативным материалами. В связи с указанным в работе содержательно отражена попытка подробного анализа данного вопроса, что обеспечило выявление граней взаимодействия правовых отраслей и юридических наук хозяйственного и уголовного права, а на основе этого – определение перспективы дальнейшего развития соответствующих взаимосвязей.

Ключевые слова: хозяйственное право, уголовное право, юридическая наука, правовая система.

Aparov A. M.

INTERCONNECTIONS OF ECONOMIC AND CRIMINAL LAW: REVIEW OF THE ISSUE THROUGH THE DEVELOPMENT OF NATIONAL LEGAL SYSTEM AND JURIDICAL SCIENCE

Comprehensive analysis of the national legislation of Ukraine, as well as the achievements of legal science suggests that between economic and criminal law and between the science of economic law and the science of criminal law, for objective reasons, there are a number of close and inextricable relationships that manifest themselves in the interaction of their subjects, part of the exchange of normative and informative material. In connection with the above, the attempt to conduct a detailed survey of this issue is substantively reflected in the work, which has made it possible to identify the facets of interaction between legal branches and the legal sciences of economic and criminal law, and on this basis to determine the prospects for the further development of the corresponding interrelations.

Key words: economic law, criminal law, legal science, legal system.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 342:351

Кобзар О. Ф.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Охарактеризовано державний контроль як одну з форм контролю за діяльністю правоохоронних органів держави. Висвітлено ефективність державного контролю за правоохоронними органами держави. Визначено основні засади та форми державного контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні щодо забезпечення правопорядку, а також стосовно захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: контроль, державний контроль, правоохоронний орган, правоохоронна діяльність.

Постановка проблеми. У системі засобів забезпечення законності у державному управлінні державний контроль посідає важливе місце, оскільки його метою є забезпечення злагодженої, чіткої роботи органів державної влади усіх рівнів і ланок, сумлінне та якісне виконання, раціональне використання її посадовими особами й державними службовцями, усім складом працівників наданих їм прав та відповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків у відносинах з громадянами. Держава є одним з головних суб'єктів здійснення контрольної функції в суспільстві. Адже вона наділена реальними повноваженнями для впливу на суспільство, здійснюючи який вона покладається і на засоби контролю. Отже, державний контроль є важливим видом діяльності держави, що здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами і спрямований на забезпечення законності й дисципліни.

Відсутність сталих засад демократичного контролю над правоохоронними органами створює передумови для їх політизації,

масових порушень прав і свобод громадян, корупції, що перешкоджають розвитку демократії в Україні, наближенню її до європейських стандартів. Політизація правоохоронних органів є найбільш загрозливою на нинішньому, передвиборному етапі. Вона зумовлює перетворення правоохоронних органів на знаряддя політичної боротьби нинішньої влади за самозбереження, перешкоджає забезпеченню рівних умов політичної конкуренції, призводить до монополізації влади певними політичними силами.

Аналіз дослідження проблеми. Контроль за діяльністю правоохоронних органів у межах окремих наукових робіт досліджували: Авер'янов В. Б., Бандурка О. М., Білоус В. Т., Битяк Ю. П., Братель С. Г., Грохольський В. Л., Гусаров С. М., Денисюк С. Ф., Заросило В. О., Ключев О. М., Ковальська В. В., Комзюк А. Т., Копиленко О. Л., Кузьменко О. В., Лошицький М. В., Нижник Н. Р., Музичук О. М., Петков В. П., Рябченко О. П., Тихомиров Ю. О., Тищенко М. М., Шкарупа В. К., Ярмиш О. Н. та ін.

Метою статті є визначення основних форм державного контролю за діяльністю правоохоронних органів держави як однією з гарантій законності у правоохоронній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Проблема контролю знаходиться в осередку будь-якого поліцейського інституту, що, уособлюючи політичну владу, є для громадянина і для всього суспільства необхідністю і ризиком, захистом і погрозою. Суспільство бажає, щоб правоохоронні органи були сильними й ефективними для підтримки громадського порядку, запобігання злочинності та забезпечення прав і свобод громадян. Одночасно воно вимагає, щоб влада правоохоронних органів контролювалася і була обмеженою для того, щоб незаконно не обмежувати свободу людини. Рішенням тут є компроміс. Правоохоронні органи повинні бути могутніми, але не тиранічними; ефективними, але не занадто старанними; вони повинні бути невід'ємною силою держави і піддаватися контролю [6, с. 201].

Контроль повинен здійснюватися відповідно до законодавства, а саме на підставі, в порядку і в межах, встановлених ним, з урахуванням об'єктивності й справедливості на основі рівності всіх перед законом, не порушуючи й дотримуючись права, свободи й законних інтересів осіб, залучених до процесу, а також з до-

триманням презумпції невинності особи, діяльність якої піддається контролю, встановлення вини відповідно до закону [8, с. 13].

Вимоги національного законодавства до системи державного контролю над правоохоронними органами та міжнародні зобов'язання України у цій сфері виконуються через здійснення відповідних функцій суб'єктами контролю, а також через виконання самими правоохоронними органами їх обов'язків та дотримання ними принципів верховенства права й законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, позапартійності і деполітизації, підзвітності та прозорості діяльності. Для оцінки ефективності системи державного контролю над правоохоронними органами необхідно, на додаток до аналізу її правових засад, розглядати основні функції суб'єктів системи, насамперед, з точки зору повноти охоплення контролем діяльності правоохоронних органів і збалансованого розподілу контролюючих функцій і повноважень між ключовими суб'єктами контролю, що є головним критерієм його демократичного характеру.

Специфічне призначення державного контролю дозволяє говорити про його самостійність, що дає можливість відокремити його від інших видів діяльності не лише в науковому, але й і в організаційному плані, як при створенні спеціальних контролюючих органів, так і при визначенні їхньої компетенції.

Особливість державного контролю в системі правоохоронних органів полягає також в особливому характері компетенції правоохоронних органів. Необхідно враховувати, що реалізація працівниками правоохоронних органів своїх повноважень безпосередньо пов'язана з можливістю обмеження прав і свобод громадян, втручання в інтереси підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, що можливо лише на підставі і в межах, встановлених чинним законодавством України.

Використовуючи основні положення системного підходу, можна виділити основні елементи, що характеризують державний контроль. До них належать мета і завдання контролю, суб'єкт контролю, об'єкт контролю, механізм реалізації контролю, принципи, форми, методи контролю, організаційні елементи діяльності, включаючи механізм взаємодії й координації суб'єктів контролю між собою й з іншими органами держави, механізм оцінки ефективності контролюючих заходів [10, с. 15].

У сучасних умовах виникла потреба в нових підходах до системи державного контролю, системи органів державного контролю та її законодавчого забезпечення. Існування такої системи пояснюється тим, що в перехідний період у суспільстві не поміняло недоліків у сфері державного управління, а управлінські рішення не стали ефективнішими.

З огляду на адміністративно-правові норми і систему державного управління, контроль може характеризуватися як засіб зворотного зв'язку. За його допомогою суб'єкти управління отримують необхідну інформацію про стан виконання прийнятих державою рішень, застосування адекватних заходів щодо усунення й попередження в майбутньому виявлених під час контролю відхилень. Тому необхідна належна правова фіксація таких рішень із дотриманням необхідних нормотворчих процедур.

Контроль за діяльністю правоохоронних органів визначає негаразди у сфері управління й окреслює більш загальні проблеми, що приводять до створення в суспільстві механізму громадського контролю, а також визначення ролі внутрішніх неформальних процесів, наявність і значущість яких може сприяти значному обмеженню обсягу інституційних механізмів контролю.

Відповідно до чинного законодавства залежно від суб'єктів, що здійснюють державний контроль, виділяють президентський, парламентський, урядовий, контроль судових органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; стосовно цілей і об'єктів – адміністративний, фінансовий та юридичний; щодо суті органів державної влади – законодавчий, виконавчий і судовий; залежно від рівня – державний, регіональний і місцевий; стосовно реалізації права – виконання, використання, застосування, дотримання як у системі правоохоронних органів України, так і за його межами.

Верховна Рада України здійснює відповідно до нормативно-правових актів України парламентський, законодавчий і фінансовий контроль.

Саме її органи (комітети й комісії) на своїх засіданнях відпрацьовують питання про можливість і доцільність прийняття тих або інших законів та про внесення виправлень до них у межах чинного правового поля.

Верховна Рада України своєю законодавчою компетенцією здатна здійснювати формальний контроль закріпленням юридичних норм, що визначають правове поле правоохоронних органів, окреслюють її завдання і засоби, якими вона повинна керуватися. З іншого боку, в багатьох країнах ці функції доповнюються можливістю розглядати справи, проводити розслідування щодо деяких аспектів діяльності правоохоронних органів і обговорювати їх на парламентських слуханнях [7, с. 528], а також створювати комісії парламентських розслідувань з цих питань і відповідно до їх результатів ухвалювати законодавчі й бюджетні рішення.

При реалізації державного адміністративного контролю Кабінет Міністрів України і його апарат не здійснює такої діяльності, вони уповноважені лише на координацію діяльності правоохоронних органів.

Заслуговує на увагу ще один «самостійний» і «незалежний» суб'єкт державного контролю, яким є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Крім своїх основних завдань, що стосуються правового захисту прав і свобод людини й громадянина, Уповноважений здійснює цілий комплекс контролюючих функцій. Так, він може направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів; перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Президентський контроль як стратегічний здійснюється за основними напрямками діяльності правоохоронних органів, зокрема, за станом виконання вимог з питань забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю, корупцією тощо.

У сфері безпеки координаційним органом з питань безпеки і оборони України є Рада національної безпеки і оборони України при Президентові України. Рада координує і контролює діяльність органів виконавчої влади (поліцію включно) у згаданій сфері.

На регіональному рівні державний контроль за діяльністю правоохоронних органів здійснюють місцеві органи виконавчої влади. За виконання своїх функцій посадові особи контролюючих органів несуть персональну відповідальність.

Суб'єктами контролю є також судові органи України, до компетенції яких віднесені наглядові функції (Верховний Суд України та Вищі спеціалізовані суди України). Конституційний Суд України за своїми повноваженнями є органом контролю [1].

У межах свого контролю суди надають оцінку законності дій працівників правоохоронних органів. Контроль судових органів носить допоміжний характер, тобто факти порушення законності виявляються під час розгляду судом цивільних і кримінальних справ. Така особливість відрізняє його від інших видів державного контролю.

У суді можуть бути оскаржені як одноосібні, так і колегіальні дії працівників правоохоронних органів, враховуючи надання відповідної інформації, що стала безпосередньою підставою для здійснення неправомірних дій, у результаті чого були порушені права й свободи громадян, створені перешкоди для їхньої законної реалізації.

Склалося так, що більшість контролюючих органів витрачають основні зусилля на саму процедуру проведення контролю, при цьому не аналізуючи результати своєї діяльності.

Контроль повинен залишатися необхідним інструментом системи управління і координації, регулювати управлінську діяльність і не ставати самоціллю.

Також з метою підвищення ефективності контролю необхідно вирішити питання, визначаючи не лише формування відповідної нормативної правової бази підбором компетентного і професійного персоналу на посади контролерів, але й їхнє соціальне забезпечення і стимулювання праці, оскільки високий рівень оплати праці дозволить гарантувати неупередженість і результативність контролю, дозволить істотно зупинити розвиток таких явищ, як хабарництво і корупція.

Дотепер контроль не врегульований законодавчо так, щоб можна було сказати про чіткий розподіл компетенції серед контролюючих органів, а також визначити межі його реалізації тим або іншим контролером в тій або іншій сфері і відповідно до конкретних обставин.

Критеріїв визначення ступеня ефективності проведення контролюючих заходів безліч. Але основними можна назвати ступінь незалежності контролюючих органів, що визначається ухва-

леними рішеннями. Також успіх контролюючого заходу може залежати і від кваліфікації виконавця, і наявності у його розпорядженні нормативно-правових актів [6, с. 230–231].

Висновки. Встановлення дієвого державного контролю над правоохоронними органами є надзвичайно важливим завданням для нинішнього етапу розвитку України – з огляду на необхідність реального забезпечення її визначеного Конституцією статусу як демократичної, соціальної, правової держави та зважаючи на задекларований її політичним керівництвом стратегічний курс на інтеграцію до європейських і євроатлантичних структур. У цілому в Україні сформовані законодавчі підвалини контролю над правоохоронними органами, що загалом відповідають універсальним демократичним принципам і міжнародним зобов'язанням держави. Водночас нормативно-правова база державного контролю над правоохоронними органами в Україні не є досконалою. Діяльність правоохоронної системи України є не прозорою, не підзвітною і не підконтрольною для суспільства. Реальний вплив на правоохоронні органи здійснюють суб'єкти, у руках яких сконцентровані основні повноваження з контролю над ними та (головне) – відповідні ресурсні можливості. Судовий контроль над правоохоронними органами послаблений з огляду на залежність судів і суддів від виконавчої влади. Контроль з боку громадськості є неефективним через слабкість інститутів громадянського суспільства, недостатній рівень розвитку незалежних ЗМІ, низьку правову культуру та громадську активність населення. Сукупність цих чинників у поєднанні з відсутністю політичної волі із впровадження законодавчо визначених принципів контролю над правоохоронними органами є причиною поширення випадків недотримання правоохоронцями принципів верховенства права, їх політизація, ігнорування прав людини і громадянина, вимог із забезпечення підзвітності та прозорості. Найбільш загрозливою тенденцією є політизація правоохоронних органів, перетворення їх на засіб самозбереження існуючої влади. Головними передумовами дієвого державного контролю над правоохоронними органами можуть стати забезпечення неухильного дотримання всіма суб'єктами контролю норм Конституції та чинного законодавства України; усунення існуючого дисбалансу повноважень і відповідальності у цій сфері між гілками влади; законодавче обмеження політизації пра-

воохоронних органів та визначення умов їх більш прозорої діяльності, підзвітності Парламенту та громадськості.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст.141.
2. Авер'янов В. Б. Система органів виконавчої влади України: огляд конституційно-правових засад // Часопис Київського університету права. – 2003. № 2. – С. 3–7.
3. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. Ю. П. Битяка. – Харків: Право, 2000. – 520 с.
4. Виконавча влада і адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Ін-Юре, 2002. – 668 с.
5. Ковальська В. В. Державна влада: поняття, риси, співвідношення з механізмом держави // Наше право, 2006. – № 1. – С.16–20.
6. Ковальська В. В. Організаційно-правові засади діяльності міліції в системі правоохоронних органів держави : монографія. / В. В. Ковальська. – Харків : ТД Золота миля, 2008. – 504 с.
7. Конституционное (Государственное) право зарубежных стран: учебник / отв. ред. проф. Б. А. Страшун. – 2-е изд. – М.: БЕК, 1996.–758 с.
8. Контролирующие органы и организации России: учебник для высших учебных заведений / под ред. д-р юрид. наук, профессора А. П. Гуляева. – М.: МАЭП, – 2000. – 457 с.
9. Контроль над правоохоронними органами в Україні: цивільний, але не демократичний: аналітична доповідь Центру Разумкова. № 4, 2004. Режим доступу: http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD52_ukr.pdf
10. Функции и структура органов управления, их совершенствование / под ред. Г. Х. Попова. – М.: Экономика, 1973. – 255 с.

Кобзарь А. Ф.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ УКРАИНЫ

Охарактеризовано государственный контроль как одну из форм контроля за деятельностью правоохранительных органов государства. Описано эффективность государственного контроля за правоохранительными органами государства. Определены основные принципы и формы государственного общественного контроля за деятельностью правоохранительных органов в Украине по обеспечению правопорядка, а также по защите прав и свобод граждан.

Ключевые слова: контроль, государственный контроль, правоохранительный орган, правоохранительная деятельность.

Kobzar O. F.**THE MAIN PRINCIPLES OF MAINTAINING THE STATE
CONTROL OF LAW-ENFORCEMENT BODIES
OF UKRAINE ACTIVITY**

It is characterized state legal control, as one of forms of control of the law enforcement agencies of the state. It is described efficiency of state legal control for law enforcement agencies of the state. The basic principles and forms of state legal control over activity of law enforcement agencies in Ukraine, are determined by providing a law and order, and also by protection of the rights and freedoms of citizens.

Key words: legal control, state legal control, law enforcement agencies, law enforcement.

УДК 331.2

Кравчук Г. В.,

професор, доктор економічних наук,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ
ВИДАТКАМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ**

У статті проведено ґрунтовне статистичне ретроспективне дослідження специфіки управління видатками кримінально-виконавчої системи з виокремленням фондів і напрямків витрат. Найбільший обсяг фінансування видатків припадає на виконання покарання, тобто виникає питання про пошук додаткових джерел фінансування видатків. Виходячи з процесів реформування у цій системі вектор вирішення задач цього реформування спрямовується на збільшення обсягів фінансування видатків за рахунок додаткових надходжень від діяльності підприємств виробничого комплексу кримінально-виконавчої системи.

Ключові слова: фінансування, витрати, пенітенціарна система, виробничий комплекс.

Постановка проблеми. Реформування кримінально-виконавчої системи, що спрямована на перспективу розвитку в системному аспекті, передбачає вирішення великої кількості проблемних питань, що накопичувались тривалий час. Одним з ключових питань, що потребує вирішення задля підвищення ефективності функціонування кримінально-виконавчої системи є подолання браку фінансування за всіма складовими елементами цієї системи.

Недофінансування необхідних видатків кримінально-виконавчої системи призводить до скорочення кількості регіональних управлінь, а як наслідок, до зниження оперативності діяльності;

зменшення витрат на утримання засуджених, що свідчить про неналежне забезпечення прав засуджених; неможливості здійснити ремонт або реконструкцію установ виконання покарання, задля створення належних умов для працівників цих та установ та засуджених. Саме тому вивчення динаміки змін в управлінні видатками КВС дозволить виявити як прогалини, так і можливі напрямки вирішення проблем у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вирішення складної системної проблеми фінансування кримінально-виконавчої системи важливе значення мають наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, праці Гончаренко О. Г. [9–10], Жука І. Л. [11], Жука Л. А. [11], Неживець О. М. [11], Севєрова О. П. [13], Маленкової Л. А. [12], Кузьміної І. А. [12] та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Дотепер у наукових дослідженнях не вистачає концептуальних досліджень, присвячених проблемам управління видатками кримінально-виконавчої системи. З цієї точки зору виникає необхідність розгляду та систематизації питань управління видатками як процесом, а також виокремлення специфічного напрямку досліджень відповідно до процедури реформування кримінально-виконавчої системи, що вивчатиме фінансування цього напрямку.

Мета статті – при системному аналізі ретроспективних показників фінансування видатків кримінально-виконавчої системи за загальним та спеціальними фондами виявити проблемні тенденції в управлінні ними та спрямувати вектор фінансування на оптимізацію співвідношення між фондами та статтями витрат.

Виклад основного матеріалу. Одним з вагомих векторів дослідження ефективності управління видатками є рівень фінансування кримінально-виконавчої системи у розрізі видатків за спеціальним та загальним фондами. Головними структурними елементами видатків як загального, так і спеціального фондів є такі статті, як фінансування витрат на утримання керівництва та управління у пенітенціарній сфері; виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби; будівництво (придбання) житла для осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби та підготовку робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань. Проведемо аналіз динаміки фінансування за цими напрямками (табл. 1).

Таблиця 1

Склад фінансування видатків кримінально-виконавчої системи за 2012–2016 рр., млн грн

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Керівництво та управління у пенітенціарній сфері	165,2	175,5	163,8	170,5	265,0
Темп приросту ланцюговий, %	*	6,23	-6,67	4,09	55,43
Виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби	2641,0	2717,7	2717,3	2788,8	3244,2
Темп приросту ланцюговий, %	*	2,90	-0,01	2,63	16,33
Будівництво житла для працівників КВС	33,5	0,0	0,0	0,0	1,0
Темп приросту ланцюговий, %	*	-100			
Підготовка робітничих кадрів у ПТЗ соціальної адаптації при установах	3,6	3,3	2,4	3,0	3,4
Темп приросту ланцюговий, %	*	-8,33	-27,27	25,00	13,33
Всього видатків на КВС, млн грн	2843,3	2896,5	2883,4	2962,3	3513,6
Темп приросту ланцюговий, %	*	1,87	-0,45	2,74	18,61

Розмір видатків на кримінально-виконавчу систему за 2012 р. становить 2 843,3 млн грн під час розподілу за основними статтями керівництво й управління у пенітенціарній сфері 165,2 млн грн та виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби 2641,0 млн грн. При тому на решту статей витрат виділяється лише 37,1 млн грн. Така тенденція у напрямках фінансування витрат спостерігається за весь період дослідження з 2012 до 2016 р. За максимального темпу приросту фінансування у 2016 р. на 18,61 % у загальному обсязі приріст фінансування за статтями характеризується максимальним за статтею фінансування керівництво та управління у пенітенціарній сфері у розмірі 55,43 % та виконання покарань установами й органами пенітенціарної служби на 16,33 %.

Аналізуючи структуру видатків, можна визначити характерні особливості, що свідчать про превалюючі фінансування статті керівництво та управління у пенітенціарній сфері, питома вага якої коливається від мінімального обсягу 5,68 % у 2014 р. та максимальному 7,54 % у 2016 р., а також статті виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби від мінімального 92,89 % у 2012 р. та максимального 94,24 % у 2014 р. При цьому загальна питома вага видатків за цими статтями за весь період дослідження не падає нижче 5,5 та 92 % відповідно (рис.).

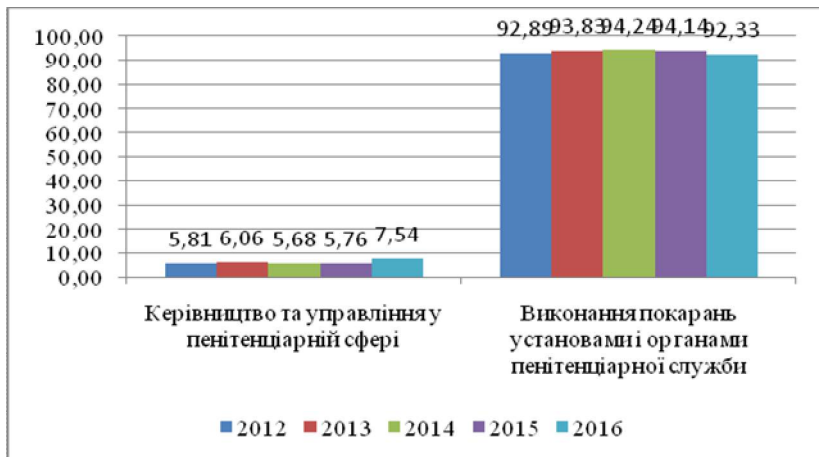

Рис. Структура основних видатків на фінансування КВС за 2012–2016 рр.

Видатки за статтями будівництво (придбання) житла для осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби протягом 2012–2016 рр. становлять лише 33,5 млн грн у 2012 р., а на підготовку робітничих кадрів у професійно-технічних закладах соціальної адаптації при установах виконання покарань на рівня 3,0 млн грн щорічно, що є занадто низьким для ефективного функціонування та розвитку такої системи, як КВС. Доцільним є вивчити фінансування цієї системи у розрізі загального фонду.

Загальним фондом профінансовано видатки КВС за 2012 р. у розмірі 2 680 млн грн при їх розподілі за статтями керівництво та управління пенітенціарної сфери 164,7 млн грн або 6,15 %, виконання покарань 2 478,3 млн грн або 92,5 %, будівництво житла для працівників КВС 33,5 млн грн або 1,2 % та підготовка кадрів 3,6 млн грн або 0,15 %. Поступове збільшення рівня фінансування за загальним фондом за майже усіма статтями свідчить про спрямування більшої частини фінансування на виконання покарання та керівництво й управління у пенітенціарній сфері.

Загальні зміни свідчать, що за 2012–2016 р. (табл. 2) відбулося поступове зростання обсягу фінансування керівництва та управління у пенітенціарній сфері відповідно по рокам з 174,9 млн грн у 2013 р., 163,2 млн грн у 2014 р., 169,9 млн грн у 2015 р. та 264,9 млн грн у 2016 р. Водночас слід зазначити значне збільшення фінансування на виконання покарань установами й органами

пенітенціарної служби з 2 478,3 млн грн у 2012 р., 2 546,8 млн грн у 2013 р., 2 537,5 млн грн у 2014 р., 2 600,9 млн грн у 2015 р. та 3 063,6 млн грн у 2016 р.

Таблиця 2

Склад фінансування видатків кримінально-виконавчої системи за 2012–2016 рр. за рахунок загального фонду, млн грн

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Керівництво та управління у пенітенціарній сфері	164,7	174,9	163,2	169,9	264,9
Виконання покарань установами і органами пенітенціарної служби	2478,3	2546,8	2537,5	2600,9	3063,6
Будівництво житла для осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої служби	33,5	0	0,0	0,0	1,0
Підготовка робітничих кадрів у ПТЗ соціальної адаптації при установах виконання покарань	3,6	3,3	2,4	3,0	3,4
Всього видатків за загальним фондом	2680,0	2725,1	2703	2773,9	3332,9

Такі тенденції можна пояснити наступними причинами: підвищення рівня заробітної плати працівників КВС, збільшення вартості продуктів харчування, які закуповують для годування засуджених, зростання вартості енергоносіїв, водопостачання та водовідведення, газу, а також одягу і речей повсякденного вжитку, якими забезпечуються засуджені згідно з чинним законодавством. Щодо зміни кількості засуджених (табл. 3) та витрат на них можна прослідкувати обернену залежність за 2011–2016 рр. при загальному зниженні кількості засуджених з 15 4029 чоловік у 2011 р. до 6 0771 чоловік у 2016 р. Відбувається щорічне зростання витрат на їх утримання.

Так, щомісячне утримання одного засудженого становило лише 970,2 грн, а у 2012 р. відбулося зростання на 54,19 % та сягнуло рівня 1496 грн, при подальшому зростанні витрат у 2013 р. на 11,75 %, у 2014 р. на 72,24 %, у 2015 р. на 7,52 %, у 2016 р. на 55,6 % та абсолютного значення 4 818,1 грн. Таке значне збільшення витрат на утримання засуджених дозволяє зробити висновок про необхідність їх залучення до виробничої діяльності. До оплачуваних робіт на підприємствах та у майстернях установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, на роботах по їх господарському обслуговуванню, а також на контрагентських об'єктах залучалося у 2016 р. лише

16,2 тисячі засуджених (50,6 % працездатних) при тому, що загальна кількість засуджених, які можуть займатися господарською діяльністю становить 4 2898 чоловік (у 32 колоніях середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених 21 530 осіб; у 27 колоніях середнього рівня безпеки для вперше засуджених 15 129 осіб; у 7 колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами для тримання чоловіків 2 032 особи; у 4 колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами для тримання чоловіків 636 осіб; у 11 колоніях для тримання жінок 2 402 особи).

Таблиця 3

Динаміка змін кількості засуджених та щомісячних витрат на них за 2012–2016 рр.

Показник	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кількість засуджених	154029	147112	126937	73431	69997	60771
Темп росту ланцюговий, %	100 %	95,50	86,28	57,84	95,32	86,81
Витрати на утримання 1 засудженого на місяць, грн	970,2	1496	1671,9	2879,7	3096,4	4818,1
Темп росту ланцюговий, %	100 %	154,19	111,75	172,24	107,52	155,60

Саме підприємства виробничого комплексу установ виконання покарання забезпечують фінансування видатків (табл. 4) за рахунок утворення спеціального фонду, який становить 163,3 млн грн у 2012 р., 171,4 млн грн у 2013 р., 180,4 млн грн у 2014 р., 188,5 млн грн у 2015 р. та 180,7 млн грн у 2016 р. Позитивна тенденція до збільшення фінансування спеціального фонду спостерігається з 2012 до 2015 р., а у 2016 р. відбувається значне зниження надходження коштів за цим фондом, що пояснюється не лише проблемами у виробничому процесі підприємств виробничого комплексу кримінально-виконавчої системи, а й економіки країни в цілому.

Таблиця 4

Склад фінансування видатків кримінально-виконавчої системи за 2012–2016 рр. за рахунок спеціального фонду, млн грн

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Керівництво та управління у пенітенціарній сфері	0,6	0,5	0,7	0,6	2,0
Виконання покарань установами й органами пенітенціарної служби	162,7	170,9	179,7	187,9	178,7
Всього видатків за спеціальним фондом	163,3	171,4	180,4	188,5	180,7

Ці кошти відповідно розподіляються на фінансування керівництва та управління і виконання покарань установами та ор-

ганами пенітенціарної сфери у структурному розподілі 2 та 98 % відповідно за весь період вивчення динаміки.

Враховуючи специфіку діяльності кримінально-виконавчої системи, необхідно відзначити розподіл видатків за напрямками споживання та розвитку, оскільки підприємства та установи цієї системи повинні бути забезпечені відповідною матеріально-технічною базою, про що свідчить наповнення фонду розвитку.

За рахунок загального фонду (табл. 5) видатки споживання профінансовані на рівні від 2 587,7 млн грн у 2012 р. до 3 330,9 млн грн у 2016 р., що становить у відносному розмірі від 96,55 до 99,94 %, тобто на розвиток цієї системи виділяється лише від 3,45 % у 2012 р. До 0,06 % у 2016 р. загального фонду фінансування видатків. Такий низький рівень фінансування видатків розвитку призводить до високого рівня зносу основних засобів та нематеріальних активів кримінально-виконавчої системи.

Таблиця 5

Напрямки фінансування видатків кримінально-виконавчої системи за 2012–2016 рр. за рахунок загального фонду, млн грн

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Видатки споживання	2587,7	2722,8	2701,9	2772,9	3330,9
Питома вага, %	96,55	96,38	99,95	99,96	99,94
у т. ч. оплата праці	1402,1	1482,8	1494,6	1514,8	2051,5
Комунальні послуги та енергоносії	242,9	260,9	263,3	298,6	327,8
Видатки розвитку	92,3	2,3	1,1	1,0	2,0
Питома вага, %	3,45	3,62	0,05	0,04	0,06
Всього видатків за загальним фондом	2680,0	2725,1	2703	2773,9	3332,9

Згідно з чинним законодавством до спеціальних коштів належать доходи бюджетних установ і організацій, які вони отримують від надання платних послуг, виконання робіт, реалізації продукції чи іншої діяльності, яка здійснюється відповідно до затверджених нормативно-правових актів, і використовують за цільовим призначенням згідно з єдиним кошторисом доходів та видатків установи. Підприємства виробничого комплексу кримінально-виконавчої системи займаються реалізацією продукції та отримані від цього кошти спрямовують до доходів та відповідно кошторису до видатків.

За рахунок спеціального фонду (табл. 6), надходження до якого становлять 163,3 млн грн у 2012 р., протягом року зростають на 8,1 млн грн у 2013 р. та становлять 171,4 млн грн, при подальшому збільшенні у 2014 р. до рівня 180,4 млн грн та сягають свого максимального значення у 2015 р. – 188,5 млн грн і знижуються до рівня 180,7 млн грн у 2016 р. Профінансовано дві статті видатків згідно з кошторисом доходів і витрат видатки споживання, зокрема, оплата праці та комунальні послуги й енергоносії та видатки розвитку. Так само і за загальним фондом кошти спеціального фонду розподілені у середньому співвідношенні 97 до 3 % відповідно до видатків споживання та розвитку.

Таблиця 6

Напрямки фінансування видатків кримінально-виконавчої системи за 2012–2016 рр. за рахунок спеціального фонду, млн грн

Показник	2012	2013	2014	2015	2016
Видатки споживання	156,7	164,6	175,2	183,1	178,8
Питома вага, %	95,95	96,03	97,11	97,13	98,94
у т. ч. оплата праці	55,2	57,9	56,8	61,3	59,4
Комунальні послуги та енергоносії	19,3	18,8	42,9	42,0	38,4
Видатки розвитку	6,6	6,9	5,2	5,4	1,9
Питома вага, %	4,04	3,97	2,89	2,87	1,06
Всього видатків за спеціальним фондом	163,3	171,4	180,4	188,5	180,7

За результатами проведеного дослідження сутності та особливостей фінансово-економічного забезпечення кримінально-виконавчої системи слід зазначити, що наявні обсяги фінансування системи з загального та спеціального фондів є не достатніми. Незважаючи на поступове зростання обсягів фінансування кримінально-виконавчої системи за 2012–2016 рр. з 2 843,3 млн грн у 2012 р. до 3 513,6 млн грн при одночасному зниженні розміру кількості засуджених з 147 112 осіб у 2012 р. до 60 771 осіб у 2016 р. відмічається нестача коштів для забезпечення відповідного рівня утримання засуджених згідно з міжнародними протоколами та конвенціями.

Доцільним стає відзначення перспективності розвитку фінансування кримінально-виконавчої системи за кошти спеціального фонду, що стане можливим за умови розвитку виробництва на підприємствах виробничого комплексу кримінально-виконавчої системи.

Висновки. Виходячи з базових положень Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [2] при установах виконання покарань створені державні підприємства як окремі юридичні особи – суб'єкти господарювання, які мають відповідну матеріально-технічну базу для здійснення господарської діяльності, та, відповідно до статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, статті 16 Закону України «Про попереднє ув'язнення», при установах виконання покарань та слідчих ізоляторах створені виробничі майстерні. Звертаючи увагу на зарубіжний досвід та наявне законодавче регулювання, підприємства кримінально-виконавчої системи можуть виробляти велику кількість продукції, зокрема, пов'язану з металообробкою; швейним та взуттєвим виробництвом; видобуванням та переробкою гранітної сировини; виготовленням архітектурно-будівельних виробів; деревообробкою; виробництвом товарів народного споживання та наданням послуг промислового характеру; сільськогосподарським виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції, що буде споживатися внутрішнім ринком і формуватиме додаткові фінансові ресурси для формування фондів споживання та розвитку.

Список використаних джерел

1. Про пробацію: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
2. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15>.
3. Про Державний бюджет України на 2012: Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>.
4. Про Державний бюджет України на 2013: Закон України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>.
5. Про Державний бюджет України на 2014: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
6. Про Державний бюджет України на 2015: Закон України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.
7. Про Державний бюджет України на 2016: Закон України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/928-19>.
8. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листопада 2012 року № 631 / Адміністрація Президента

України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 24.02.2015).

9. Гончаренко О. Г. Кримінально-виконавча система України і її роль в виробництві суспільних благ. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=10.

10. Гончаренко О. Г. Соціально-економічні аспекти функціонування виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 9. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_9_8.

11. Жук І. Л., Жук Л. А., Неживець О. М. Праця засуджених в місцях позбавлення волі. Київ: Кондор, 2009. 225с.

12. Маленкова Л. А., Кузьмина И. А. Порядок отражения информации о товарных запасах в учетной политике ФГУП ФСИН России. *Роль бухгалтерского учета, контроля и аудита в обеспечении экономической безопасности*: сб. научных трудов. Москва, 2015. С. 51–58.

13. Сєверов О. П. Пенітенціарна політика та освіта. *Актуальні проблеми сучасної пенітенціарної політики України*. Київ, 1996. С. 56.

Кравчук А. В.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗАТРАТАМИ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

В статье проведено статистическое ретроспективное исследование специфики управления расходами уголовно-исполнительной системы с выделением фондов и направлений расходов. Наибольший объем финансирования расходов приходится на статью исполнения наказания, что ставит вопрос о поиске дополнительных источников финансирования. Исходя из процессов реформирования в данной системе вектор решения этой задачи смещается к увеличению объемов финансирования расходов за счет дополнительных поступлений от деятельности предприятий производственного комплекса уголовно-исполнительной системы.

Ключевые слова: финансирование, расходы, пенитенциарная система, производственный комплекс.

Kravchuk G. V.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR MANAGING COSTS OF PENAL SYSTEM

This article provides a thorough statistical retrospective research of expenditure management' specificity of the penal system with the separation of assets and areas of expenditures. The general problems of limited funding at the expense of the state budget deal with the penal system.

The specificity of the financing costs of the penal system is the formation of general and special funds. The analytical data, which were investigated in recent years, show us the increase of exchange in financing costs by general and special

funds at amore rapid pace than the level increase of prisoners. Taking into account the dynamic change of funding expenditures to keep the penal system and the number of prisoners in the same period, the generalization to improve the general level of financial security was made.

The result of this problem was the formation of areas of costs' effective management of the penal system by general and special funds, in terms of such expenditures: management and administration; penal institutions and bodies; housing for employees of the penal system; training in the professionally-technical institutions with social adaptation. Noting that the largest amount of financing costs is for execution, that is, for the keeping convicts and supporting staff of penitentiary institutions, the question of additional sources of financing costs appeared. Based on the reform processes in the system, the questions about the increase of funding costs due to additional revenues were raised, particularly from the operation of the enterprises of manufacturing complex of the penal system.

Therefore, to increase the efficiency of expenditure management in the penal system it is necessary to optimize the cost structure taking into account the reducing of the number of prisoners, to increase revenues from the production activity, to increase the social standards of keeping the prisoners.

Key words: *financing, cost, penalsystem, manufacturing complex.*

УДК 342.9

Шамрук Н. Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного, цивільного

та господарського права і процесу,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї

У роботі проаналізовано та узагальнено завдання та функції місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в контексті організації взаємодії з метою запобігання насильству в сім'ї. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що їх діяльність спрямовується (або повинна спрямовуватися) не тільки безпосередньо на припинення негативних насильницьких проявів у сім'ях, але й на усунення причин цього явища через комплексний матеріальний, духовний, моральний та інший вплив на сімейні відносини та свідчить про недостатність правового регулювання можливості організації взаємодії суб'єктів протидії насильству в сім'ї та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: *насильство в сім'ї, органи влади, органи місцевого самоврядування, взаємодія, завдання, функція.*

Постановка проблеми. Частина 2 статті 3 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» передбачає, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів із запобігання насильству в сім'ї [1]. Тим самим законодавець в Україні створив підстави, за якими згадані суб'єкти залучаються до активної діяльності щодо попередження насильства в сім'ї. Натомість саме таке формування норми цієї статті вже на методологічному рівні дещо звужує потенціал означених суб'єктів. Це, зокрема, стосується органів виконавчої влади та органів місцевого самоуправління, адже саме ці інституції відповідальні за реалізацію державних та регіональних програм різного спрямування на місцевому рівні. А тому і за допомогою їхньої діяльності повинно бути виконане законодавче завдання щодо формування та реалізації правових і організаційних основ запобігання насильству в сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання та особливості діяльності органів місцевого самоврядування щодо запобігання насильству в сім'ї досліджували у своїх роботах вчені-правники Болдирев С. В., Величко В. О., Галай О. А., Горян Е. В., Кампо В. М., Ковальова О. В., Литвиненко І. Л., Любченко П. М., Шамрук Н. Б. та ін.

Мета статті – на основі аналізу чинного законодавства України та практики його реалізації провести аналіз діяльності місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування щодо запобігання насильству в сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Місцеве самоврядування є комплексним, багатоаспектним явищем, невід'ємним елементом громадянського суспільства та інноваційним суб'єктом державотворення, що має двоїстий характер: в інституційному аспекті це інститут громадянського суспільства, який протистоїть всевладності держави, і водночас це інститут публічної влади, що має низку спільних з державою ознак і виконує відповідні державні функції, одночасно поєднує суспільний і державний аспекти [2, с. 14].

Місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів

села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста, самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [3].

Органи місцевого самоврядування відіграють особливу роль у питаннях забезпечення прав і свобод людини та громадянина, на що вказують деякі науковці у своїх працях. При цьому слід погодитись з окремими аспектами аргументації щодо цього:

– по-перше, вони є основною ланкою представницької системи, на що справедливо наголошувалось як радянськими, так і сучасними науковцями [5, с.14];

– по-друге, органи місцевого самоврядування знаходяться найближче до громадян, які мешкають на відповідній території, тому можуть швидко, конкретно і з найменшими витратами вирішити значну частину питань, що виникають [6, с. 9]. Тож природно, що питання протидії насильству в сім'ї прямо пов'язані із забезпеченням прав і свобод.

Кожен з органів місцевого самоврядування відіграє значну роль в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України. Слід погодитись з тим, що «широкі повноваження у сферах управління комунальним майном, соціального забезпечення, охорони здоров'я, будівництва, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення громадського порядку тощо дозволяють органам і посадовим особам місцевого самоврядування створювати необхідні умови для реалізації конституційних прав і свобод громадянами, а також здійснювати їх охорону і захист» [4, с.18].

Для того, щоб з'ясувати природу діяльності органів місцевого самоврядування у сфері, що досліджується, необхідно детально проаналізувати компетенцію цієї інституції.

Отже, якщо проаналізувати виключну компетенцію сільських, селищних, міських рад (стаття 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), то слід відзначити наступні напрями, які в більшій мірі опосередковано стосуються питань протидії насильству в сім'ї:

– затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних

одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування (п. 22 статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

– створення відповідно до закону за рахунок коштів місцевого бюджету установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення і звільнення керівників цих установ, залучення в установленому законом порядку фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правової допомоги (п. 39-1 статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

– заслуховування інформації прокурорів та керівників органів внутрішніх справ про стан законності, боротьби із злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території (п. 40 статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Дійсно, виняткова компетенція сільських, селищних, міських рад прямо не містить положень, які б передбачали конкретні заходи, спрямовані на протидію насильству в сім'ї, однак опосередковано дана діяльність закладена у комплексі зазначених заходів.

Глава 2. Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» «Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад» також передбачає, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать такі власні (самоврядні) повноваження:

– управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення (п. 1 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

– забезпечення здобуття неповнолітніми повної загальної середньої освіти; створення необхідних умов для виховання дітей, молоді, розвитку їх здібностей, трудового навчання, професійної орієнтації, продуктивної праці учнів; сприяння діяльності дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, дитячих, молодіжних та науково-просвітницьких організацій (п. 2 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

– створення умов для розвитку культури, сприяння відродженню осередків традиційної народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел (п.7 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

– сприяння роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, асоціацій, інших громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, роботи з молоддю; створення умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку(п. п. 8, 9 ч. 1 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [3].

До числа делегованих повноважень належать наступні:

- забезпечення у межах наданих повноважень доступності і безоплатності освіти та медичного обслуговування на відповідній території, можливості навчання в школах державною та рідною мовою, вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національно-культурні товариства (п. 1, ч. 2 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- забезпечення відповідно до закону розвитку всіх видів освіти і медичного обслуговування, розвитку і вдосконалення мережі освітніх і лікувальних закладів усіх форм власності, фізичної культури і спорту, визначення потреби та формування замовлень на кадри для цих закладів, укладення договорів на підготовку спеціалістів, організація роботи щодо удосконалення кваліфікації кадрів (п. 2, ч.2 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- організація обліку дітей дошкільного та шкільного віку (п. 4, ч. 2 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх (п. 7, ч. 2 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- вирішення відповідно до законодавства питань про повне державне утримання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у школах-інтернатах, дитячих будинках, у тому числі сімейного типу, професійно-технічних закладах освіти та

утримання за рахунок держави осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах, у спеціальних навчальних закладах, про надання громадянам пільг на утримання дітей у школах-інтернатах, інтернатах при школах, а також щодо оплати харчування дітей у школах (групах з подовженим днем) (п. 8, ч. 2 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- реєстрація відповідно до законодавства статутів (положень) розташованих на відповідній території закладів охорони здоров'я, навчально-виховних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих закладів незалежно від форм власності; внесення пропозицій до відповідних органів про ліцензування індивідуальної підприємницької діяльності у сфері охорони здоров'я (п. 11, ч. 2 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [3].

Стаття 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян» містять всього декілька положень, які можуть стосуватися питання протидії насильству в сім'ї. Зокрема, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать:

- сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, внутрішніх справ адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України (п. 2, ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- утворення служб у справах дітей та спостережної, спрямування їх діяльності (п. 1, ч. 2 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Узагальнення зазначених вище компетенцій органів місцевого самоврядування свідчить про недостатність правового регулювання можливості організації взаємодії суб'єктів протидії насильства в сім'ї та органів місцевого самоврядування. І тому зрозумілим та достатнім є формулюванням, зазначеного у Законі України «Про попередження насильства в сім'ї», про яке йшлося на початку. Однак такий стан повністю не задовольняє необхідності розвитку законодавства та діяльності у сфері протидії насильству в сім'ї. Усе сказане свідчить про необхідність удоско-

налення правового регулювання даної сфери у бік підвищення активності органів місцевого самоврядування.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади та в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [7].

Місцеві державні адміністрації є важливою ланкою в системі органів виконавчої влади, оскільки означені органи найбільше наближені до населення і діють на конкретних адміністративно-територіальних одиницях. Місцеву державну адміністрацію можна визначити як самостійну структурну одиницю в системі виконавчої влади, що реалізує функції державного управління в межах наданих їй повноважень у визначеній сфері, предметі (об'єкті) державного відання. Найбільш загальними ознаками місцевої державної адміністрації є: а) здійснення публічних, державних функцій на основі державно-владних повноважень, що включають регулятивні, координаційні, виконавчі й інші форми управлінської діяльності у визначеній сфері, галузі, регіоні; б) законодавче оформлення правого статусу; в) право приймати в процесі виконавчо-розпорядницької діяльності управлінські рішення у формі правових актів, види і порядок прийняття яких встановлено законом, що відповідають чинному законодавству й обов'язкові для виконання у сфері відання адміністрацій; г) складна внутрішня структура, яка складається зі структурних підрозділів (іноді включає й інші органи), і службовців державної служби відповідно до штатного розкладу цього органу; д) фінансування з державного бюджету; адміністрації та її службовці не можуть займатися якоюсь господарською або комерційною діяльністю; е) включення місцевих державних адміністрацій до ієрархічної системи виконавчої влади та звіт перед органами вищого рівня [8, с. 189–190].

Стаття 13 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» («Питання, що вирішуються місцевими державними адміністраціями»), до відання місцевих державних адміністрацій у межах і формах, визначених Конституцією і законами України,

належить вирішення питань (зазначимо тільки ті, які опосередковано стосуються питань протидії насильству в сім'ї): забезпечення законності, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (п. 1); соціально-економічного розвитку відповідних територій (п. 2); науки, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, сім'ї, жінок, молоді та неповнолітніх (п. 6) [7].

Стаття 22 зазначеного закону передбачає повноваження в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді. Зокрема, місцева державна адміністрація: реалізовує державну політику в галузі науки, освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, материнства і дитинства, сім'ї та молоді (п. 1); вживає заходів до збереження мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту та розробляє прогнози її розвитку, враховує їх під час розробки проектів програм соціально-економічного розвитку (п. 4); організовує роботу медичних закладів з надання допомоги населенню, надає у межах повноважень встановлені пільги і допомогу, пов'язані з охороною материнства і дитинства, поліпшенням умов життя багатодітних сімей (п. 6); сприяє роботі творчих спілок, національно-культурних товариств, фондів, асоціацій, жіночих, молодіжних, дитячих та інших громадських організацій (п. 9).

Стаття 25 закону визначає повноваження в галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян. Так, місцева державна адміністрація забезпечує виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади (п. 1); забезпечує здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (п. 2); здійснює заходи щодо організації правового інформування і виховання населення (п. 4) [7].

Стаття 31 закону передбачає, що голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади і сприяють їм у виконанні покладених на ці органи завдань. Тим самим на голів покладаються безпосередні обов'язки з організації спільної діяльності різних інституцій. Крім того, стаття 37 встановлює, що місцеві державні адміністрації взаємодіють з політичними партіями,

громадськими, релігійними організаціями, професійними спілками та їх об'єднаннями для забезпечення прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, екологічних, соціальних, культурних та інших інтересів з урахуванням загальнодержавних і місцевих інтересів, сприяють виконанню статутних завдань та забезпечують додержання законних прав цих об'єднань громадян [7].

Висновки. Таким чином, узагальнення завдань та функцій місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в контексті організації взаємодії з метою запобігання насильству в сім'ї, дозволяє констатувати, що їх діяльність спрямовується (або повинна спрямовуватися) не тільки безпосередньо на припинення негативних насильницьких проявів у сім'ях, але й на усунення причин цього явища через комплексний матеріальний, духовний, моральний та інший вплив на сімейні відносини. А заходи місцевої локації, спрямовані на протидію насильству в сім'ї, мають важливе значення через те, що саме на них покладається координація діяльності різних інституцій на місцевому рівні.

Список використаних джерел

1. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 грудня 2001 року за № 2789-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. Ст. 70.
2. Болдирев С. В. Організаційно-правові питання місцевого самоврядування в Україні: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 22 с.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. С. 170.
4. Горян Е. В. Органи місцевого самоврядування в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України: дис. ... канд. юрид. наук: за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право / Інститут законодавства Верховної Ради України, Київ, 2005. 216 с.
5. Кампо В. М. Місцеве самоврядування в Україні. К.: Ін Юре, 1997. 36 с.
6. Любченко П. М. Компетенція місцевого самоврядування: організаційно-правові питання реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 1998. 17 с.

7. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. С. 190.

8. Величко В. О. Організаційно-правові питання діяльності місцевої державної адміністрації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право. Харків, 2001. 210 с.

Шамрук Н. Б.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ И ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ НАСИЛИЯ В СЕМЬЕ

В работе проанализированы и обобщены задачи и функции местных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления в контексте организации взаимодействия с целью предупреждения насилия в семье. Проведенное нами исследование позволяет констатировать, что их деятельность направлена (или должна направляться) не только непосредственно на прекращение негативных насильственных проявлений в семьях, но и на устранение причин этого явления через комплексное материальное, духовное, моральное и иное влияние на семейные отношения и свидетельствует о недостаточности правового регулирования возможности организации взаимодействия субъектов противодействия насилия в семье и органов местного самоуправления.

Ключевые слова: *насилие в семье, органы власти, органы местного самоуправления, взаимодействие, задачи, функции.*

Shamruk N. B.

ACTIVITY OF LOCAL EXECUTIVE AUTHORITIES AND LOCAL GOVERNMENTS, CONCERNING DOMESTIC VIOLENCE PREVENTION

Part 2 of Article 3 of the Act of Ukraine «On Prevention of violence in the family» provides that the bodies of the executive power, local authorities, enterprises, institutions and organizations regardless of ownership, association of citizens, as well as some citizens can contribute to implementing measures preventing domestic violence.

To clarify the nature of the activities of local self-government bodies in the field of research, the author analyzes their exclusive competence and specifies the following fields related to the issues of domestic violence prevention:

- *approval of socio-economic programs and cultural development of the certain administrative and territorial units;*
- *establishment of free primary legal aid institutions ,involving individual and legal person in providing free primary legal aid according to the procedure established by law;*
- *hearing of the information of prosecutors and heads of law enforcement bodies about the state of law, fighting crime, protection of public order and results of the activity in the certain territory.*

At the same time local state administrations are an important link in the system of executive bodies because these bodies are closely connected with the population

and operate on specific administrative and territorial units. The local state administration can be defined as an independent structural unit in the system of executive power which implements the functions of public administration within the powers granted to it in a certain sphere, object of state authority.

Generalization of tasks and functions of local executive bodies and local self-government bodies in the context of organizing the cooperation to prevent domestic violence allows to state that their activities are directed not only directly at the restraint of negative violent manifestations in the family, but also at the elimination of the causes of this phenomenon by the complex material, spiritual, moral and other influence on family relations.

And local measures aimed at the counteraction against the domestic violence are of great importance because they are responsible for coordinating the activities of various institutions at the local level.

Key words: domestic violence, authorities, local governments, cooperation, tasks, functions.

УДК 342.9.35

Собакарь А. О.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
тактико-спеціальної підготовки,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро

МІСЦЕ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ

У статті досліджено адміністративний нагляд як один з основних способів забезпечення законності в публічному управлінні, конкретизовано його місце в системі функцій управління, визначено спільні риси адміністративного нагляду і контролю, а також критерії їх розмежування.

Ключові слова: адміністративний нагляд, контроль, публічне управління, критерії розмежування, елемент, функція.

Постановка проблеми. Невід’ємним атрибутом функціонування правової держави є режим законності, який слугує забезпеченню публічних інтересів, охороні прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, інших суб’єктів публічного управління. Власне законність означає сувору, детальну регламентацію діяльності органів публічної адміністрації, а також неухильне дотримання і виконання законів та підзаконних нормативно-правових актів фізичними та юридичними особами.

Законність є важливою складовою демократичних перетворень у будь-якій країні. Її недооцінка може ускладнити кризу суспільства, що виявляється у зростанні злочинності і розповсю-

дженні правового нігілізму серед усіх верств населення. Вона є ключовим поняттям, властивим усім галузям права. Однак найбільшого значення законність набуває в публічному управлінні, оскільки власне призначення останнього полягає у тому, щоб його суб'єкти діяли виключно на основі і на виконання закону.

Водночас наявність заявлених цілей саме по собі повністю не вирішує завдання підтримання належного режиму законності у суспільстві. Необхідні ще й спеціальні інструменти (способи), за допомогою яких такий режим може бути забезпечено. Серед них на особливу увагу заслуговує адміністративний нагляд.

Стан дослідження. Поняття та значення адміністративного нагляду, його співвідношення з контролем у наукових колах розглянуто досить предметно (вивченню цих питань присвячено роботи відомих учених-адміністративістів: Авер'янова В. Б., Андрійко О. Ф., Афанасьева В. Г., Бахраха Д. М., Битяка Ю. П., Голосніченка І. П., Горшенєва В. Г., Денісова Р. І., Ковалю Л. В., Колпакова В. К., Комзюка А. Т., Лазарева Б. М., Разаренова Ф. С., Рябченко О. П., Студенікіної М. С., Тихомирова Ю. О., Туровцева В. І., Шахова І. Б., Шоріної К. В., Ярмакі Х. П. та ін.). Попри це, часте оперування терміном «нагляд» створює ілюзію достатньої вивченості згаданого явища. Але вже при першому ознайомленні з юридичною літературою виявляється, що серед учених немає навіть умовної одностайності як щодо визначення цього явища, так і щодо його місця серед інших способів забезпечення законності і дисципліни в публічному управлінні. Саме вирішення цього завдання дозволить визначити «нагляд» як невід'ємний структурний елемент системи публічного управління і конкретизувати його місце в механізмі забезпечення правопорядку в країні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної літератури говорить про те, що наукова суперечка навколо поняття «нагляду» існує досить тривалий час. У науці це явище визначається по-різному. При цьому спостерігається різноманіття дефініцій «нагляду», яке багато в чому обумовлене тим, що той або інший підхід відображає не стільки прагнення дати універсальну формулу поняття «нагляду», скільки є наслідком розгляду цього феномена через призму інтересів тієї або іншої науки – філософії, управління, політології, юриспруденції та ін.

З етимологічної точки зору «нагляд» розуміється як спостереження з метою перевірки [1, с. 318]. Призначення «нагляду» полягає у виявленні та попередженні правопорушень, усуненні їх наслідків та притягненні винних до відповідальності без права втручання в оперативну та господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління [2, с. 223–224].

У наукових роботах можна зустріти різні трактування поняття «нагляд». Так, на думку Студенікіної М. С., «нагляд – свого роду звужений контроль, однак звужений лише у сфері свого застосування» [3, с. 25]. «Адміністративний нагляд, – писала вона, – є різновидом надвідомчого контролю, представляє форму активного спостереження, що супроводжується застосуванням в необхідних випадках заходів адміністративно-владного характеру» [4, с. 20].

На думку Старосцяка Є., адміністративний нагляд є різновидом надвідомчого контролю і визначає його як службову функцію стосовно нагляду взагалі [5, с. 19]. З іншого боку, відомий учений часів СРСР Разаренов Ф. С., розглядаючи «нагляд» як основу діяльності органів внутрішніх справ, визначав його як систематичне спостереження органів управління за точним і неухильним виконанням загальнообов'язкових правил у цілях попередження, припинення їх порушень, виявлення і притягнення порушників до відповідальності або застосування до них заходів громадського впливу [6, с. 10].

При адміністративному надгляді суб'єкти управління здійснюють перевірку тільки за суворо встановлених законом питаннях, а ініціація таких дій (рішень) можлива лише у встановлених нормах права випадках і у відповідних процедурах. Отже, управлінський результат досягається не за рахунок того, що керований об'єкт виконує вимоги суб'єкта, що управляє, в межах ухвалюваних управлінських рішень і за допомогою відповідного коректування діяльності, а в результаті підтвердження наявного законного і безпечного режиму функціонування піднаглядного об'єкта.

При надгляді, на відміну від контролю, існує можливість оцінки відповідності діяльності керованого об'єкта певним вимогам норм з наявністю суворих юридичних санкцій за їх невиконання. Отже, нагляд як функція публічного управління має виняткову юридичну природу і суть, тоді як контроль може здійснюватися і за іншими підставами (не юридичними). Так, при контролі існує

ширша дискреція повноважень і методів управлінського впливу, які не завжди закріплюються в правових нормах. Прикладом тому можуть служити різні наради вищих посадових осіб, коли віддаються ті або інші розпорядження розібратися в якому-небудь питанні, вирішити яку-небудь проблему. При нагляді всі розпорядження контролюючого характеру повинні бути окреслені в певну правову форму і здійснені з дотриманням чітко встановлених юридичних (адміністративних) процедур.

Нагляд як відмінний від контролю, інший організаційно-правовий спосіб забезпечення законності і дисципліни у сфері публічного управління є особливою специфічною формою діяльності відповідних державних органів, також спрямовану на систематичне спостереження і постійний нагляд за діяльністю суб'єктів управлінських відносин з метою перевірки відповідності їх рішень і дій нормам законодавства. На думку Студенікіної М. С., нагляд – це свого роду звужений контроль, а відмінність між адміністративним наглядом і контролем виявляється в широті обхвату обстеженням сфери діяльності, а також у специфіці методів і правових форм впливу [4, с. 18].

Існує загальноприйнята точка зору, що нагляд вважається видом контролю. Так, на думку Андрійко О. Ф., – поняття «контролю» є ширшим від «нагляду». Під час його здійснення перевіряється не лише систематичність виконання нормативно-правових актів та прийняття рішень, а й враховуючи особливість контролю як функції державного управління, контролюючим органам надане право втручання в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів у формі видання обов'язкових для виконання вказівок. Натомість завданням нагляду є лише виявлення та попередження правопорушень, відповідності діяльності підконтрольних об'єктів чітко встановленим правилам. Органи, що здійснюють нагляд, не мають права втручатися в оперативну діяльність або змінювати акти органів державного управління. Отже, нагляд порівняно з контролем є більш вузьким видом діяльності [7, с. 213].

Нагляд як правовий інструмент сприяє досягненню належної (правомірної) поведінки всіх суб'єктів права (підприємств, установ, організацій, громадян) в певній сфері публічного управління. Так, для держави, суспільства і громадян має важливе значення, щоб забезпечувалися безпека дорожнього руху, екологічна і пожежна

безпека тощо. Це можливо лише шляхом правового впливу на ці об'єкти. Більше того, виконання вказаних завдань є безпосереднім обов'язком держави, за невиконання якої держава несе повну відповідальність перед суспільством, оскільки суспільство, у свою чергу, делегувало державі виконання цих повноважень, пов'язаних з публічним управлінням.

Тому в теоретико-правовому сенсі нагляд має принципові відмінності від контролю (державного, судового, парламентського, громадського), оскільки в його основі лежить не перевірка виконавської діяльності, а інша управлінська діяльність – з нагляду над поведінкою суб'єкта управління, щоб останній не здійснював неправомірних дій, які можуть заподіяти шкоду суспільству та окремим громадянам.

Отже, не викликає сумнівів, що багато ознак контролю і нагляду збігаються. Наприклад, відсутність організаційної підлеглості, наявність спеціального об'єкта діяльності, яким є нормативні акти, що містять певні вимоги, стандарти і т. ін.; їх дотримання організаціями, громадянами, надання права застосування заходів примусу. Головна ж відмінність контролю від нагляду полягає в тому, що контроль переслідує не тільки досягнення законності і правопорядку, але і забезпечення ефективності і доцільності. Метою нагляду є точне і неухильне виконання законів, яке не супроводжується оцінкою доцільності прийнятих актів і виконаних дій [8, с. 154]. Проте деякі учені не розділяють цієї точки зору і стверджують, що контрольні заходи проводяться відповідними органами відносно тих фізичних і юридичних осіб, на яких вони можуть здійснювати регулюючий вплив, тобто поведінка підконтрольних суб'єктів постійно або тимчасово регулюється цими органами [9, с. 16].

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що неможливо дати вичерпну відповідь на питання щодо визначення меж розмежування термінів «контроль» та «нагляд». Адже підходів до визначення поняття «нагляд» як бачимо теж дуже багато. Одні автори дотримуються думки, що наглядова діяльність є особливим видом контролю, який здійснюється в спеціальній сфері (або різновидом надвідомчого контролю). Інші взагалі відкидають наявність такого самостійного способу охорони, як адміністративний нагляд [10, с. 14].

Отже, є всі підстави, щоб провести межу між контрольною і наглядовою діяльністю, «розвести» ці поняття, не ототожнювати їх, а визначити особливості, призначення і місце в системі способів забезпечення законності і дисципліни в публічному управлінні.

По-перше, відмінність між контролем і адміністративним наглядом полягає в їх змісті. Контролюючі суб'єкти звичайно володіють ширшою компетенцією: вона включає перевірку стану справ підконтрольного об'єкта не тільки з погляду законності, але й доцільності схвалюваних рішень, що відображає, насамперед, управлінський, організаційний аспект контрольної діяльності. Адміністративний же нагляд пов'язаний з перевіркою тільки законності дій конкретного об'єкта нагляду, набуваючи тим самим юридичного забарвлення.

По-друге, контроль і адміністративний нагляд розрізняються за об'ємом повноважень. Контрольні повноваження пов'язані з втручанням органів контролю в оперативно-господарську, конкретну виробничу діяльність підконтрольного об'єкта. При цьому контрольні повноваження допускають можливість використання дисциплінарної впливу – притягнення порушника до дисциплінарної відповідальності. Органи адміністративного нагляду такими повноваженнями не володіють, вони обмежуються спостереженням, перевіркою дотримання певних норм, нерідко техніко-юридичного характеру, загальнообов'язкових правил, виявленням і припиненням правопорушень, притягненням винних до адміністративної відповідальності.

По-третьє, адміністративний нагляд і контроль розрізняються за об'єктами спостереження і перевірки. З цього приводу адміністративний нагляд має три різновиди:

а) він здійснюється стосовно невизначеного (неперсоніфікованого) кола фізичних та юридичних осіб за дотриманням ними певних правил (наприклад, правил пожежної безпеки, правил дорожнього руху, екологічної безпеки тощо) незалежно від їх відомчої підлеглості;

б) адміністративний нагляд розповсюджується на певне коло громадян, посадових осіб, юридичних осіб і з конкретних питань (наприклад, нагляд за дотриманням громадянами правил дозвільної системи);

в) персоніфікований адміністративний нагляд, здійснюваний органами внутрішніх справ стосовно деяких громадян, звільнених з місць позбавлення волі.

По-четверте, адміністративний нагляд і контроль розрізняються за суб'єктами, що їх здійснюють. Адміністративний нагляд реалізується в діяльності значної кількості державних органів: це спеціалізовані відомства (наприклад, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України), державні інспекції, що входять до складу різних міністерств і відомств (наприклад, Державна автомобільна інспекція МВС України), інші спеціалізовані наглядові органи (наприклад, Регістр судноплавства України), тобто тут спостерігається закінченість організаційного виділення суб'єктів цієї діяльності в загальній системі органів державної виконавчої влади.

По-п'яте, адміністративний нагляд і контроль реалізуються в різних організаційно-правових формах. Так, наприклад, адміністративний нагляд може супроводжуватися перевіркою знань правил дорожнього руху водіїв.

Організаційно-адміністративний нагляд становить процес послідовно здійснюваних етапів або стадій: попередній – аналіз інформації про піднаглядний об'єкт, розробка і доведення до об'єкта нагляду відповідних норм, правил його функціонування; поточний – включає систематичне і безпосереднє спостереження, інспектування, перевірку, під час яких виявляються порушення, застосовуються запобіжні заходи, відновлюється порушений порядок, вирішується питання про необхідність притягнення винних до юридичної відповідальності; завершальний – полягає в аналізі загального положення об'єкта нагляду, виявленні тенденцій, розробці пропозицій.

Правові форми здійснення адміністративного нагляду також відрізняються специфікою. Зокрема, він пов'язаний з оформленням і видачею фізичним та юридичним особам різних дозволів, ліцензій, погоджень, що дозволяють їм реалізувати свої суб'єктивні права в тій чи іншій сфері публічного управління.

По-шосте, адміністративний нагляд і контроль характеризують особливі методи їх здійснення. Для адміністративного нагляду основним методом є безпосереднє постійне спостереження за відповідними об'єктами, перевірка по заявах і скаргах, а також за власною

ініціативою. Арсенал методів зовнішнього контролю значно ширший: перевірка, обстеження, ревізія, проведення експертизи та ін.

По-сьоме, адміністративний нагляд, як правило, пов'язаний із застосуванням адміністративного примусу, причому наглядові органи використовують адміністративно-попереджувальні заходи (наприклад, карантин), адміністративні запобіжні (наприклад, заборона експлуатації несправного автотранспорту) заходи, заходи адміністративно-процесуального забезпечення (наприклад, вилучення речей, товарів і документів), адміністративні стягнення. Відтак, органи адміністративного нагляду одночасно є і органами адміністративної юрисдикції, чого не скажеш про органи державного контролю.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що адміністративний нагляд як самостійний спосіб забезпечення законності в публічному управлінні володіє такими ознаками: відсутність організаційної підлеглості суб'єктів нагляду і піднаглядних об'єктів; можливість оцінки діяльності піднаглядних об'єктів тільки з погляду законності і за достатньо вузьким колом спеціальних питань; неможливість втручання в оперативно-господарську діяльність об'єкта нагляду; наявність спеціального об'єкта наглядової діяльності – норм, правил, вимог, стандартів, що містяться в нормативних актах, та їх виконання фізичними і юридичними особами; можливість самостійного застосування заходів адміністративного примусу у випадках виявлення правопорушень або виникнення загроз безпеці різним об'єктам; наявністю у наглядових органів юрисдикційних повноважень.

Отже, *адміністративний нагляд* як спосіб забезпечення законності є постійним, систематичним спостереженням спеціальних державних органів (посадових осіб) за діяльністю організаційно не підлеглих їм суб'єктів публічного управління стосовно виконання ними загальнообов'язкових норм, правил і стандартів з метою попередження, виявлення і припинення правопорушень, відновлення встановленого порядку і притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Новий тлумачний словник української мови / уклад.: Яременко В. В., Сліпущко О. М. Київ: Аконті, 1999. 489 с.

2. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / Битяк Ю. П., Богущкий В. В., Гаращук В. М. та ін.; за ред. Битяка Ю. П. Харків: Право, 2000. 520 с.

3. Студеникина М. С. Государственные инспекции в СССР. Москва: Юрид. лит., 1987. 108 [2] с.

4. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. Москва: Юрид. лит., 1974. 159 с.

5. Старосьяк Е. Элементы науки управления. Москва: Прогресс, 1965. 198 с.

6. Разаренов Ф. С., Котюргин С. И. Административный надзор советской милиции: учебное пособие. Москва, 1979. 71 с.

7. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / наук. керівн. Цветков В. В. К.: Оріяни, 1998. 364 с.

8. Беляев В. П. Контроль и надзор в Российском государстве: монография / научн. ред. Малько А. В. Москва: ТК Велби; Проспект, 2005. 275 с.

9. Кононов П. И., Потокин И. В. Административно-правовой статус органов государственного контроля и органов государственного надзора: основные подходы к пониманию и разграничению. *Полицейское право*. 2006. № 1. С. 15–20.

10. Денисов Р. И. Административный надзор в сфере дорожного движения. Москва: ВНИИ МВД СССР, 1981. 194 с.

Собакаръ А. О.

МЕСТО АДМИНИСТРАТИВНОГО НАДЗОРА В МЕХАНИЗМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВОПОРЯДКА

В статье исследован административный надзор как один из основных способов обеспечения законности в публичном управлении, конкретизировано их место в системе функций управления, определены общие черты административного надзора и контроля, а также критерии их разграничения.

Ключевые слова: административный надзор, контроль, публичное управление, критерии разграничения, элемент, функция.

Sobakar A. O.

PLACE OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN LAW ORDER PROVIDING

In the article an administrative supervision is investigational as one of basic methods of providing of legality in a public management, their place is specified in the system of management functions, the general lines of administrative supervision and control, and also criteria of their differentiating, are certain.

Key words: administrative supervision, control, public management, differentiating criteria, element, function.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.533

Глушков В. О.,

доктор юридичних наук, професор, академік Європейської академії безпеки та конфліктології, заслужений юрист України, професор кафедри права Київського університету ринкових відносин;

Дорохіна Ю. А.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Аналіз злочинів проти власності в загальній структурі злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства свідчить, що на них припадає найбільша частка в Україні, що впливає на стан національної безпеки нашої держави загалом. Зазначено, що особливої актуальності за таких умов набуває питання щодо необхідності диференційованого підходу в питаннях притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти власності, а саме: при розробці умов звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності потрібно враховувати характерні риси особи, яка вчинила такий злочин, особливо її соціальний стан. На підставі проведеного дослідження зроблено висновок, що звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності – це делегування державою в особі суду свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК України, від державного осуду особи, що вчинила злочин проти власності, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення злочину проти власності.

Ключові слова: злочини проти власності, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізації світового економічного й фінансового простору все більш відчутним стає вплив зовнішнього економічного середовища на економіку нашої держави, що сприяє її стагнації, яка пов'язана з існуванням таких негативних соціальних явищ, які виявляються, зокрема, у фактичному знищенні середнього класу, що призводить до соціальної нерівності громадян, значного розшарування

населення за рівнем доходів, різкого погіршення культурного й духовного стану людей, обмеження доступу значної частини населення до соціальних благ. За останні роки погіршився захист соціальних і економічних прав та гарантій громадян. Порушення принципів справедливості в процесі проведення приватизації та неповернення колишніх заощаджень населення тощо призвело до утворення вузького прошарку кримінально-компрадорської буржуазії одночасно з масовим зубожінням основної частини населення, яке не може усвідомлювати себе самодостатнім.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підтвердження наведеного можна знайти в результатах багатьох соціологічних досліджень, які вказують, що більше ніж двом третинам населення України не вистачає стабільності в суспільстві й соціальних гарантій, які забезпечують відчуття впевненості в завтрашньому дні, 47,5 % жителів України зараховують себе до категорії бідних. За останні роки в Україні поступово сформувалася так звана «культура нерівності», для якої характерні низький рівень соціальної єдності суспільства, висока недовіра до владних структур та підвищені показники агресивності. Зокрема, своїм становищем у суспільстві не задоволені майже 67 % населення, що не сприяє соціальному ладу в суспільстві, призводить до кримінальної напруженості, що є показником і наслідком кризових явищ соціально-економічного характеру.

Метою статті є аналіз створення системи економіко-правових заходів щодо недопущення розвитку загроз національній безпеці соціально-економічного характеру з боку злочинності майнового характеру.

Виклад основного матеріалу. Злочинність майнового характеру у нашому суспільстві особливо активно породжується поляризацією доходів, невлаштованістю деяких верств населення, інфляцією й економічною нестабільністю, безробіттям тощо. Що характерно: чим більше відстань між полюсами бідності й багатства, тим вища соціальна напруженість і стихійне прагнення бідних до найбільш простих протиправних способів отримання матеріальних благ. Ці чинники викликають, зокрема, не лише дрібні й середні розкрадання чужого майна, грошей чи інших цінностей, а також жорстоку боротьбу між можновладцями за

перерозподіл майна з метою його привласнення будь-яким способом для отримання надприбутку.

Зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України» чітко окреслив основні загрози в соціальній сфері, які викликані чинниками економічного характеру: невідповідність програм реформування економіки країни й результатів їх реалізації визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я й соціального захисту населення, як наслідок – небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення соціальних хвороб, зокрема наркоманії та алкоголізму; загострення демографічної кризи, посилення тенденції старіння нації; кризи системи освіти, що виявляється, зокрема, у зниженні можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної й духовної деградації населення; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва; неконтрольовані міграційні процеси, відплив із країни кваліфікованої робочої сили; зменшення кількості населення і його природного зростання.

Аналіз цих положень свідчить, що такі загрози є досить актуальними з погляду їх впливу на стан майнової злочинності. Свого часу Енгельс Ф. зазначав: «Злидні ставлять робочого перед вибором: повільно вмирати з голоду, відразу покінчити з собою або брати те, що йому потрібно, де лише можливо, тобто, простіше кажучи, красти. І тут ми не повинні дивуватися, якщо більшість обирає крадіжку, а не голодну смерть або самогубство» [1, с. 348–349].

Аналіз злочинів проти власності в загальній структурі злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства свідчить, що на них припадає найбільша частка в Україні – за умови зміни соціально-політичної обстановки вона становить у середньому близько 52 %, що впливає на стан національної безпеки нашої держави загалом. Так, за даними ДСА, у 2012 р. частка злочинів проти власності становила 52,5 %; у 2013 р. – 53,6 %; у 2014 р. – 51 %; у 2015 р. – 51, 6 %; у I півріччі 2016 р. – 56 %. Відповідно, майже кожен другий злочин – це протиправне посягання на власність [2].

Особливої актуальності за таких умов набуває питання щодо необхідності диференційованого підходу в питаннях притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти власності, а саме: у разі розробки умов звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності потрібно враховувати характерні риси особи, яка вчинила такий злочин, особливо її соціальний стан.

Здійснений аналіз спеціальної літератури свідчить, що умовами звільнення від кримінальної відповідальності доцільно визнавати сукупність передбачених правовою підставою вимог, що висуваються для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин проти власності. Так, відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. № 12, такими умовами є вчинення нею умисного злочину, незалежно від того, закінчено його чи ні, вчинений він одноосібно чи в співучасті, а підставою для такого звільнення може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дійове каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності).

На підставі наведеного доцільно дійти висновку, що звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності – це делегування державою в особі суду свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК України, від державного осуду особи, що вчинила злочин проти власності, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення злочину проти власності.

Зокрема, на підставі проведеного аналізу кримінального закону доцільно зазначити, що, відповідно до ст. 45 та 46 КК України, передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості, крім корупційних злочинів (згідно з приміткою до ст. 45 КК України, серед інших, корупційними злочинами визначено злочини, передбачені ст. 189 та ст. 191 КК України, у тому числі як закінче-

них, так і незакінчених, а також вчинення цих злочинів індивідуально чи в співучасті).

Аналіз судової практики свідчить, що в структурі злочинів проти власності традиційно перше місце належить крадіжкам. Так, лише в 2015 р. було скоєно 362 213 злочинів проти власності, з яких крадіжок – 273 756; грабежів – 22 108; шахрайств – 46 037. Проте протягом 2013–2015 рр. слідчими за ознаками злочину, передбаченого ст. 185 КК України, було направлено до суду 2094 кримінальні справи для звільнення осіб від кримінальної відповідальності, що становить лише 0,39 % від загальної кількості вчинених крадіжок за звітний період, за ст. 190 КК України – 492 (1 %) кримінальних справ. Низький рівень загальної кількості випадків звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти власності пояснюється тим, що в розділі VI Особливої частини КК України немає відповідних спеціальних заохочувальних кримінально-правових приписів, що є однією з прогалин чинного кримінального закону.

Загалом в Особливій частині КК України міститься близько 20 заохочувальних приписів, відповідно до яких особа підлягає обов'язковому звільненню від кримінальної відповідальності за умови виконання нею певних позитивних дій після вчинення злочину (спеціальний припис), які можуть виявлятися, наприклад, у добровільному повідомленні правоохоронного органу про вчинене, в активному сприянні розкриттю злочину, добровільній видачі предметів злочинної діяльності тощо. Отже, значним недоліком є відсутність у КК України заохочувальної норми про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин проти власності середньої тяжкості, що сприяло б диференційованому підходу під час притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти власності з урахуванням та залежно від суспільної небезпеки діяння та характерних рис винної особи.

Підтвердження цієї позиції можна знайти й у законодавстві окремих зарубіжних країн. Зокрема, у КК Республіки Білорусь у примітці 5 до глави 24 «Злочини проти власності» розділу VIII «Злочини проти власності та порядок здійснення економічної діяльності» вказано, що особа, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 205 (крадіжка), ч. 1 ст. 209 (шахрайство), ч. 1 ст. 210

(розкрадання, вчинене шляхом зловживання службовим становищем), ч. 1 ст. 211 (привласнення або розтрата), або ч. 1 ст. 214 (угон транспортного засобу) КК Республіки Білорусь, якщо ця особа з'явилася з повинною, активно сприяла виявленню злочину чи сповна відшкодувала завдані збитки, звільняється від кримінальної відповідальності. Хоча не слід забувати, що спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності має відповідати інтересам держави у запобіганні тяжким та особливо тяжким злочинам проти власності, сприяти підвищенню ефективності протидії майнової злочинності у цілому, ресоціалізації особи винного тощо. У зв'язку з цим в основу підстави звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти власності має бути покладено позитивну посткримінальну поведінку особи, яка за своєю соціально-правовою природою, передусім, спрямована на запобігання не лише вчиненню тотожного або однорідного злочину проти власності винною особою, а також на запобігання вчиненню нових злочинів іншими особами, схильними до злочинної поведінки, та ступінь тяжкості вчиненого злочину, до якої можна віднести: а) припинення злочину на будь-якій стадії; б) добровільне повідомлення про вчинене та добровільну здачу предмета злочину; в) викриття інших осіб, що були співучасниками в цьому злочині; г) нейтралізацію, мінімізацію або відшкодування суспільно небезпечних наслідків тощо.

Позитивна посткримінальна поведінка особи містить ознаки дійового каяття, яке виражається в добровільному з'явленні із зізнанням, сприянні розкриттю злочину та відшкодуванню шкоди (збитку) чи в інших аналогічних активних діях особи, яка вчинила такий злочин, та тяжкості вчиненого злочину. Проте згідно з даними судової статистики за 2013 р., на підставі дійового каяття суди загальної юрисдикції звільнили від кримінальної відповідальності за злочини проти власності 0,6 тис. осіб, що вказує на досить невелику кількість, відносно загальної чисельності засуджених за злочини проти власності, а саме: у 2013 р. за вчинення злочинів проти власності було засуджено 59 435 осіб, з них: за крадіжку – 48 020 осіб, грабіж – 7347 осіб. У зв'язку з наведеним, безперечно, цей інститут потребує подальшого розвитку, передусім, шляхом введення дійового каяття як складової спеціальної умови звільнення від кримінальної відповідальності

за злочини проти власності, яку доцільно закріпити в розділі VI КК України.

Наявні норми кримінального закону не здатні відобразити ситуацію становлення принципу справедливості щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності за злочини проти власності. Саме запровадження заохочувальних приписів у розділі VI КК України, напевно, передбачало б імперативне звільнення осіб від кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів, тому для подальшого підвищення профілактичного впливу на ненасильницьку корисливу злочинність пропонуємо доповнити КК України заохочувальним приписом про звільнення від кримінальної відповідальності за заволодіння чужим майном особи, яка вперше вчинила злочин, передбачений ч. 2 ст. 185, ч. 1 ст. 186, ст. 188¹, ч. 1 та ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 194, ст. 197¹, ст. 198 КК України, та добровільно заявила про це правоохоронним органам, сповна відшкодувала завдані збитки, повністю усунула заподіяну шкоду. Підкреслимо, що збитки мають бути відшкодовані в X-кратному розмірі, що обов'язково буде сприяти профілактиці вчинення винною особою злочинів проти власності в майбутньому. Хоча, звісно, розрахунок розміру потребує більш ґрунтовного дослідження на основі правозастосовної практики.

Висновки. На підставі наведеного, доцільно доповнити розділ VI КК України нормою, подавши в такій редакції: «Звільняється від притягнення до кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила дії, передбачені ч. 2 ст. 185, ч. 1 ст. 186, ст. 188¹, ч. 1 та ч. 2 ст. 190, ч. 1 ст. 194, ст. 197¹, ст. 198 КК України, але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повністю визнала себе винною, щиро покаялася у вчиненому, повністю усунула заподіяну шкоду, відшкодувала завдані збитки у X-кратному розмірі».

Реалізація наведених пропозицій дасть змогу забезпечити дієвість заходів щодо протидії злочинам проти власності, знизити рівень злочинності та латентності злочинів цієї групи.

Список використаних джерел

1. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1861 годов (Первоначальный материал «Капитала»). Ч. 2 // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: в 50 т. Киев: Политиздат Украины, 1982. Т. 2. С. 348–349.

2. Узагальнення судової практики. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.

Глушков В. А., Дорохина Ю. А.

ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

Анализ преступлений против собственности в общей структуре преступности на современном этапе развития украинского общества свидетельствует о том, что на них приходится наибольшая доля в Украине, влияющая на состояние национальной безопасности нашего государства в целом. Отмечено, что особую актуальность в таких условиях приобретает вопрос о необходимости дифференцированного подхода в вопросах привлечения к уголовной ответственности за преступления против собственности, а именно: при разработке условий освобождения от уголовной ответственности за преступления против собственности нужно учитывать характерные черты лица, совершившего такое преступление, особенно его социальное положение. На основании проведенного исследования сделан вывод, что освобождение от уголовной ответственности за преступления против собственности – это делегирование государством в лице суда своего полномочия, согласно которому оно отказывается при наличии оснований, предусмотренных УК Украины, от государственного осуждения лица, совершившего преступление против собственности, а также от возложения на него ограничений личного, имущественного или иного характера, предусмотренных законом за совершение преступления против собственности.

Ключевые слова: преступления против собственности, наказание, уголовная ответственность.

Glushkov V. O., Dorokhina Yu. A.

REMAINING FROM CRIMINAL LIABILITY FOR CRIME AGAINST PROPERTY

The analysis of crimes against property in the general structure of crime at the present stage of development of Ukrainian society shows that they account for the largest share in Ukraine, which affects the state of national security of our country as a whole. It is noted that the special urgency under such conditions becomes the question of the necessity of a differentiated approach in the issues of bringing to criminal responsibility for crimes against property, namely, when developing the conditions for exemption from criminal liability for crimes against property, one must take into account the characteristic features of the person who committed such a crime, especially Her social status. On the basis of the study, it was concluded that the release from criminal responsibility for crimes against property is the delegation by the state in the person of a court of its authority, according to which it refuses, in the presence of the grounds provided by the Criminal Code of Ukraine, from the state condemnation of the person who committed the crime against property, As well as

from imposing on it restrictions on personal, property or other character, provided by law for committing a crime against property.

Key words: *crimes against property, punishment, criminal liability.*

УДК 343.9

Голіна В. В.,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України, професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

«ТІНЬОВА» ЗЛОЧИННІСТЬ

Кримінально-правова реальність – злочинність в Україні – представлена кількісно-якісними показниками облікованих злочинів у ЄРДР («видима») її частина) і «тіньовою» цифрою фактично вчинених, але не облікованих злочинів. Останні у кримінології отримали назву «латентна злочинність». Цей феномен, так би мовити, можна вважати рукотворним. У його створенні «беруть участь», у першу чергу, злочинці, а потім потерпілі, свідки та ін. До цього «додаються» й особливості національної кримінально-правової оцінки наслідків злочинів та їх подальшої реєстрації, недоліки кримінального законодавства, свідомі перекручення показників злочинності, зокрема, викривлення даних за суб'єктами вчинення злочинів, навмисна фальсифікація показників злочинності співробітниками правоохоронних органів, безпідставне розширення форм приватного обвинувачення (ст. 477 КПК України), маскування вбивств під фактом зникнення людей, ігнорування суспільно небезпечних діянь (фактичних злочинів) дітей та ін. Отже, виникає не просто латентна злочинність, а створене «зусиллями» багатьох чинників явище «тіньової» злочинності, без урахування якої неможливо повністю оцінювати оперативну обстановку, що складається, а так само ухвалювати адекватні рішення щодо її нейтралізації.

Ключові слова: *кримінально-правова реальність, «тіньова» злочинність, латентна злочинність, чинники створення «тіньової» злочинності.*

Постановка проблеми. Злочинність – це кримінологічне поняття, яким позначається соціальне явище у вигляді множинності суспільно небезпечних кримінальних проявів людської поведінки (злочинів і злочинців), уявлення про дійсний стан якої на певній території за конкретний період часу може надати їх повне виявлення та неупереджена реєстрація в офіційній статистиці, професійна, з дотриманням вимог законності, кримінально-правова оцінка як самих злочинних подій, так і правильне урахування їх наслідків, зацікавленість держави та її інституцій в об'єктивній кількісно-якісній характеристиці фактичної кримінальної реальності в країні. Але досягти тотального обліку злочинів і злочинців

ще не вдалося жодній країні світу. Значна, а іноді дуже велика частина злочинів з різних причин залишається поза межами кримінально-правової статистики. Ця частина фактично вчинених злочинів отримала спочатку назву «темна цифра» злочинності, а згодом – латентна злочинність (від лат. *Latens* – прихований, невидимий). Прихованість, невидимість «підпільної» злочинності породжувала різні погляди на її природу: від твердження про існування особливого виду злочинності зі своїми, саме їй притаманними закономірностями і властивостями, до закликів окремих вчених про створення загальної теорії латентних процесів. Ще за часів Кетле А. (XIX ст.) висловлювалася думка, навіть упевненість про існування майже незмінного (сталого) співвідношення між зареєстрованою злочинністю, судимістю і невідомою сумою вчинених злочинів [1, с. 193], що наділяло латентну злочинність самостійним видом злочинності з особливими і навіть містичними особливими ознаками та властивостями. І хоча сталість такого співвідношення у подальших наукових спостереженнях не підтвердилася, однак деяка «загадковість» латентної злочинності залишилася. А інакше як можна розцінити пропозицію деяких соціологів «розробити щось на зразок загальної теорії латентних соціальних процесів, спираючись на спільні риси явищ, подібних до загальнокримінальної злочинності, корупції, сімейного насилля, поширення нелегальних наркотиків, проституції тощо» [2, с. 238]. Навряд чи взагалі можливо створити подібну штучну метатеорію з різнопричинних за природою перерахованих автором явищ та й недоцільно, бо природа латентної злочинності, як і багатьох соціальних явищ – рукотворна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних зарубіжних і вітчизняних кримінологів відкидають будь-яку загадковість латентної злочинності та визначають її як реальну, але сховану і невраховану кримінально-правовою статистикою фактично вчинених злочинів [3, с. 382; 4, с. 232; 5, с. 12 та ін.], або як сукупність злочинів різних видів, які вчинені, однак з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінального процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності [6, с. 177]. В останньому визначенні латентної злочинності зроблено акцент на різнопричинній латентизації тих

чи інших злочинів, що складають її масив. Під латентизацією (у загальному вигляді) ми розуміємо умови, за яких відбувається приховування вчинених злочинів від виявлення або навмисне їх укриття від належного обліку.

Мета статті полягає у вивченні окремих аспектів «тіньової економіки» та злочинності.

Виклад основного матеріалу. Взагалі латентна злочинність оцінюється як суспільно небезпечне явище з переліком негативних її наслідків правового, фізичного, інформаційного, матеріального і морального характеру. І це дійсно так. Але існує судження, нехай парадоксальне, про позитивний аспект латентної злочинності, який полягає, зокрема, в тому, що латентність є, так би мовити, своєрідною реальною перешкодою, бар'єром на шляху до надлишкової кримінальної репресії. І латентність, певно, слід розглядати як один із «природних» чинників саморегуляції кримінальної репресії. У зв'язку з цим виникає конче нове завдання: пошук законодавчих, управлінських і організаційних заходів використання цього чинника в системі заходів впливу і контролю над злочинністю [7, с. 271]. Якось у публікації промайнула пропозиція зменшення латентної злочинності шляхом перекладання кримінальної відповідальності за неї на винних осіб: строк перебування злочину в латентному стані автоматично приєднується до строку призначеного судом покарання. Виходить, що чим довше особою приховується злочин, тим більший строк покарання вона отримає. Коментарі, як кажуть, зайві, не варто було б відкидати ідею регуляції кримінальної репресії шляхом використання фактора латентності. І цей фактор, до речі, успішно використовується. Так, скажімо, розширення за українським кримінальним процесуальним законодавством переліку злочинів, облік і кримінальне провадження щодо яких є можливим лише на підставі заяви потерпілого (приватне обвинувачення), є свідченням своєрідного законодавчого «компромісу» з латентною злочинністю. Із «підпілля злочинності» від обліку законодавчо виключається великий пласт злочинів. До заяви потерпілих їх нібито й не існує. Не києм, то палицею...

Складається враження (і не безпідставно), що, з одного боку, латентна злочинність визнається явищем особливо небезпечним, що обумовлює актуальність послідовної боротьби з нею, а, з ін-

шого – йде процес маніпуляції латентною злочинністю, визнання її необхідності й неможливості подолання (з огляду на стан ресурсного забезпечення інституцій держави у протидії злочинності в Україні) і навіть використання її як інструменту скорочення злочинності. Це чимось нагадує «тіньову економіку», під якою (спрощено) розуміється прихована від державного обліку вкрай небезпечна економічна діяльність, що створюється і діє паралельно з легальною економікою, але слугує для певної частини населення України нелегитимним джерелом виживання. І «темна цифра» злочинності також перебуває в тіні та є рукотворною, а тому вводиться поняття «тіньова» злочинність, оскільки воно більш точно передає природу цього явища, яке не є якоюсь таємничою властивістю злочинності, а створюється «зусиллями» людського фактора і багатьма чинниками економічного, політичного, організаційно-управлінського, правового та іншого характеру. Як аргумент на користь цієї позиції наведемо варіант поділу латентної злочинності, запропонований «Програмою вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю», затвердженою розпорядженням Прем'єр-міністра України від 1 грудня 1998 р. № 19241/2. Згідно з ним усі латентні злочини за причинами і механізмом латентизації поділяються на шість основних груп: злочини, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність та ін.) помилково не сприймаються як такі; злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють правоохоронним органам; злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого; злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише злочинцям; злочини, інформація про які відома суб'єктам реєстрації, але вони (помилково чи свідомо) не обліковуються у ЄРДР або приховуються; злочини щодо яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення про відсутність події або складу злочину [8, с. 2–3].

Запропонований і підтриманий фахівцями варіант поділу латентних злочинів не тільки обмежує природу тінїзації злочинності, але й представляє проблему так, що в її створенні та інтенсивній динаміці зростання винні окремі суб'єкти, а не вся система органів кримінальної юстиції.

Формування «тіньової» злочинності в Україні відбувається внаслідок дії різнопричинних чинників, зокрема у сферах:

- сучасного кримінального і кримінального процесуального законодавства;
- державної кримінально-правової статистики;
- суспільно-політичного життя в країні, соціально-політичного клімату в суспільстві;
- діяльності органів кримінальної юстиції;
- кримінальної і посткримінальної поведінки злочинців, потерпілих, свідків та інших учасників кримінальних подій;
- ресурсного забезпечення діяльності щодо запобігання і протидії злочинності.

Кожний із зазначених чинників потребує спеціального аналізу, але в межах цієї статті увагу зосереджено лише на відправних питаннях.

Сфера сучасного кримінального і кримінально-процесуального законодавства. Конструкція, невизначеність змісту окремих понять, ускладненість законодавчих приписів, недостатність заохочувальних кримінально-правових норм, які б стимулювали злочинців до самовикриття, соціально-правова необґрунтованість криміналізації і декриміналізації, кон'юнктурне розширення меж приватного обвинувачення (ст. 477 КПК) – лише деякі з істотних чинників, що залишають або відштовхують вчинені злочини до зони «тіньової» злочинності.

Сфера державної кримінально-правової статистики. Як відомо, особливістю правової статистики є те, що вона характеризує лише ті правові явища, які офіційно зареєстровані органами кримінальної юстиції за їх інструкційними методиками і приписами. Якщо ті чи інші явища з якихось причин не були відображені в статистичній звітності, то для правової статистики їх не існує. Із цією особливістю статистики і пов'язана «тіньова» злочинність. Правова статистика є інструментом у руках держави та її органів, що відображає політичну волю влади у сфері боротьби зі злочинністю.

Сфера суспільно-політичного життя в країні, соціально-психологічного клімату в суспільстві. У багатьох офіційних документах (наприклад, посланнях Президента України Верховній Раді України), змістовних, побудованих на дослідницьких мате-

ріалах, роботах вітчизняних кримінологів є аксіоматичним твердженням про взаємозв'язок суспільно-політичного, економічного, ідеологічного, культурного, морального стану в країні, соціально-психологічного клімату зі злочинністю майже в усіх сферах життєдіяльності громадян України. Так, Шакур В. І. у роботі «Суспільство і злочинність» наголошує, що «криміналізація суспільних відносин в умовах девальвації моральних цінностей, різкого зниження духовного потенціалу людей, цинічного беззаконня, невисокого (попри офіційну статистику) рівня розкритих злочинів, катастрофічного нехтування людським життям призвели до того, що поведінка владних інститутів і пересічних громадян відбувається на грані порушення права і моралі. Головну роль у поведінці набувають не правові засади, а сила влади, грошей, таємні домовленості, утиск засобів масової інформації. При цьому надзвичайно низький поріг відповідальності за вчинені злочини певної категорії осіб породжує у суспільстві впевненість, що за умови, коли вдається уникнути відповідальності, то допустимо такий злочин вчинити» [9, с. 51]. Навмисно наводиться така довга цитата тому, що в ній висвітлена широка палітра витоків злочинності, у тому числі її «тіньової» зони. Такі самі спостереження й висновки стосовно розглядуваної проблеми проглядаються й у роботах Дрьоміна В. М. [10], Бандурки О. М. [11], Орлова Ю. В. [12] та ін.

Сфера діяльності органів кримінальної юстиції. Це та сфера, де створюється (навмисно чи помилково) штучна «тіньова» злочинність і спотворюється кримінально-правова статистика усієї злочинності в Україні. Умов і способів штучної «тінізації» (латентизації) безліч. Їх перерахування і пояснення не є ціллю авторів статті. Правоохоронні органи України – заручники як власних нормативно-правових приписів (звітів, інструкцій), так і криміногенної обстановки в країні протягом 25 років її незалежності. Візьмемо лише один аспект сфери діяльності кримінальної юстиції – реєстрацію та облік злочинів. Впродовж 2003–2015 рр. постійно, з деякими несуттєвими рівневими коливаннями, спостерігається зростання чисельності заяв та повідомлень про злочин та інші події (наприклад, щорічне зникнення людей, а це тисячі), що надійшли до органів внутрішніх справ. У 2003 р. їх нараховувалося понад 2 млн, у 2010 р. – понад 3 млн, у 2013 р. – їх кількість

дорівнювала вже близько 4 млн 700 тис., у 2015 р. – понад 4 млн 800 тис., що на 12,1 % більше, ніж у 2014 р. Отже, наприклад, у 2014 р. із загальної кількості заяв та повідомлень, що надійшли до ОВС, було обліковано як злочини 12,3 % (у 2013 р. – 12,1 %) і, відповідно, щодо 87,7 % (у 2013 р. – 87,9 %) було визнано відсутність складу злочину або події. Виходить, що абсолютна більшість (а це мільйони!) заяв та повідомлень про злочини щорічно з певною стабільністю визнаються юридично безпідставними. Наведені дані викликають подив і потребують проведення масштабного вибіркового дослідження таких матеріалів [13, с. 70, 75, 76, 78 та ін.]. Варто зазначити, що існуюча система правоохоронних органів ресурсно (у тому числі кадрово) орієнтована на зареєстровану злочинність, а тому реальний рівень злочинності у багато разів перевищує показники облікованих злочинів. «Впоратися» з цим «злочинним валом», який щорічно зростає внаслідок погіршення кримінальної ситуації в Україні, жодна система кримінальної юстиції не в змозі. Отже, «тінізація» злочинів у цій сфері неминуха і навіть, як це не парадоксально звучить, закономірна. Логіка тут проста. Збільшення кількості зареєстрованих злочинів спричиняє зменшення відсотка розкриття. Звідси емпіричний закон: для того, щоб добре виглядати з позиції цього головного критерію оцінки роботи – розкриття – треба намагатися, всупереч об'єктивному зростанню злочинності, створювати «керований» режим її реєстрації [14, с. 198].

Розширення кримінального провадження у формі приватного звинувачення (ст. 477 КПК) «виштовхнуло» у «тінь» бз різних за тяжкістю злочина. Тим самим було «вирішено» проблему сімейного насильства, оскільки на шляху заяви щодо нього стоїть відповідний закон.

Подібних прикладів рукотворства «тіньової» злочинності у сфері діяльності кримінальної юстиції достатньо.

Сфера кримінальної і посткримінальної поведінки злочинців, потерпілих, свідків та інших учасників кримінальних подій. У цій сфері «народжується» так звана природна, «тіньова» (латентна) злочинність. Публічність вчинення злочинів (за винятком деяких з них: тероризм, захоплення заручників, погроза вбивством) не притаманна злочинній поведінці. Злочинці намагаються уникнути кримінальної відповідальності різноманітними способами

приховування злочину, що, у свою чергу, залежить від багатьох чинників, зокрема ситуації, професіоналізму, організованості, винахідливості, сфери суспільних відносин, кругової поруки, рівня соціального контролю, корупції тощо. Таким чином, вчинені злочини, особливо ті з них, де відсутня персоніфікація потерпілого, залишаються в «тіні» на довгі роки, а то й назавжди.

Потерпілі, свідки, інші учасники кримінальних подій із різними мотивами «мовчання», широко висвітленими у наукових публікаціях, відомчих матеріалах та ін., також здійснюють свій «внесок» у «тіньову» злочинність.

Сфера ресурсного забезпечення діяльності щодо запобігання і протидії злочинності. Якість функціонування системи кримінальної юстиції знаходиться у певній відповідності з її ресурсним забезпеченням державою. Так, якщо ресурсне, а це інформаційне, кадрове, фінансове, наукове, матеріально-технічне забезпечення не відповідає реальному стану злочинності, то вона з метою свого виживання в таких умовах починає регулювати, «калібрувати» реальну картину злочинності [14, с. 196], тобто підганяти її стан під свої ресурсні можливості.

Висновки. Виходячи з вищевказаного, маніпулювання злочинністю вимушене і навіть необхідне. «Тіньова» рукотворна злочинність «демонструє» свій «позитивний аспект».

Список використаних джерел

1. Кетле А. Социальная физика или опыт исследования о развитии человеческих способностей. Т. II. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1913. 360 с.
2. Рущенко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.
3. Лунев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник для магистров: в 2-х т. Т. 1. Общая часть. Москва: Юрайт, 2011. 1009 с.
4. Даньшин И. Н. Понятие, негативные последствия и методы выявления латентной преступности. *Латентная преступность: познание, политика, стратегия*: сб. материалов междунар. семинара. Москва: ВНИИ МВД России, 1993. С. 232–234.
5. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків: Вид-во СПД ФО Вапнярчук Н. М. 2005. 128 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.

7. Босхолов С. Б., Заморин А. К. Причины латентной преступности: поиск новых подходов. *Латентная преступность: познание, политика, стратегия*: сборник материалов междунар. семинара. Москва: ВНИИ МВД России, 1993. С. 269–272.

8. Програма вивчення причин латентності злочинів та розробки заходів забезпечення боротьби з латентною злочинністю: затв. розпорядженням Прем'єр-міністра України від 1 грудня 1998 р. № 19241/2.

9. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. Київ: Атіка, 2003. 784 с.

10. Дремин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества. Одесса: Юрид. лит., 2009. 613 с.

11. Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні: монографія. Харків: Золота миля, 2015. 640 с.

12. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія. Харків: Діса плюс, 2016. 656 с.

13. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.): монографія. Київ: ДНДІ МВС України, 2015. 364 с.

14. Кондратюк Л. В., Овчинский В. С. Криминологическое измерение. Москва: Норма, 2008. 272 с.

Голина В. В.

«ТЕНЕВАЯ» ПРЕСТУПНОСТЬ

Уголовно-правовая реальность – преступность в Украине – представлена количественно-качественными показателями зарегистрированных преступлений в ЕРДР («видимая» её часть) и «теневого» цифрой фактически совершённых, но не учтённых преступлений. В криминологии они получили название «латентная преступность». Этот феномен условно можно считать рукотворным. В его создании «принимают участие», прежде всего, преступники, а затем потерпевшие, свидетели и др. К ним «прибавляются» и особенности национальной уголовно-правовой оценки последствий преступлений и их последующей регистрации, изъяны уголовного законодательства, осознанные искажения показателей преступности, в частности, искажение данных о субъектах совершения преступлений, умышленная фальсификация показателей преступности сотрудниками правоохранительных органов, безосновательное расширение форм частного обвинения (ст. 477 УПК Украины), маскировка убийств под факты исчезновения людей, игнорирование общественно опасных действий (фактически преступлений) детей и т. д. Таким образом, возникает не просто латентная преступность, а созданное «усилиями» многих факторов явление «теневого» преступности, без учёта которой невозможно всецело оценивать оперативную обстановку, а также принимать адекватные решения по её нейтрализации.

Ключевые слова: уголовно-правовая реальность, «теневого» преступность, латентная преступность, факторы создания «теневого» преступности.

Golina V. V.

«SHADOW» CRIMINALITY

Criminal and legal reality – Crime in Ukraine - is represented by quantitative and qualitative indicators of recorded crimes in the YRRD ("visible" part of it) and "shadow" number of actually committed but not accounted crimes. The latest are called "latent crime" in criminology. This phenomenon, so to speak, can be considered as man-made. First of all criminals and then victims, witnesses, etc. "take part" in its creation. To this are added "the features of the national criminal-law assessment of the consequences of crime and their subsequent registration, flaws in criminal legislation, conscious distortions of crime indicators, in particular, distortion of data on the perpetrators of crime, deliberate falsification of crime indicators by law enforcement officials, groundless expansion of forms private prosecution (Article 477 of the CPC of Ukraine), masking the killings under the disappearance of people, ignoring socially dangerous acts (actual crimes) of children and others. Consequently, there is not just a latent crime, but the phenomenon of "shadow" crime created by the "efforts" of many factors, without which it is impossible to assess the operational situation fully, which is formed, as well as to make adequate decisions to neutralize it.

Key words: *criminal and legal reality, "shadow" crime, latent crime, factors of creation of "shadow" crime.*

УДК 343.7

Корнякова Т. В.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, м. Дніпро

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Екстремальні ситуації в умовах сьогодення набувають статусу нормального явища. Головним фактором, який є їх супутником, вважається злочинність. Злочинність в екстремальних умовах – це сукупність злочинів, які вчиняються в екстремальних ситуаціях та викликані соціальними факторами або техногенними катастрофами.

Актуальність кримінологічних досліджень екстремальних ситуацій обумовлена наслідками злочинної діяльності, детермінацією нових видів злочинів, потребою сучасних специфічних заходів реагування.

Підвищена суспільна небезпека, пов'язана з посяганням на життя, здоров'я честь і гідність громадян, власність, інші охоронювані законом суспільні відносини, обумовлена використанням винними умов суспільного лиха як фактора, що сприяє вчиненню злочину; скоєнням злочину стосовно осіб, які перебувають у безпорадному стані або під впливом дій природних сил чи злочинних дій фізичних осіб; перевагою негативних мотивів поведінки винних; розширенням кола суспільних відносин, які підпадають під вплив протиправних посягань та ін.

В екстремальних умовах, викликаних соціальними причинами, перш за все в умовах широкомасштабних протестних акцій, злочинність відрізняється надзвичайною жорстокістю та агресією. При цьому страждають громадяни мени захищені: діти, особи похилого віку, інваліди, жінки. Жорстокість та насильство виявляють люди, які у звичайних умовах цього ніколи б не робили.

Ключові слова: екстремальні ситуації, протестні акції, специфіка детермінації, особливості запобігання.

Постановка проблеми. Екстремальні умови стали сьогодні нормальним явищем. Головним фактором та супутником цих умов є злочинність.

Злочинність в екстремальних умовах – це сукупність злочинів, які вчинюються в екстремальних ситуаціях та викликані соціальними факторами або техногенними катастрофами.

Мета статті – проаналізувати причини екстремальних ситуацій та надати характеристику злочинності в екстремальних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Екстремальні ситуації – це стан середовища, обумовлений соціальним, техногенним або природним характером, який зрушив нормальні умови життя людей, викликав суспільну небезпеку в одному або декількох регіонах та супроводжується непередбачуваними чи тяжкими наслідками.

Актуальність кримінологічних досліджень екстремальних ситуацій. Вони бувають наслідком злочинної діяльності; детермінують нові види злочинів; вимагають сучасних специфічних заходів реагування.

Причини виникнення екстремальних ситуацій:

1) Явища, пов'язані зі стихією природи (землетруси, повені, лісові пожежі та ін.). За цих явищ іноді вводиться надзвичайний стан. Ці явища, як правило, охоплюють регіон, завдають значних збитків.

2) Явища біологічного характеру – масові захворювання людей, тварин, епідемії. За цих явищ іноді обмежується рух людей, вводяться карантини.

3) Явища, обумовлені причинами технічного характеру, які виникли внаслідок порушень правил технічної безпеки – аварії на шахтах, транспорті, небезпечних екологічних виробництвах та ін. Ліквідація таких наслідків вимагає рятувальних робіт, залучення різних фахівців, значних коштів.

4) Явища соціального характеру, пов'язані з поведінкою людини (як окремих громадян, так і групи осіб).

Загальними умовами тут є протиправна поведінка, порушення суспільної безпеки, які викликають порушення прав громадян та безпеку для їхнього життя. Сюди належать масові безчинства, діяльність незаконних озброєних формувань, захоплення заручників, групові зіткнення та ін. Ліквідація таких явищ потребує значного втручання правоохоронних органів, вжиття адекватних та швидких заходів реагування.

За *масштабами* екстремальні події поділяються на локальні, регіональні, глобальні. Критерієм такого розподілу є рівень ураженості місцевості негативними наслідками.

Соціально-правовий аспект наслідків таких злочинів полягає у тому, що органи законодавчої та виконавчої влади, у тому числі правоохоронні органи повинні здійснювати правовий вплив на дію та її наслідки, більш ефективно здійснювати запобіжні заходи.

Підвищена суспільна безпека, пов'язана з посяганням на життя, здоров'я честь і гідність громадян, власність, інші охоронювані законом суспільні відносини, обумовлена:

- використанням винними умов суспільного лиха як фактора, що сприяє вчиненню злочину;
- скоєнням злочину стосовно осіб, які перебувають у безпорадному стані або які загинули в результаті дій природних сил чи злочинних дій фізичних осіб;
- перевагою негативних мотивів поведінки винних;
- розширенням кола суспільних відносин, які підпадають під вплив протиправних посягань та ін.

Політична нестабільність та конфліктні ситуації створюють поблажливі умови для безвідповідального скоєння злочинів у сфері економіки. Це, у свою чергу, поглиблює негативний настрій у суспільстві.

В екстремальних умовах, викликаних соціальними причинами, перш за все в умовах широкомасштабних протестних акцій, злочинність відрізняється надзвичайною жорстокістю та агресією. При цьому страждають громадяни менш захищені: діти, особи похилого віку, інваліди, жінки. Жорстокість та насильство виявляють люди, які у звичайних умовах цього ніколи б не робили.

Кримінологічна характеристика особи злочинця.

Більшість – це особи чоловічої статі, віком до 30 років, третина з них раніше засуджені, мають специфічний характер (криміногенно мотивовані). Поряд з цим у таких заворушеннях соціального характеру вперше скоюють злочини особи через випадковий збіг обставин. Це так звані випадкові злочинці.

Особливості детермінації злочинності в екстремальних умовах: різке погіршення соціально-економічного стану у державі; незайнятість населення, особливо молоді; бюрократизм, зловживання владою; напруження міжнаціональних відносин; умисні протиправні діяння злочинних угруповань, які мають на меті дестабілізацію суспільного порядку; бездіяльність органів влади; ухвалення незаконних рішень відносно окремих категорій громадян.

Запобігання злочинності в екстремальних умовах: швидке та ефективне реагування, усунення наслідків розрухи та забезпечення нормальних умов життя; вжиття спеціальних заходів щодо посилення соціального контролю за охороною матеріальних цінностей; вжиття правових заходів, які відповідають особистим умовам або криміналізація діянь, які становлять суспільну небезпеку.

Саме закон є правовим підґрунтям в організації та проведенні необхідної профілактичної діяльності; пропаганда вирішення конкретних проблем законними методами; розповсюдження практики відкритих судових засідань та оголошення вироків у засобах масової інформації; ефективні дії правоохоронних органів, повідомлення через ЗМІ обставин подій, які відбулися, вимог законів, які регламентують поведінку громадян у таких випадках. Відсутність офіційної інформації призводить до виникнення психологічного стану, який характеризується суцільним страхом перед надуманими ситуаціями, панічними настроями.

Необхідно здійснювати окремі заходи профілактичного впливу на неповнолітніх, які входять у склад молодіжних формувань антисуспільної орієнтації. Зокрема, це виявлення та ізоляція дорослих людей, які схиляють підлітків до порушень суспільного порядку; індивідуальна робота з неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень; виявлення та оперативне відпрацювання криміногенних мікрорайонів та місць відпочинку молоді.

Висновки. Запобігання злочинам, які вчиняються в умовах екстремальності, викликає необхідність кримінологічного прогнозування. Саме так можливо визначити переваги у правозастосовній та законодавчій діяльності. Прогнозування допоможе науково обґрунтувати стратегію і тактику, заходи боротьби зі злочинами цього виду, повніше враховувати суспільну думку при організації всієї правоохоронної діяльності.

Корнякова Т. В.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПНОСТИ В ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ

Экстремальные ситуации в современных условиях приобретают статус нормального явления. Главным фактором, который является их спутником, является преступность. Преступность в экстремальных условиях – это совокупность преступлений, совершаемых в экстремальных ситуациях, детерминруемых социальными факторами или техногенными катастрофами.

Актуальность криминологических исследований экстремальных ситуаций обусловлена последствиями преступной деятельности, возникновением новых видов преступлений, потребностью в современных специфических мерах предупреждения.

Повышенная общественная опасность, связанная с посягательством на жизнь, здоровье, честь и достоинство граждан, собственность, другие, охраняемые законом, общественные отношения, обусловлена использованием виновными условий общественной беды как фактора, который способствует совершению преступления; совершением преступления в отношении лиц, которые находятся в беспомощном состоянии; преимуществом негативных мотивов поведения виновных лиц; расширением круга общественных отношений, попадающих под влияние противоправных посягательств и др.

В экстремальных условиях, вызванных социальными причинами, в условиях широкомасштабных протестных акций преступность отличается чрезвычайной жестокостью и агрессией. При этом страдают дети, лица преклонного возраста, инвалиды, женщины. Жестокость и насилие проявляют лица, которые в обычных условиях этого никогда бы не делали.

Ключевые слова: экстремальные ситуации, протестные акции, специфика детерминации, особенности предупреждения.

Korniakova T. V.

CRIMINOLOGY DESCRIPTION OF CRIMINALITY IN EXTREME SITUATIONS

Extreme situations in modern terms acquire status of the normal phenomenon. By a main factor that is their companion it is criminality. Criminality in extreme terms is totality of the crimes accomplished in extreme situations determined by social factors or technogenic catastrophes.

Actuality of criminology researches of extreme situations is conditioned by the consequences of criminal activity, origin of new types of crimes, requirement in the modern specific measures of warning.

Enhanceable public danger related to trenching upon life, health honour and dignity of citizens, property, other public relations guarded by a law conditioned: by the use guilty terms of public trouble, as factor that abets; by the commission of crime in regard to persons that are in the helpless state; by advantage of negative reasons of behavior of guilty persons; by expansion of circle of public relations falling under influence of against rights encroachments and other.

In extreme terms caused by social reasons, in the conditions of wide scales protest actions, criminality differs in emergency cruelty and aggression. Thus children, persons, suffer declining years, invalids, women. Cruelty and violence show persons that never did in the ordinary terms of it.

Key words: *extreme situations, protest actions, specific of determination, warning feature.*

УДК 343

Тихий В. П.,

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
віце-президент – керівник Київського регіонального
центру НАПрН України, м. Київ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

У статті наведено вироблене автором поняття злочинів проти громадської безпеки. Визначені родовий і безпосередні об'єкти, предмет, об'єктивна і суб'єктивна сторона, суб'єкт та класифікація злочинів проти громадської безпеки. Проведено розмежування цих злочинів зі злочинами проти життя та здоров'я особи і злочинами проти власності. Узагальнені і розглянуті заохочувальні норми, які передбачають обов'язкове й безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності за деякі злочини проти громадської безпеки.

Ключові слова: *громадська безпека, сфери громадської безпеки, джерела загальнопідвищеної небезпеки, заохочувальні норми.*

Постановка проблеми. Злочини проти громадської безпеки – це передбачені розділом IX Особливої частини КК (ст.ст. 255-270-1 КК), загальнонебезпечні, винні (умисні або необережні) діяння (дії або бездіяльність), що порушують безпечні умови життєдіяльності, захищеність від фізичних та психологічних загроз і створюють загальну небезпеку загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або і заподіюють такі наслідки. Їх родовим об'єктом є громадська (загальна) безпека – безпечні умови життя, здоров'я та власності (майна), їх захищеність, за

якої забезпечується запобігання та нейтралізація загроз заподіяння їм істотної шкоди, а безпосередніми об'єктами виступають сфери (підсистеми) складові громадської безпеки, обумовлені джерелами загальнопідвищеної небезпеки.

Метою статті є вивчення відповідальності за злочини проти громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу. Предмет цих злочинів – зброя, бойові припаси, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, вибухові пристрої, ядерні вибухові пристрої, що розвіюють радіоактивний матеріал або випромінюють радіацію, легкозаймисті та їдкі матеріали та інші хімічні, біологічні, вибухонебезпечні матеріали та інші предмети, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення. Ці предмети призначені або можуть бути використані як засіб ураження живої цілі, знищення чи пошкодження навколишнього середовища. У них міститься можливість їх використання як засобів вчинення злочинів, безпосереднього спричинення шкоди. Ця смертоносність, внутрішнє, притаманне їм здатність знищення, пошкодження оточення, тобто володіння вражаючим ефектом, є їх загальною і суттєвою ознакою. Тому зброя та інші предмети що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення, мають бути придатними для спричинення руйнувань, пошкодження, знищення оточення, мати властивості ураження людини, спричинення їй смерті чи тілесних ушкоджень, значної майнової шкоди. Якщо ознаки такої придатності ці предмети не мають, поводження з ними не може спричинити шкоду громадській безпеці. У випадках, коли для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, чи іншими предметами, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення, а також для з'ясування їх придатності до використання за цільовим призначенням, потрібні спеціальні знання, слід призначати експертизу. Для з'ясування лише придатності предмета до використання за цільовим призначенням достатньо участі спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. Щоб запобігти небезпеці спричинення шкоди життю і здоров'ю людей та іншим цінностям суспільства, запобігти нещасним випадкам і злочинам з використанням зброї та інших предметів, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення, і використовувати їх лише в

суспільно корисних цілях, існує ціла система норм (правил) поведінки з ними: порядок їх виготовлення, придбання, ремонту, зберігання, носіння, користування, обліку, перевезення, пересилання тощо. Ці правила можуть бути як загальноприйнятими, так і нормативно-правовими. Їх змістом є вимоги, яким повинна відповідати поведінка людей з точки зору забезпечення, гарантування збереження життя і здоров'я людей, власності та інших цінностей від небезпек, зазначених предметів, тобто з точки зору громадської безпеки. Тому ці правила називаються правилами безпеки. Поводження зі зброєю та з іншими предметами, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення, в точній відповідності до даних правил, відбиваючись у конкретній поведінці людей – учасників суспільних відносин, не створює небезпеки заподіяння шкоди, запобігає такій небезпеці, забезпечує безпеку не тільки від необережних злочинів і нещасних випадків, а й від умисних посягань із застосуванням цих предметів. Відбиваючись у суспільній психології, психології суспільства, громадська безпека утворює такий стан суспільної свідомості, такий соціальний настрій, який характеризується відсутністю загроз життю, здоров'ю, майну. Люди почувають себе в безпеці, є вільними від страху. Громадська безпека утворює атмосферу громадського спокою, обстановку впевненості в надійності та ефективності забезпечення безпеки, її гарантуванні, відчуття безпеки, на яку можна покластися, в якій упевнені, яка заспокоює. Зворотною стороною потреби в громадській безпеці є стан громадського неспокою, стурбованості в надійній охороні спільноти, відчуття незахищеності від злочинних посягань, наявності небезпеки, загроз для життя і здоров'я, майна, почуття втрати безпеки, її відсутності, страх за життя і здоров'я.

Об'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки полягає у протиправному, загальнонебезпечному діянні (дії або бездіяльності), що порушує громадську безпеку та створює загальну небезпеку, передусім життю і здоров'ю невизначеного кола людей, заподіяння істотної шкоди або і заподіює таку шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству або державі. Як правило, злочини проти громадської безпеки є злочинами з формальним складом і можуть бути вчинені тільки шляхом дії. Лише деякі злочини проти громадської безпеки мають матеріальні склади і мо-

жуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності. Заподіяння шкоди життю і здоров'ю або майнової шкоди може бути як наслідком, так і способом вчинення злочинів проти громадської безпеки. При цьому залежно від тяжкості зазначеної шкоди вона або охоплюється статтями КК про відповідальність за злочини проти громадської безпеки, або вимагає кваліфікації за сукупністю відповідних злочинів. Але у всіх випадках тут завжди повинна бути порушена громадська безпека і створена небезпека настання таких наслідків. Засобами (знаряддями) деяких злочинів проти громадської безпеки виступають зброя та інші предмети, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення.

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки з формальним складом – прямий умисел, а злочинів з матеріальним складом – необережність. В останніх злочинах можлива змішана форма вини, що передбачає умисел до діяння (наприклад, порушення певних правил безпеки) і необережність до наслідків (наприклад, до загибелі людей). Мотив і мета більшості злочинів проти громадської безпеки не є їх обов'язковими ознаками і можуть бути різними.

Суб'єктом злочинів проти громадської безпеки є, як правило, будь-яка особа, яка досягла 16-ти, а деяких злочинів – 14-ти років.

За безпосереднім об'єктом (сферами, підсистемами, складовими громадської безпеки) злочини проти громадської безпеки можна поділити на сім груп: 1) проти безпеки від соціальних джерел загальнопідвищеної небезпеки: створення злочинної організації (ст. 255 КК), сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК), бандитизм (ст. 257 КК) терористичний акт (ст. 258 КК), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258¹ КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258² КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³ КК), сприяння вчинення терористичного акту (ст. 258⁴ КК), фінансування тероризму (ст. 258⁵ КК) та створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК); 2) проти інформаційно-психологічної безпеки (від інформаційної зброї) – завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК) і погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріа-

ли (ст. 266 КК); 3) проти безпеки деяких об'єктів: напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК), умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (ст. 270¹ КК); 4) проти безпеки від незаконного (нелегального поводження) зі зброєю та іншими предметами, що становлять загальнопідвищену небезпеку для оточення: викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 262 КК), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК), незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи заміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 263¹ КК), незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК), незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК), незаконне пересилання вибухових, чи легкозаймистих, чи їдких речовин або радіоактивних матеріалів (ч. 2 ст. 267 КК), незаконне введення на територію України відходів та вторинної сировини (ст. 268 КК), незаконне переведення на повітряному судні вибухових чи легкозаймистих речовин (ст. 269 КК); 5) безпеки від порушення правил поводження зі зброєю або предметам, що становлять підвищену небезпеку для оточення: недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК), порушення правил поводження з вибуховими легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК); 6) порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267¹ КК); 7) проти пожежної безпеки – порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК).

На відміну від злочинів проти життя та здоров'я особи (розділ II Особливої частини) і власності (розділ VI Особливої частини), злочини проти громадської безпеки посягають не на життя, здоров'я або власність окремих осіб, не на особисту безпеку і не на майнову безпеку окремих фізичних чи юридичних осіб, а на загальну безпеку, безпеку невизначеного кола осіб, а тому є

загальнебезпечними діями. Також на відміну від вказаних злочинів, які, як правило, вимагають реального заподіяння шкоди життю, здоров'ю, власності, для визначення посягань закінченими злочинами проти громадської безпеки необхідно і, як правило, достатньо самого створення загальної небезпеки заподіяння істотної шкоди. Реальне заподіяння шкоди життю, здоров'ю, власності, докільню тощо злочинами проти громадської безпеки виступає як спосіб створення загальної небезпеки або як результат реалізації цієї небезпеки.

У шести статтях розділу IX Особливої частини КК сформульовані заохочувальні норми, які передбачають обов'язкове і безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності за деякі злочини проти громадської безпеки за наявності певних передумов і підстав: добровільна заява про створення злочинної організації або участь у ній та активне сприяння її розкриттю (ч. 2 ст. 255), добровільне повідомлення правоохоронного органу про відповідну терористичну діяльність, сприяння її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації (ч. 2 ст. 258³), за фінансування тероризму, якщо особа (крім організатора або керівника терористичної групи (організації)) добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню чи запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч.4 ст. 258⁵), добровільний вихід з воєнізованого або збройного формування і повідомлення про його існування органам державної влади чи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260) і, нарешті, добровільна здача органам влади зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв (ч. 3 ст. 263). У цих нормах передбачено спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Висновки. У всіх зазначених випадках за наявності обставин, передбачених конкретною нормою закону, суд зобов'язаний звільнити відповідних осіб від кримінальної відповідальності. Добровільність заяви, повідомлення про вихід зі злочинної організації або добровільна здача зброї означає вчинення цих дій з різних мотивів, але з власної волі.

Тихий В. П.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ОБЩЕСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье приведено созданное автором понятие преступлений против общественной безопасности. Определены родовая и непосредственные объекты, предмет, объективная и субъективная сторона, субъект и классификация преступлений против общественной безопасности. Проведено разграничение этих преступлений с преступлениями против жизни и здоровья человека и преступлениями против собственности. Обобщены и рассмотрены поощрительные нормы, предусматривающие обязательное и безусловное освобождение лица от уголовной ответственности за некоторые преступления против общественной безопасности.

Ключевые слова: общественная безопасность, сферы общественной безопасности, источники общеповышенной опасности, поощрительные нормы.

Tykhyi V. P.

RESPONSIBILITY FOR CRIMES AGAINST PUBLIC SAFETY

In the article the author describes the concept of crimes against public safety. The generic and immediate objects, object, objective and subjective aspect, subject and classification of crimes against public safety are determined. The distinction between these crimes with crimes against the life and health of a person and property crimes has been made. Summarized and considered encouraging rules, which provide for the mandatory and unconditional release of a person from criminal responsibility for some crimes against public safety.

Key words: Public safety, the sphere of public safety, sources of general - increased danger, incentive standards.

УДК 343.9

Соломяна А. В.,

аспірант, Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса;

Орловська Н. А.,

науковий керівник: доктор юридичних наук, професор

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРЕВЕНТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЯК ФОРМА УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

У роботі розглядаються основні питання функціонування національного превентивного механізму в Україні, можливість залучення громадськості до його діяльності та розширення його запобіжного впливу. Проаналізовано зарубіжний досвід застосування моделі «Омбудсмен +» з метою визначення позитивних аспектів, що можуть бути застосовані в Україні. Наголошено на важливості активної співпраці та партнерства держави із громадськістю,

недержавними суб'єктами, створення єдиної цілісної концепції (стратегії) запобігання злочинності на основі міжнародних актів та конвенцій ООН.

Ключові слова: національний превентивний механізм, запобігання злочинності, недержавні суб'єкти, громадська ініціатива, суспільно-державне партнерство.

Постановка проблеми. Засади ефективного запобігання злочинності у всьому світі, беззаперечно, базуються на взаємодії з громадськістю та взаємному партнерстві держави з неурядовими організаціями. Прагнення України йти по європейському шляху вимагає докорінного вдосконалення всієї державної запобіжної системи, відкриття конструктивного діалогу з недержавними громадськими суб'єктами. Запровадження національного превентивного механізму в Україні є одним з перших кроків до ефективного реформування системи запобігання злочинності в нашій державі. Головна ідея національного превентивного механізму полягає у запровадженні системи регулярних незалежних відвідувань будь-якого місця, що перебуває під юрисдикцією та контролем держави, де утримують чи можуть утримувати осіб, позбавлених волі, за розпорядженням державного органу чи за його вказівкою, або з його відома чи з мовчазної згоди. Такі відвідування здійснюють з метою посилення (за необхідності) захисту таких осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, що, у свою чергу, сприяє запобіганню злочинності у місцях несвободи.

Метою статті є вивчення національного превентивного механізму як форми участі громадян у запобіганні злочинності.

Виклад основного матеріалу. 21 липня 2006 року Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань [1]. 9 серпня 2012 року до Верховної Ради України було внесено проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”» щодо національного превентивного механізму», яким на Уповноваженого покладено функції національного превентивного механізму. Верховна Рада ухвалила цей закон 2 жовтня 2012 року, а набрання чинності відбулося 4 листопада 2012 року.

В Україні національний превентивний механізм діє у форматі «Омбудсмен +», який передбачає здійснення моніторингових візитів до місць несвободи працівниками офісу Омбудсмена ра-

зом з активістами громадянського суспільства. 25 травня 2012 року в новій структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було утворено спеціалізований структурний підрозділ – Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму.

Монітори (відвідувачі місць несвободи) – це різні люди: правозахисники, лікарі, вчителі, соціальні працівники та представники інших професій, які пройшли спеціальну підготовку – базовий тренінг. Усіх цих людей об'єднує одне – бажання допомогти тим, хто перебуває у скрутному становищі, подолати практику катувань та жорстокого поводження [2, с. 5].

Згідно з даними Асоціації проти катувань національні превентивні механізми були створені у 65 країнах [3]. Зважаючи на всю множинність підходів, в усіх моделях НПМ уряди мали передбачити обов'язкову участь неурядових організацій щонайменше як консультативно-дорадчого компонента, а також як поставачальника членів НПМ та експертів, які залучаються до здійснюваних візитів. З урахуванням такого підходу усі існуючі моделі національних превентивних механізмів схематично поділяють на 4 групи, які фахівці умовно називають «Омбудсмен», «Омбудсмен +», «Національні спеціальні органи», та «Багатокомпонентні НПМ». На жаль, категорія «Омбудсмен +» є нечисленною, до якої входять такі держави: Данія (25 червня 2004 року), Казахстан (22 жовтня 2008 року), Молдова (24 липня 2006 року), Сербія (26 вересня 2006 року), Словенія (23 лютого 2007 року) та Україна (19 вересня 2006 року). До цієї моделі відносять також Францію (11 листопада 2008 року) [4, с. 23], хоча за даними Асоціації проти катувань вона посідає місце серед нових спеціалізованих інституцій [3]. Проте саме досвід цієї категорії послужив позитивним прикладом також для становлення превентивного механізму в Україні.

Однією з перших держав, що запровадили цю модель, була Данія. Тут омбудсмен уклав офіційну угоду з Данським інститутом з прав людини та НУО «Реабілітаційний та дослідницький центр для жертв катувань (RCT), згідно з якою всі три інституції мають здійснювати функції НПМ. Формально RCT та DINR функціонують лише як консультанти в рамках Факультативного протоколу, тим не менш, омбудсмен заявив, що він буде надава-

ти вирішальне значення думці двох організацій, і що звіти будуть завжди відображати розбіжності в думках. Нині співробітництво здійснюється таким чином, що кожен з трьох інститутів може самостійно ухвалити рішення щодо проведення навчання або будь-яких інших видів діяльності в рамках угоди. Данський інститут з прав людини та НУО «Реабілітаційний та дослідницький центр для жертв катувань» також залучаються до оцінки законопроектів та чинного законодавства, що стосуються виконання мандату НПМ. Співробітники офісу омбудсмена та лікар від РСТ завжди беруть участь в інспекціях, у той час як представники DHR залучаються переважно для здійснення раптових перевірок ad hoc [4, с. 24]. Досвід оцінки законодавства із запобігання злочинності та участь у його створенні і реформуванні, безсумнівно, буде позитивним і для нашої держави. А залучення спеціалістів, експертів різних сфер допоможе краще реагувати на звернення та розслідувати виявлені порушення і злочини.

У Молдові законодавчо було визначено, що Національний Центр з прав людини (Офіс омбудсмена) набуває статусу НПМ та відповідає за реалізацію мандату. Усвідомлюючи необхідність залучення громадянського суспільства в національні процеси щодо викорінення тортур у рамках діяльності Центру з прав людини, в Молдові була створена Консультативна рада, призначена для надання консультацій та допомоги омбудсмену в реалізації функцій національного механізму запобігання катуванням, а також наділена прямими повноваженнями з моніторингу фактів застосування тортур та іншого жорстокого або нелюдського поводження чи покарання. Створення Консультативної ради продиктоване необхідністю більш ефективно організувати роботу НПМ, сприяючи тим самим належному функціонуванню всього механізму [4, с. 25]. Український національний превентивний механізм почав свою роботу за декілька місяців після молдовського, тим самим увібрив у себе багато спільних позитивних моментів. Зокрема, практику консультування та практичної допомоги офісу омбудсмена, яка значно розширила межі правового впливу омбудсмена та НПМ.

У Словенії було визначено, що роль НПМ візьмуть на себе Офіс омбудсмена разом з неурядовими організаціями. Такі організації, за погодженням з Офісом омбудсмена, повинні мати ста-

тус неурядових та гуманітарних, а також пройти процес тендера. У першому тендері право на виконання мандату НПМ було надано двом організаціям – Інституту миру та Юридичному Інформаційному Центру для НУО. За результатами другого тендера було відібрано три організації: Словенський Червоний Хрест, Примус інститут та Юридичний Інформаційний Центр для НУО. Нині Офіс омбудсмена оголошує тендер кожного року. Спільна діяльність омбудсмена та неурядових організацій відбувається згідно з укладеним контрактом за результатами тендера. У контракті обговорюються умови взаємодії та зобов'язання щодо виконання мандату НПМ. Згідно з цим контрактом час, місце та програма візиту, а також склад команди візитерів визначаються омбудсменом для кожного випадку окремо [4, с. 31]. Для України така практика проведення тендерів може виявитися неефективною, оскільки разом із прозорим вибором кращих неурядових громадських організацій виникне і зайва конкуренція між ними, яка, у свою чергу, завадить роботі малих, але від того не менш ефективних організацій. У наших сучасних умовах кращим варіантом буде кооперування спільних зусиль, рівний відбір усіх суб'єктів, реально спроможних діяти заради спільної мети – запобігання злочинності у місцях несвободи.

У Франції інституцій, що виконують мандат НПМ, є щонайменше дві. Це Національна комісія з питань безпеки, яка відповідає за роботу зі скаргами членів парламенту стосовно діяльності поліцейських місць утримання заарештованих осіб. А також Республіканський Медіатор, інститут з широким мандатом омбудсмена. У формуванні нових агенцій та законодавчого забезпечення їхньої діяльності велику роль відіграли неурядові організації. У квітні 2008 року французький уряд вирішив заснувати нову національну агенцію – Захисника прав громадян. Як передбачається, ця агенція буде сформована з трансформованого Офісу Республіканського Медіатора. Офіс Генерального контролера місць несвободи буде виконувати роль НПМ протягом певного часу, а згодом буде включений до складу Офісу Захисника прав громадян. Генеральний контролер при цьому буде обіймати в новій агенції посаду одного із заступників [4, с. 33]. Враховуючи досвід Франції, необхідно створити в Україні максимально прозорий, зрозумілий механізм органів та установ, що виконують запобіжні превентивні

функції. Лише за такої умови можливе подальше реформування національного превентивного механізму та залучення якомога ширшого спектра громадської підтримки.

Для розбудови української моделі також буде доцільно розглянути досвід тих країн, в яких формально закріплені інші моделі НПМ, проте роль громадських організацій є досить великою, що послужить цінним прикладом для України. Таким є, наприклад, досвід Іспанії, де після тривалих дискусій модель «Омбудсмен» була затверджена з обов'язковим залученням до НПМ неурядових організацій.

Існують країни, де можна чітко побачити, що їх існуючі моделі лише за формальними ознаками відрізняються від згадуваної моделі «Омбудсмен +». По суті, робота національних омбудсменів Люксембурга, Маврикію, Нігерії, Польщі, Чеської Республіки та Чилі в рамках реалізації НПМ відбувається саме як спільна діяльність неурядового сектору та органів влади, що свідчить про важливість саме співробітництва держави та громадськості, а не формально закріпленої моделі.

Забезпечення ефективної взаємодії експертів неурядового сектору та представників державних інституцій у рамках моделі має відбуватися за рахунок чітких критеріїв відбору кандидатів, розроблення стратегічного плану роботи НПМ, максимального залучення експертів з різних галузей знань, проактивної медіаполітики у сфері протидії катуванням.

Про необхідність реформування та подальшого розвитку взаємодії держави із громадськими інституціями свідчать такі статистичні дані: кількість звернень до омбудсмена громадських та правозахисних організацій у 2016 році становила 722 і 49 звернень відповідно, засоби масової інформації – 15, релігійні організації – 21, приватні підприємства – 109 [5, с. 622], що відображає зацікавленість, допомогу та потребу у взаємодії недержавних організацій.

У свою чергу, в Україні було здійснено протягом 2016 року Департаментом НПМ 284 моніторингові візити до місць несвободи, підпорядкованих 10 міністерствам і відомствам у всіх регіонах країни; за перше півріччя 2017 здійснено 163 візити [6, с. 7; 7]. Здійснення таких візитів та ефективне реагування на звернення щодо порушення прав стало можливим після реформування

законодавства про омбудсмена та регулювання діяльності НПМ [8], доповнення закону статтею 19-1 щодо виконання Уповноваженим функцій національного превентивного механізму.

Враховуючи різноманітність типів місць несвободи та їх принципову відмінність один від одного, організаційну структуру Департаменту НПМ побудовано за принципом спеціалізації, що дозволяє розробляти широкий діапазон запобіжних заходів, охоплювати великий масив злочинів від економічних, службових до злочинів проти власності, життя, здоров'я особи та ін. Сюди входять Відділ моніторингу правоохоронних органів, Відділ експертно-аналітичного вивчення медичних питань, Відділ моніторингу пенітенціарних установ, Відділ з питань запобігання належному поведінню в діяльності установ освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Така організаційна структура сприяє здійсненню ефективних та всебічних моніторингових запобіжних заходів в органах та установах, підпорядкованих 10 відомствам та міністерствам.

Ефективність запобіжної діяльності національного превентивного механізму важко переоцінити. Одним із прикладів реагування на виявлені правопорушення та злочини з боку працівників поліції після проведеної НПМ роботи, а також прес-конференції, яка відбулася 2 вересня 2016 року в Українському кризовому медіа-центрі, керівництво Національної поліції вжило заходів щодо демонтажу кліток на постах поліції у метрополітені. Цей процес був завершений на всіх 52-х станціях Київської підземки на початку лютого 2017 року [5, с. 241]. Ще однією нагальною проблемою, якою також займаються громадські монітори у структурі НПМ, є факти фізичного та психічного насилля в місцях несвободи, пенітенціарних установах. Закритість пенітенціарної системи та наявність неформальних правил поведінки серед ув'язнених тільки створюють підґрунтя для того, щоб такі факти насилля в установах залишалися прихованими, а їх розслідування – неефективним. Під час проведення візитів до пенітенціарних установ монітори безпосередньо виявляють факти, що можуть свідчити про катування осіб, які в них утримуються. Одним із прикладів ефективності здійснюваних моніторингових запобіжних заходів є випадок, описаний у звіті омбудсмена: 25.05.2016 у Черкаському слідчому ізоляторі працівником Секретаріату виявлено наявність

тілесних ушкоджень в ув'язненого К., які не були зафіксовані в документації установи. Лише після повідомлення про цей факт органів прокуратури адміністрацією установи було вжито заходів щодо документування ушкоджень [5, с. 255]. Такі результати, незважаючи на їх не блискавичне, а поступове здійснення показують, що розвиток вітчизняного запобіжного механізму рухається у правильному напрямку.

Хоча українська модель «Омбудсмен +» на сьогодні ще не є досконалою, але перші кроки на шляху до цієї мети вже зроблені. Швидкими темпами розвивається мережа громадських моніторів, триває активна співпраця громадських організацій із неурядовими установами зарубіжних країн, впроваджується механізм взаємодії державних інституцій із недержавними.

Ключові постулати, на яких базується взаємодія Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з неурядовими організаціями, оприлюднено на електронному ресурсі омбудсмена. Серед них такі:

1. Постійний розвиток і поглиблення співпраці з інститутами громадянського суспільства – один із ключових напрямів комунікації з громадянським суспільством.

2. Мета співпраці – забезпечення неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини органами влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

3. Основні напрями співпраці:

- превенція порушень прав людини і основоположних свобод;
- сприяння приведенню законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів у галузі прав людини;
- відновлення порушених прав людини і основоположних свобод;
- правоосвітня діяльність.

4. Механізм співпраці: представники інституту громадянського суспільства повідомляють про порушення прав людини і основоположних свобод (надають проект можливого акту реагування Уповноваженого), далі Уповноважений самостійно визначає форми й шляхи реагування на повідомлення, також про вжиті заходи Уповноваженого повідомляє представникам інституту громадянського суспільства.

5. Приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів: під час роботи експертних рад представники інституту громадянського суспільства готують пропозиції Уповноваженому, на засіданні Консультативної ради разом з Уповноваженим ці пропозиції обговорюються і як результат, Уповноважений ухвалює рішення щодо надання Верховній Раді України рекомендацій стосовно внесення змін до чинного законодавства.

6. Співпраця Уповноваженого з інститутами громадянського суспільства здійснюється на засадах відкритості і прозорості інформаційної політики (на офіційному веб-сайті Уповноваженого регулярно розміщуються матеріали про діяльність інститутів громадянського суспільства та їх співпрацю з Уповноваженим). Омбудсмен сприяє прозорості та відкритості громадського моніторингу своєї діяльності та діяльності Секретаріату Уповноваженого [9]. На основі цих принципів повинна формуватися міцна та ефективна система запобігання злочинності державними та недержавними суб'єктами.

Висновки. Національний превентивний механізм є однією із форм участі громадян у запобіганні злочинності, реалізація якого стала можливою лише завдяки розумінню важливості суспільно-державного партнерства та взаємодії з недержавними громадськими суб'єктами, а особливо у сфері запобігання злочинності. Враховуючи позитивний зарубіжний досвід та розуміючи можливі помилки і шляхи їх уникнення задля реформування національного превентивного механізму, розширення сфери громадського запобіжного впливу, необхідно розробити єдину цілісну концепцію (стратегію) запобігання злочинності недержавними суб'єктами, де обов'язково врахувати участь громадян та неурядових громадських організацій у державних запобіжних програмах, розширення фінансування громадських ініціатив та національного превентивного механізму. Основою для майбутньої стратегії мають стати консолідоване існуюче українське законодавство щодо громадської участі, міжнародні акти та конвенції ООН щодо правозахисної, запобіжної діяльності.

Список використаних джерел

1. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів по-

водження та покарання від 18.12.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f48.

2. Практикум моніторингу місць несвободи у діяльності НППМ. ГО «Центр інформації про права людини» / Волік В. І. – К.: Priority Group, 2017. – 60 с.

3. List of Designated NPM by type [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apr.ch/en/by-type/>.

4. Особливості реалізації національних превентивних механізмів у форматі «Омбудсман +»: аналіз міжнародного та національного досвіду: [Аналітичний огляд] / Ю. Л. Белоусова, В. О. Гацелюк, Н. С. Кульчицький, О. А. Мартиненко // за заг. ред. Ю. Л. Белоусова. – К.: Атіка, 2012. – 96 с.

5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/&page=3>.

6. Спеціальна доповідь «Моніторинг місць несвободи в Україні за 2016 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Пользователь/Downloads/spec_dopov_npm_2016_n.pdf.

7. Статистика візитів Національного превентивного механізму України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://npmukraine.org/index.php?r=site%2Fstats>.

8. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України №776/97-ВР від 23.12.1997 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

9. Взаємодія Секретаріату Уповноваженого ВРУ з прав людини із інститутами громадського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/gromadskist/interaction-with-NGOs/>.

Соломяная А. В.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРЕВЕНТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ КАК ФОРМА УЧАСТИЯ ГРАЖДАН В ПРЕДУПРЕЖДЕНИИ ПРЕСТУПНОСТИ

В работе рассматриваются основные вопросы функционирования национального превентивного механизма в Украине, возможность привлечения граждан к его деятельности, расширение его предупредительного воздействия. Проанализировано зарубежный опыт применения модели «Омбудсмен +» с целью определения позитивных аспектов, которые можно применить в Украине. Акцентировано внимание на важности активного сотрудничества и партнерства государства и общества, негосударственных субъектов, создании

единой целостной концепции (стратегии) предупреждения преступности на основе международных актов и конвенций ООН.

Ключевые слова: национальный превентивный механизм, предупреждение преступности, негосударственные субъекты, гражданская инициатива, общественно-государственное партнерство.

Solomiana A. V.

NATIONAL PREVENTIVE MECHANISM AS FORM OF CITIZENS' PARTICIPATION IN PREVENTION OF CRIME

The paper considers the main issues of the functioning of the National Preventive Mechanism in Ukraine, the possibility of involving the public in its activities and expanding its preventive influence. The foreign experience of using the "Ombudsman +" model is analyzed in order to identify the positive aspects that can be applied in Ukraine. The importance of active cooperation and partnership of the state with the public, non-state actors, the creation of a united integral concept (strategy) for the prevention of crimes on the basis of international acts and conventions of the United Nations is emphasized.

Key words: national preventive mechanism, prevention of crimes, non-state actors, public initiative, public-state partnership.

УДК 343.123.4

Житний О. О.,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ДАВНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Розглянуто актуальні проблеми давності в кримінальному праві України. Визначено стан їх теоретичної розробки. Розкрито питання законодавчої регламентації перебігу строків давності злочину, давності виконання обвинувального вироку, давності застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Показано проблеми застосування норм про давність.

Ключові слова: кримінальне право, давність, строк, злочин, покарання.

Постановка проблеми. Зміни у «кримінальній картині» світу, які відбулися наприкінці минулого й продовжуються у поточному столітті (зокрема, криміногенна інтернаціоналізація, транснаціоналізація злочинності, сплеск тероризму і сепаратизму, виникнення нових й удосконалення відомих злочинних практик тощо), та поки що не дуже оптимістичні прогнози стабілізації дотримання стану законності в сучасній Україні підштовхують громадянське суспільство, фахівців-правознавців й представників вла-

ди, відповідальних за підтримання правопорядку в країні, до генерування нових підходів у політиці протидії злочинності й технологіях боротьби із нею, розробки нових засобів превентивно-карального впливу на правопорушників. У той же час держава не відмовляється й від апробованих ідей, традиційних методик, які дозволяють регулювати кримінально-правовими засобами суспільні відносини й забезпечувати охорону прав, свобод і законних інтересів людини, держави, суспільства й людства в цілому. Один з таких засобів ґрунтується на визнанні факту впливу часу на вирішення питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину. Мається на увазі такий феномен, як давність, яку в чинному Кримінальному кодексі (далі – КК) регламентують норми про: давність злочину (ст. 49 КК), давність виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК), давність злочину й давність покарання осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років (ст. 106 КК), давність застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 96-5 КК). Однорідність предмета, методу правового регулювання і наслідків застосування цих норм дозволяє оцінити їх сукупність як відносно самостійний галузевий субінститут. Його існування в кримінальному праві засноване на розумінні того, що: 1) час – це всеохопна форма буття; 2) як і всі інші процеси об'єктивного світу, кримінально-правова охорона й кримінально-правове регулювання існують (виникають, розгортаються, рухаються) у просторово-часовому континуумі; 3) оскільки «...право регулює... часові (темпоральні) параметри діяльності: її тривалість, швидкість та ін.» (Рабинович П. М.), то повноваження держави щодо застосування кримінальної репресії, як правило, обмежені в часі.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова давність відображає «забуття» суспільством злочину чи покарання за нього. Тому її строки вимірюються значними календарними одиницями – роками. Для них характерні два аспекти: законодавчо визначений (установлена кримінальним законом певна мінімальна кількість календарних років, по закінченню яких може бути порушено питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності чи від покарання або застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із давністю) і фактичний (період часу після вчинення особою злочину, впродовж якого вона не

ухилялася від слідства й суду і який зараховується у строк давності за злочин). Втім, крім урахування фізичних властивостей часу, при застосуванні давності іноді доводиться використовувати юридичні фікції: у випадках, коли точно невідомий момент вчинення особою суспільно небезпечного діяння, з яким пов'язується початок перебігу строку давності, правозастосовець має виходити із обгрунтованого припущення про час вчинення злочину.

Поряд з помилюванням злочинця верховною владою давність у кримінальному праві належить, очевидно, до числа історично перших абсолюційних підстав, адже практика відмови від обмежень прав і свобод правопорушника на підставі того, що від вчинення ним злочину минув значний період часу, існує вже кілька тисячоліть. Так, один з політико-економічних трактатів Стародавньої Індії 4 ст. до н. е. (Артхашастра, розд. 3, гл. 19) містить припис: «вчителі говорять, що не слід починати справи стосовно давніх бійок чи нападів». Положення щодо давності бачимо й у багатьох пам'ятках вітчизняного права й нормативних актах, що в різні історичні періоди регулювали кримінально-правові відносини на території сучасної України: в Руській Правді, Третьому (1588 р.) Литовському Статуті, Правах, за якими судиться малоросійський народ, Уложенні про покарання кримінальні й виправні 1845 р., Кримінальному Уложенні 1903 р., КК УСРР 1922 р., КК УСРР 1927 р., КК УРСР (КК України) 1960 р.

Фахівці, як відомо, поки що не досягли консенсусу з питання про обгрунтування завдань кримінально-правової давності. Так, вважають, що час, який минає від злочину до початку фактичного кримінально-правового впливу на особу, зменшує можливості досягнення цілей відповідних заходів, адже вони ефективні лише у випадку, якщо держава своєчасно й швидко забезпечує реакцію на правопорушення. Тоді застосування заходів кримінально-правового характеру справді сприймається суспільною свідомістю як акт відновлення справедливості. І навпаки, значні розриви в часі між злочином й офіційною реакцією на нього, коли кримінальну подію і її наслідки давно забуто, надають каральним і обмежувальним заходам, які реалізує з цього приводу держава, вигляду формальних, ритуальних дій. За такого розуміння існування субінституту давності пояснюється його спрямуванням на забезпечення доцільності й актуальності кримінально-правового

впливу. Береться до уваги й те, що з перебігом часу людина (у т. ч. правопорушник) здатна позитивно змінитися, втратити суспільну небезпечність, яка колись об'єктивізувалася вчиненні нею в минулому злочину. У зв'язку з цим її засудження, покарання втрачає своє виправне й спеціальнопревентивне значення (щоправда, ці міркування навряд чи справедливі стосовно давності застосування заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб).

Серед підстав використання давності існують і суто прагматичні міркування, зумовлені об'єктивною обмеженістю пізнавальної діяльності людини щодо реконструкції подій минулого: чим більше років минуло від злочинного акту, тим менше можливостей є у відповідних посадових осіб передбаченими законом способами зібрати й зафіксувати докази обвинувачення (бо з часом втрачаються речові докази, обізнані про злочин особи змінюють місцезнаходження, помирають, забувають суттєві обставини справи, а все це ускладнює чи унеможлиблює досудове розслідування забутих злочинів, так і судові перспективи щодо них).

На користь доцільності існування субінституту кримінально-правової давності може свідчити наявний у ньому стимулюючий елемент. Визнавши, що по закінченню певного періоду вона втрачає свої повноваження щодо притягнення до кримінальної відповідальності (давність злочину) чи реалізації його кримінально-правових наслідків (давність виконання обвинувального вироку, давність застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру), держава тим самим вимагає від своїх агентів (правоохоронних органів, судів, органів виконання кримінальних покарань) забезпечення своєчасної й оперативної реакції на вчинення кримінальних правопорушень. На користь цього висновку свідчить, наприклад, положення п. 11 ст. 541, ст. 579 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), які, визначаючи мету виконання такої досить складної процедури, як тимчасова міжнародна видача особи, яка відбуває покарання на території держави, для проведення процесуальних дій з її участю та притягнення до кримінальної відповідальності, визнає нею, зокрема, запобігання закінченню строків давності.

Наявність у субінституті давності санкцій (зупинення перебігу строків давності, переривання перебігу строків давності) за

негативну посткримінальну поведінку (ухилення від досудового слідства, від суду, від відбування покарання, вчинення нового злочину до закінчення строку давності) має схилити правопорушника до кримінально законслухняної поведінки впродовж значного періоду часу, що зменшує загрозу з його боку для охоронюваних законом об'єктів. Таким чином, кримінально-правова давність виконує й запобіжні (спеціально превентивні) завдання.

Нарешті у давності є й завдання підкреслення особливої тяжкості (небезпечності) певного злочину або виду (групи) злочинів. Так, згідно з ч. 5 ст. 49 КК давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст.ст. 109–114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК.

Є у давності й кримінально-процесуальні функції – вона визначає темпоральні межі виконання деяких процесуальних дій. Так, наприклад, строки давності визначають час, коли закінчується можливість перегляду за нововиявленими обставинами виправдувального вироку (ч. 2 ст. 461 КПК), коли потерпілий чи прокурор мають право звернутися до суду з клопотанням про скасування вироку у разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 476 КПК). Згадано давність й у ч. 3 ст. 447, ч. 3 ст. 445, ч. 4 ст. 515, п. 5 ч. 1 ст. 596 КПК. Щоправда, слід зауважити, що в деяких випадках КПК оперує терміном «строки давності притягнення до кримінальної відповідальності», посилаючись при цьому на те, що вони передбачені законом. Очевидно, законодавець мав на увазі закон про кримінальну відповідальність (КК). Але згідно з п. 14 ч. 1 ст. 3 КПК «притягнення до кримінальної відповідальності» як стадія кримінального провадження починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (а строк давності злочину закінчується днем набрання вироком законної сили). Отже, «давність притягнення до кримінальної відповідальності» не збігається із кримінально-правовою давністю. По суті, перша з названих видів давності законом не регулюється.

Закінчення строків давності (ст. 49, ст. 80, ст. 96-5 КК) є специфічним правоприпиняючим фактом (за винятком випадків, коли давність не застосовується). Отже, строк давності визначає тривалість правових відносин стосовно кримінальної відпові-

дальності, виконання покарання або застосування щодо юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у випадках, коли держава вчасно не здійснила кримінально-правовий вплив щодо правопорушника. У зв'язку з такою її здатністю впливати на динаміку охоронних й регулятивних кримінально-правових відносин, а також враховуючи її більш ніж давню історію існування в кримінальному праві, є підстави сподіватись, що відповідні положення є бездоганними. Втім, поки що в зазначеній сфері існує чимало теоретичних і практичних проблем. Одні з них відомі досить давно. Актуальність інших зумовлена новелами, які внесено в зазначений субінститут у процесі модернізації національного законодавства про кримінальну відповідальність. Наведемо деякі з них.

1. Є підстави продовжити обговорення досконалості нормативного виміру строків давності. Доводиться погодитись, що іноді їх розмір встановлюється законодавцем довільно (на це звертав увагу свого часу ще Таганцев М. С.). Так, ч. 1 ст. 49 КК називає п'ять диференційованих строків давності (два, три, п'ять, десять, п'ятнадцять), головним критерієм встановлення яких є тяжкість вчиненого правопорушення, яка, в свою чергу, визначається максимальним розміром основного покарання, яке містить санкція. Отже, законодавець майже щодо всіх злочинів прирівняв строки давності злочину до строку можливого покарання за злочин. Втім, більш оптимальним рішенням було б прирівняти їх законодавчо визначені розміри до часу, впродовж якого тривали б кримінально-правові відносини у випадках, коли особа була б засуджена за злочин певної тяжкості.

2. Тривалість давності злочинів, вчинених у неповнолітньому віці (у ч. 2 ст. 106 КК) встановлено у розмірах, які відрізняються від загальних (ч. 1 ст. 49 КК): два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості; п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; сім років – у разі вчинення тяжкого злочину; десять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину. Отже, вчинені в неповнолітньому віці тяжкі й особливої тяжкості злочини держава готова «забути» раніше, аніж такі ж злочини, але вчинені повнолітніми правопорушниками (строки давності за такі злочини зменшено на 30–33,3 %). Такий підхід навряд чи є послідовним.

3. Залишається дискусійним питання про початковий момент строку давності злочину. Так, з питання стосовно давності злочинів з матеріальним складом фахівцями висловлено дві основні позиції: згідно з першою строк давності починається з часу настання суспільно небезпечних наслідків, прибічники другої вважають, що строк давності починається з часу скоєння особою дії чи бездіяльності, яка є ознакою об'єктивної сторони складу злочину. На перший погляд, чинним законодавством сприйнято саме другу позицію. Згідно з ч. 1 ст. 49 КК обчислення цього строку починається з дня вчинення злочину. Втім, закон не містить категорії «день вчинення злочину». Зазвичай для визначення того, що вважати днем вчинення злочину, фахівці посилаються на ч. 3 ст. КК, в якій ідеться про «час вчинення злочину»: це час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Отже, днем вчинення злочину у ст. 49 КК вважається доба, до закінчення якої особою було здійснено дію (дії) або бездіяльність, які є ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Таким чином, початок обчислення строку давності не залежить від настання злочинних наслідків. Однак такий формально логічний висновок насправді є суперечливим, адже він вимагає погодитись, що при вчиненні злочину з матеріальним складом (суспільно небезпечні наслідки якого можуть бути значно віддалені в часі від діяння) перебіг давності злочину починається й давність злочину триває, хоч злочин ще не закінчився. Очевидно, необхідна пряма вказівка законодавця, яка б диференціювала початковий момент давності залежно від типу складу злочину.

4. Недосконало визначено початковий момент давності виконання обвинувального вироку: згідно з ч. 1 ст. 80 КК особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком минули певні періоди часу. Але ж КПК не передбачає початку виконання вироку шляхом набрання чинності. Судові рішення, у т. ч. вироки, набирають законної сили (зокрема, ст. 532 КПК встановлює: вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено КПК, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого цим Кодексом, якщо таку скаргу не було подано). Чинності набирає закон, а не вирок.

5. Непослідовно використано принцип незастосування давності за злочини проти основ національної безпеки. Його поширено лише на давність злочину, в той час як норми про давність виконання покарання та давність застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відповідних змін не зазнали.

6. Згідно з положеннями Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968 р.), Європейською конвенцією про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів (1974 р.), ст. 29 Статуту Міжнародного кримінального суду встановлено принцип незастосування давності до міжнародних злочинів. Частково його реалізовано у ч. 5 ст. 49 КК, ч. 6 ст. 80 КК. Однак при цьому цей принцип не було поширено на давність застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. 96-5 КК жодних подібних положень не містить). Крім того, норми міжнародного права зобов'язують поширювати незастосування давності на значно ширше коло злочинів, ніж ті, що передбачені ст.ст. 437–439 КК, ч. 1 ст. 442 КК.

7. Щодо давності злочину законом (ст. 49 КК) встановлено два різновиди її строків: 1) диференційований (індивідуальний) – визначений кримінальним законом з урахуванням ступеню суспільної небезпечності злочину період часу після його вчинення, впродовж якого особа не ухиляється від слідства або суду, й закінчення якого може тягти відмову держави від реалізації кримінальної відповідальності, якщо в цей час не набрав законної сили обвинувальний вирок суду та 2) недиференційований (універсальний) – визначений кримінальним законом, не пов'язаний зі ступенем тяжкості вчиненого п'ятнадцятирічний термін, закінчення якого після вчинення злочину може тягти відмову держави від реалізації кримінальної відповідальності особи, що ухиляється від досудового слідства або суду, якщо в цей період не набрав законної сили обвинувальний вирок суду щодо цього злочину й вона не вчинила нового особливо тяжкого, тяжкого чи середньої тяжкості злочину. Втім, у ст. 96-5 КК для правопорушень, вчинених від імені та в інтересах юридичних осіб, недиференційованого строку давності не передбачено. Це означає, що у разі «успішного» ухилення фізичної особи від кримінальної відпові-

дальності шляхом переховування від органів досудового слідства та суду (коли її місцезнаходження так і не буде ними встановлено, і зупинений перебіг давності не відновиться) питання про давність застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи має лишатись актуальним безстроково. Таке рішення законодавця ставить у нерівні умови різних суб'єктів кримінально-правових відносин – індивідуального (фізичну особу) й колективного (юридичну особу).

Висновки. Які б завдання кримінально-правової давності не визнавати пріоритетними, важливо наголосити та тому, що в кримінальному праві цей тубінститут, перш за все, служить для регулювання потенційних меж повноважень публічної влади щодо кримінального переслідування, виконання призначеного покарання або застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Водночас, як видно з викладеного вище, чимало традиційних і нових положень кримінально-правової давності потребують подальшого фахового обговорення й нормативного вдосконалення.

Житный А. А.

ДАВНОСТЬ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ

Рассмотрено актуальные проблемы давности в уголовном праве Украины. Определено состояние их теоретической разработки. Раскрыты вопросы законодательной регламентации течения сроков давности преступления, давности исполнения обвинительного приговора, давности применения мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц. Показаны проблемы применения норм о давности.

Ключевые слова: уголовное право, давность, срок, преступление, наказание.

Zhytnyi O. O.

DURATION OF CRIMINAL RIGHTS: ACTUAL THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS

The article deals with topical issues of antiquity in the criminal law of Ukraine. The state of their theoretical development is determined. Issues of the legislative regulation of the period of limitation of the crime, the limitation period for the execution of the conviction, the limitation period for the application of criminal-law measures in relation to legal persons are disclosed. The problems of application of norms of prescription are shown.

Key words: criminal law, prescription, term, crime, punishment.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНА ПІДГОТОВКА

УДК 343.13(477):061.1ЄС

Дунаєва Т. Є.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ОКРЕМІ СТАНДАРТИ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У роботі проаналізовані окремі стандарти якості кримінального та кримінального процесуального законодавства в державах-членах Європейського Союзу, що повинно забезпечити подальше вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу України. Сформульовані пропозиції з удосконалення чинного законодавства, яке б відповідало потребам сучасного українського суспільства та рекомендаціям експертів Європейської Комісії щодо вдосконалення положень законодавства України. Важливим є виконання Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV.

Ключові слова: стандарти, якість законодавства, закон, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. У матеріалах доповіді П'ятого Конгресу ООН із запобігання злочинності та поведіння з правопорушниками зазначається, що в інтересах сприяння більш справедливій системі кримінального правосуддя необхідно враховувати багато соціально-економічних факторів. Органи, які планують, досліджують, і ті, які займаються питаннями політики та управління в системі кримінального правосуддя, повинні, крім іншого, сприяти розвитку міждисциплінарних досліджень, сприяти розвитку простих методів проведення досліджень з питань вирішення проблем або з питань про дії, які відповідали б конкретним умовам країни з тим, щоб уникнути повторення помилок деяких розвинутих країн [1, с. 182–183].

Мета статті полягає у вивченні окремих стандартів якості кримінального процесуального законодавства України та держав-членів Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку української держави дослідження проблеми створення ефективної системи протидії злочинності зумовлює необхідність встановлення стандартів якості кримінального та кримінального процесуального законодавства, що повинно забезпечити подальше удосконалення чинних Кримінального (2001) та Кримінального процесуального (2012) кодексів України. Ще одним завданням, безпосередньо пов'язаним із підвищенням якості кримінального процесуального та кримінального законодавства, є удосконалення законодавства, яке потребує приведення діяльності органів і установ виконання покарань у відповідність із міжнародною практикою і стандартами, що формуються на рівні органів ООН, Ради Європи. Зокрема, у країнах ЄС в систему кримінальної юстиції входять поліція, суди, державні обвинувачі, державні захисники, органи виконання покарань, органи пробації. Нещодавно на виконання закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII була створена служба пробації в Україні. Пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [2].

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протоколів до неї; із впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України [3].

Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства вимагають переосмислення низки кримінально-процесуальних інститутів, підходів до розуміння сутності та призначення кримінального судочинства. На сучасному етапі розвитку крими-

нального процесуального права в Україні постає завдання створення оптимальної національної моделі ефективного розслідування та судового розгляду кримінальних справ відповідно до сучасного рівня розвитку суспільства, дієвого процесуального контролю, що дозволяло б не припуститися помилок у правозастосуванні або своєчасно їх виправити. Як приклад, Європейський Союз є унікальною міжнародною організацією, яка поєднує успішне економічне, політичне та правове співробітництво держав-членів.

Останнім часом приділялась значна увага окремим проблемам якості законодавства взагалі і кримінального процесуального зокрема. Попередні дослідження виявили низку положень, які потребують удосконалення, уточнення та приведення у відповідність до міжнародних зобов'язань України щодо якості законодавства. Ці питання розглядали у своїх роботах: Борисов В. І., Глинська Н. В., Грошевий Ю. М., Кальман О. Г., Лобойко Л. М., Погребняк С. П., Погорецький М. А., Сташис В. В., Тацій В. Я., Шило О. Г., Шостко О. Ю. та інші вчені.

На думку Шило О. Г., з 2012 року почали ухвалюватися законодавчі акти у сфері боротьби зі злочинністю та корупцією в Україні, які не тільки впроваджують істотно нові правові інститути, більшість з яких раніше не були відомі національному законодавству і є імплементацією європейських стандартів, але й уособлюють нову ідеологію кримінального судочинства, сутність якої полягає у визнанні найвищою цінністю права і свободи людини, а їх забезпечення і захист – обов'язком держави, що має виконуватися її уповноваженими органами з дотриманням європейських стандартів у галузі прав людини та здійснення правосуддя. Слід зазначити, що КПК України регламентує широке використання технічних засобів фіксації при здійсненні кримінального провадження, що спрямовано на впровадження європейських цінностей і стандартів захисту прав і свобод до сфери кримінального судочинства. У більшості держав-членів ЄС захист свідка і потерпілого є пріоритетним обов'язком держави, яка захищає людину, її життя та здоров'я, права та обов'язки. Наприклад, підтвердженням цьому є програми захисту свідків (національні, федеральні, регіональні) [4, с. 104–105].

Розвиток суспільних відносин, які підпадають під регулювання права, зумовлює появу відповідних нормативних змін у криміналь-

ному процесуальному законодавстві України. Як вважає Подлесних С. М., ігнорування або несвоєчасне внесення змін та доповнень у чинну систему тягне за собою небажані наслідки у вигляді прогалин у праві. Це правове явище є дефектом кримінального процесуального законодавства, що потребує найшвидшого заповнення або подолання компетентними суб'єктами [5, с. 3].

Слід погодитися з Шило О. Г. щодо відсутності єдиних стандартів правової технології забезпечення якості кримінальних процесуальних рішень, непрозорості механізму ухвалення певних процесуальних рішень та вчинення процесуальних дій. Ще одним зі стандартів якості в країнах ЄС є антикорупційна експертиза та кримінологічна експертиза нормативно-правових актів. Якість кримінального процесуального закону завжди підкреслює його певну позитивну властивість, його необхідність та потрібність [4, с. 107–108].

Аналіз міжнародного досвіду протидії злочинності¹ свідчить про те, що за сучасних умов її прояви стали тими чинниками, що створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя. Від того, наскільки адекватно правоохоронні органи будуть протидіяти злочинності, залежить зменшення або збільшення її рівня. Тому важливим є вивчення питання ефективності їх діяльності та якості законодавства, зокрема прогалин та дефектів законодавства.

Одним із показників будь-якої діяльності є ефективність як її результативність. Ефективна робота правоохоронних органів – один із головних чинників належної протидії злочинності. Зокрема, згідно зі ст. 28 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, «кожна держава-учасниця розглядає можливість здійснення контролю за своєю політикою і практичними заходами щодо боротьби проти організованої злочинності, а також проведення оцінки їх ефективності та дієвості» [6, с. 574; 7, с. 354–355].

Слід враховувати, що на ефективність діяльності органів кримінальної юстиції впливає як наявна правова база (кримі-

¹ Термін «протидія» використовується як загальне родове поняття, одним із елементів якого є запобігання злочинності.

нальне законодавство, спеціальні комплексні закони, спрямовані на контроль над злочинністю), так і практична реалізація норм права (кримінальне процесуальне законодавство). Важливим елементом стратегії протидії останній є законодавче вирішення й закріплення основних положень, згідно з якими особи, чия незаконна діяльність може кваліфікуватись як злочинна, притягаються до кримінальної відповідальності [7, с. 356].

Про ефективну діяльність органів кримінальної юстиції у сфері протидії злочинності можуть свідчити об'єднані взаємоузгодженні зусилля відповідних суб'єктів запобігання злочинності, що призвели до зменшення рівня цього негативного соціального явища, збільшення довіри населення до правоохоронних органів завдяки впровадженню своєчасних заходів у цій сфері.

Розслідування будь-якої злочинної діяльності, особливо організованої, потребує оперативних заходів, застосування яких виходить за межі національних кордонів, вимагає міжнародного узгодження і розробки методів, які застосовуються правоохоронними органами різних країн. Тому вкрай необхідним є наближення законодавства різних країн (апроксимація правових систем) і його узгодження (уніфікація), що позитивно вплине на міжнародну кооперацію в означеній сфері.

Останніми роками на європейському рівні впроваджуються нові підходи до протидії злочинності, спрямовані на більш ефективну діяльність правоохоронних органів у цій сфері. Так, у 2004 р. Рада Європейського Союзу затвердила Гаазьку програму створення зони свободи, безпеки і справедливості на 2005–2010 рр. [8]. У ній підкреслюється необхідність вироблення нового європейського механізму правоохоронної діяльності на підставі оперативної інформації (Intelligence-Led Law Enforcement Mechanism). Це специфічна поліцейська діяльність у сфері збирання інформації, яку вважають своєю бізнес-моделлю і філософією управління, де аналіз відомостей (інтерпретація подій або повідомлень) та інформація про злочинність є визначальною для неупередженого прийняття рішення, що прискорює вирішення проблеми зменшення та знешкодження злочинності або запобігання їй через стратегічний менеджмент та ефективні правозастосовні стратегії, спрямовані на найбільш небезпечних злочинців [9]. При формуванні такої політики слід розробити євро-

пейську модель кримінально-оперативної діяльності (або кримінальної розвідки) для вирішення таких проблем, як узгодженість оперативних дій, комп'ютерних програм (які допомагають отримувати, зберігати оперативну інформацію та обмінюватися нею) і служб національних органів та органів ЄС, які працюють у царині юстиції, свободи й безпеки [8; 10, с. 183].

Така узгоджена між усіма країнами-членами ЄС стратегія правоохоронної діяльності допоможе кардинально змінити підходи силових відомств від реактивного до запобіжного, дозволить зосередитись на зменшенні сприятливих можливостей як для злочинців, так і окремих організованих злочинних спільнот.

Нині підвищується роль міжнародного співробітництва. Вважається, що плідна співпраця органів кримінального переслідування різних країн сприяє їх більш ефективній роботі. До спільних заходів у сфері боротьби зі злочинністю в країнах-членах ЄС залучаються як представники національних правоохоронних органів, так і різноманітні міжнаціональні структури. Одним із найбільш ефективних (як зазначалося вище) є інститут спільних слідчих груп [7, с. 362; 11]. Правовою основою його запровадження стали положення ст. 13 Конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах між країнами-членами ЄС від 12 липня 2000 р. [12]. У ній передбачена можливість утворення уповноваженими органами країн-членів ЄС спільних слідчих груп для провадження конкретних заходів на визначений період часу (за умов наявності відповідної угоди між країнами). Кожна країна може ініціювати утворення такої групи у разі необхідності розслідування транснаціонального злочину.

У країнах-членах ЄС відповідно до Європейської Конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах провадяться активні заходи, спрямовані на підвищення оперативності та ефективності різних форм правової допомоги, для розслідування злочинів, вчинених на територіях різних країн, утворюються спільні слідчі групи, до складу яких входять представники правоохоронних органів відповідних країн. Діяльність таких слідчих груп є дуже ефективною. На території ЄС інститут видачі (екстрадиції) правопорушників відходить у минуле, замість цього запроваджено нову форму заходів кримінально-процесуального примусу – загальноєвропейський ордер на арешт, відповідно до якого судовий дозвіл

на затримання правопорушника, виданий в одній країні ЄС, є чинним на території усіх країн-членів.

Слід наголосити на важливості захисту прав людини, який є стратегічною складовою судово-правової реформи в Україні, що спрямована на утвердження справедливого правосуддя. Непослідовність та недосконалість законодавчого регулювання судоустрою та правоохоронної діяльності в Україні є закономірним наслідком того, що не існує чітко окреслених і науково виважених методологічних засад дослідження правоохоронної та судової сфери діяльності. Порушення права громадян на належний судовий захист, непоодинокі випадки корупції в судах, занадто тривалий судовий процес, неефективність процедур судового розгляду, перегляду й виконання судових рішень – все це потребує законодавчого вдосконалення. Згідно з рекомендаціями ЄС та РЄ, суди України повинні стати більш незалежними від виконавчої влади та правоохоронних органів. Повинні бути запроваджені демократичні механізми судового нагляду за такими процесуальними діями, як прослуховування, обшук, затримання, арешт осіб, що обвинувачуються у вчиненні злочинів [13, с. 223].

Прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві створюють умови для корупційних правопорушень та інших зловживань з боку службових осіб внаслідок невиконання або неналежного виконання службовою особою своїх службових обов'язків та є однією з передумов зміни цього законодавства.

Висновки. Отже, пріоритетним має бути узгодження вітчизняних підходів до оцінки якості законодавства у сфері протидії злочинності з кращою міжнародною практикою і стандартами, що формуються на рівні органів ООН, Ради Європи. Важливим є виконання Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV.

Список використаних джерел

1. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию: [сб. материалов]: в 3 кн. / Нац. акад. правовых наук Украины; НИИ изуч. пробл. преступности им. акад. В. В. Сташиса; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный; под общ. ред. В. В. Голины. Київ; Харків: 2013. – (науч. сб. «Академічні правові дослідження». Прил. к юрид. журн. «Право України»; вып. 22). 2013. Кн. 1. 188 с.

2. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

4. Шило О. Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 102–110.

5. Подлесных С. Н. Пробелы в уголовно-процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / ФГБОУ ВПО «Воронежский гос. ун-т». Воронеж, 2012. 23 с.

6. Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. Київ: Фенікс, 2006. 800 с.

7. Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / кол. авт.; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2010. 400 с.

8. The Hague Programme – Ten priorities for the next five years: (10th May 2005). *European Commission* // Europa. URL: http://ec.europa.eu/justice_home/news/information_dossiers/the_hague_priorities/.

9. Tilley N. Problem-Oriented Policing, Intelligence-Led Policing and the National Intelligence Model. *UCL Jill Dando Institute of Crime Science*. URL: http://www.jdi.ucl.ac.uk/downloads/publications/crime_science_short_reports/problem_oriented_policing.pdf.

10. Шостко О. Ю. Аналіз ефективності діяльності системи кримінальної юстиції у сфері протидії організованої злочинності в окремих європейських країнах. *Проблеми законності: республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій*. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 101. С. 176–186.

11. Council Document 11037/05 Council of EU: 8 July 2005. URL : <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/05/st11/st11037.en05.pdf>.

12. Mutual assistance in criminal matters between the Member States Convention of 29.05.2000 on mutual assistance in criminal matters between the Member States = [Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах між країнами-членами ЄС 2000 р.]. *Official Journal of the European Union*. С 197. 2005. 12 July.

13. Дунаєва Т. Є. Європейський досвід реформування судових та правоохоронних органів. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. ІВПЗ НАПрН України*. Вип. 20. Харків: Право, 2010. С. 222–230.

Дунаева Т. Е.

ОТДЕЛЬНЫЕ СТАНДАРТЫ КАЧЕСТВА УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ И ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В работе проанализированы отдельные стандарты качества уголовного процессуального законодательства Украины и государств-членов Европейского Союза, которые должны обеспечить дальнейшее усовершенствование действующего Уголовного процессуального кодекса Украины. Сформулированы предложения по усовершенствованию действующего законодательства, которое бы отвечало потребностям современного украинского общества и рекомендациям экспертов Европейской Комиссии по усовершенствованию положений законодательства Украины. Важным является исполнение Закона Украины «Об исполнении решений и применении практики Европейского суда по правам человека» от 23.02.2006 г. № 3477-IV.

Ключевые слова: стандарты, качество, закон, уголовное процессуальное законодательство.

Dunayeva T. E.

SPECIFIC STANDARDS OF QUALITY OF UKRAINE'S CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION AND MEMBERS OF THE EUROPEAN UNION

In the work analyzes the standards of the quality of criminal and criminal procedure legislation in the member states of the European Union, which should ensure further improvement of the current Criminal Procedure Code of Ukraine. The proposals on the improvement of the current legislation that are in line with the needs of modern Ukrainian society and the recommendations of experts of the European Commission on improving the provisions of Ukrainian legislation are formulated. It is important to implement the Law of Ukraine "On the implementation of decisions and the application of the practice of the European Court of Human Rights" dated February 23, 2006, No. 3477-IV.

Key words: standards, quality of legislation, law, criminal procedure law.

УДК 343.1

Кириченко А. А.,
доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры гуманитарных наук
Николаевский национальный университет
имени В. А. Сухомлинского, г. Николаев

УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО ИЛИ ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО: НОВАЯ ДОКТРИНА ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Указаны недостатки существующей концепции уголовно-исполнительного права. Обоснована необходимость возвращения к прежней доктрине исправительно-трудового судопроизводства, базисная задача которого должна состоять в гарантированном исправлении лица, осужденного за совершение уголовного правонарушения, при помощи общественно полезного труда, обеспечивающего полное возмещение расходов на исполнение назначенной такому лицу карательно-воспитательной меры антикриминальной ответственности, прежде всего в виде лишения свободы, за счет труда только лишь самих осужденных. Предложена новая доктрина исполнительного судопроизводства, призванного достичь аналогичную цель при исполнении судебных и приравненных к ним иным решениям в конституционном, административном, трудовом, де-факто имущественно-договорном (гражданском) и де-юре имущественно-договорном (хозяйственном) судопроизводстве в виде самостоятельного исполнительного судопроизводства или в качестве заключительных разделов названных видов судопроизводства. Указано на необходимость легализовать замену высшей карательно-воспитательной меры антиуголовной ответственности со смертной казни на пожизненное заключение посредством проведения всенародного референдума таким образом, чтобы каждый избиратель осознавал, что возмещение расходов на обеспечение пожизненного заключения практически будет возлагаться лишь на законопослушных налогоплательщиков, в том числе и тех, которые голосовали против пожизненного заключения.

Ключевые слова: исправительно-трудоное судопроизводство, высшая мера наказания, карательно-воспитательная мера антиуголовной ответственности.

Постановка проблемы. Начало обоснованию новой доктрины исправительно-трудового судопроизводства и иного исполнительного судопроизводства положено автором еще в 2000 г., когда подчеркивалась нелегитимность принятого решения об изменении высшей меры наказания в виде расстрела, являвшегося действенным способом очищения общества от таких индивидуумов, которые совершили убийство при отягчающих обстоятельствах, в том числе двух и более лиц, и при любых условиях не смогут исправиться, на пожизненное их заключение не на основе всеукраинского референ-

дума с добровольным возложением большинством избирателей обязанности по пожизненному содержанию такого рода индивидуумов за счет фактически собственных доходов [2, с. 35–38].

Анализ последних исследований и публикаций. В одной из последних публикаций автора и Тунтулы А. С. [5, с. 81–82, 84] данный подход обосновывается таким образом. Необходимость переименования действующей процедурной юридической науки «Уголовно-исполнительное право Украины» и соответствующего по названию ее кодекса [7] в контексте предыдущего концептуально более взвешенного ее названия, как «Исправительно-трудовое право Украины» и соответствующего кодекса «Исправительно-трудовой кодекс Украины» [1], а именно такими словосочетаниями, как «Исправительно-трудовое судопроизводство Украины» и «Кодекс исправительно-трудового судопроизводства Украины», Кириченко А. А. выводит [3, с. 210–211; 4, с. 25–26] со следующей аргументацией. В последних наименованиях данной процедурной юридической науки и ее кодекса, что, по сути, является продолжением антиуголовного судопроизводства на стадии исполнения любых судебных решений по результатам противодействия уголовным правонарушениям, представляется более правильная концепция пенитенциарной системы – исправить осужденного при помощи труда.

Изложение основного материала. Существующая же практика фактического содержания осужденных и пенитенциарной системы за счет налогов законопослушных граждан, а не за счет труда лиц, совершивших общественно опасное деяние, приводит к тому, что не виновное лицо фактически отбывает наказание, а законопослушные граждане. Это особенно очевидно в результате неконституционной замены (поскольку такой вопрос должен решаться только посредством всенародного референдума) смертной казни пожизненным заключением, хотя и минимальным, но пожизненным содержанием лица, не имеющего права жить в обществе. Существующее наименование данной науки и ее кодекса содержит установку только на исполнение назначенного судом антикриминального наказания, а более точного задания этой процедуры исполнения судебного решения здесь уже не усматривается [3, с. 210; 4, с. 25–26].

Часть 2 ст. 3 Конституции Украины [18] фактически обязывает государство создать такие условия, чтобы потерпев-

шему от общественно опасного деяния лицу был полностью возмещен физический, материальный и/или первичный моральный и вторичный моральный вред с момента подачи заявления, а уже впоследствии все эти расходы следует возмещать за счет виновного, и если такого не установлено, – за счет пенитенциарной системы, то есть за счет солидарного труда всех осужденных. Они же должны содержаться в местах лишения свободы на оставшиеся средства у каждого из них от отчислений на такое содержание этой системы. Потому как работает осужденный, так и удерживается [3, с. 210–211; 4, с. 26]. В случае же уклонения, осужденный может находиться в местах лишения свободы и больше назначенного судом срока до полного погашения такого долга. Иначе таких осужденных- иждивенцев будут содержать другие осужденные лица или, что более вероятно, законопослушные налогоплательщики [3, с. 211; 4, с. 26].

В основе воспитания осужденных должны лежать не принципы криминального мира [криминальные надзиратели «смотрящие»], а труд, обеспечивающий гарантированное исправление и содержание как осужденного, так и всей исправительно-трудовой системы отбывания наказаний и гарантированного возмещения вреда потерпевшим [3, с. 211; 4, с. 26].

В данном случае представлено тезисное обоснование новой доктрины Исправительно-трудового судопроизводства Украины, что, однако, не охватывает исполнительные производства по иным, нежели криминальные, правонарушениям, и предлагается следующая новая доктрина иных исполнительных производств, что должна реализовать такая перспективная процедурная юридическая наука, как Исполнительное судопроизводство Украины, а соответствующий кодифицированный правовой акт – словосочетанием «Кодекс исполнительного судопроизводства Украины». В таком случае будут кодифицировано объединены исполнительные производства по результатам судебного рассмотрения дел обо всех иных, кроме криминальных, правонарушениях. В настоящее время данная процедура не кодифицирована и представлена рядом правовых актов, прежде всего, Законом Украины «Об исполнительном производстве» [8] [9] и др.

Конечно, решение данной проблемы имеет и второй вариант, когда Исправительно-трудовое судопроизводство Украины дол-

жно стать продолжением Антикриминального судопроизводства Украины, а существующее некодифицированное и перспективное кодифицированное иное, нежели антикриминальное, исполнительное судопроизводство – продолжением соответствующих видов судопроизводства, то есть Конституционного, Административного, Трудового, Де-факто имущественно-договорного (Гражданского) и Де-юре имущественно-договорного (Хозяйственного) судопроизводства Украины.

В то же время, данный вариант решения этой проблемы в силу специфичности и, главное, особой объемности исполнительных производств представляется менее предпочтительным, особенно в контексте уже существующего на протяжении многих лет обособленной кодифицированной правовой регламентации исполнительной процедуры по результатам судебного рассмотрения антикриминальных дел.

Подытоживая изложенное, **сущность новой доктрины исправительно-трудового судопроизводства** следует усматривать в том, что существующее наименование данной отрасли права уголовно-исполнительным правом несет в себе не простое ее переименование, а принципиальное изменение доктрины исполнения судебных решений по антикриминальным делам: вместо простого исполнения назначенного судом наказания – безусловное исправление осужденного при помощи общественно-полезного труда, что обуславливает острую необходимость: 1. Возвратиться к единственно правильной предыдущей доктрине исправительно-трудового судопроизводства – гарантированно исправить лицо, осужденное за совершение криминального правонарушения, при помощи общественно-полезного труда и иных связанных с этим мер в процессе отбытия карательно-воспитательной меры антиуголовной ответственности, особенно в виде лишения свободы. 2. Обеспечить гарантированное полное возмещение таким общественно-полезным трудом осужденных всех затрат на их содержание (строительство и поддержание на необходимом уровне эксплуатации мест лишения свободы; охрана, питание, бытовое, медицинское и иное обслуживание осужденного и пр.), когда осужденные, умышленно уклоняющиеся от общественно-полезного труда и возмещения такого рода затрат, должны питаться на том уровне, который предоставляется возможным после возме-

ния иных затрат, что в ряде случаев может привести и к их смерти от голодания и должно рассматриваться как самоубийство определенного осужденного, в полной мере добровольное волеизъявление чего таким или иным гуманным способом должно существовать для каждого осужденного. 3. Окончательно искоренить существовавшую ранее и особенно в настоящее время практику перекладывания исполнения государственной задачи гарантированного исправления лица, осужденного за совершение определенного криминального правонарушения, на сам криминалитет в виде «пенитенциарной системы смотрящих». 4. Легализовать замену высшей меры карательно-воспитательной антиуголовной ответственности со смертной казни на пожизненное заключение посредством проведения всенародного референдума, когда каждый избиратель, голосующий за отмену смертной казни, должен осознавать, что все расходы на строительство и эксплуатацию мест лишения свободы и других мест исполнения карательно-воспитательных мер антикриминальной ответственности и на содержание лиц, осужденных за совершение определенного криминального правонарушения, особенно в виде лишения свободы, он вместе с другими избирателями, также голосующими за отмену смертной казни, берут на себя в той части, в которой эти затраты не возмещаются самими осужденными, которые будут питаться и получать иное обслуживание лишь в той мере, в которой на это будут собраны деньги самими осужденными и такими избирателями и иными законопослушными налогоплательщиками, голосовавшими против пожизненного заключения.

Сущность **новой доктрины исполнительного судопроизводства** состоит в реализации рассмотренных концептуальных подходов исправительно-трудового судопроизводства применительно к исполнению назначенных судом и иными полномочными антиделиктными органами карательно-воспитательных мер и мер сопутствующей и восстановительной юридической ответственности лицу, совершившему иные, нежели криминальные правонарушения, а именно: административного, трудового, де-факто имущественно-договорного (гражданского) и де-юре имущественно-договорного (хозяйственного) правонарушения, а также по исполнению решений судов конституционной юрисдикции в виде перспективной Конституционной судебной палаты

Верховного Суда України и областных судов, а также конституционной специализации судей местных судов.

Выводы. Исполнительное судопроизводство может существовать в виде: 1. Как самостоятельной соответствующей юридической науки и кодекса – Исполнительное судопроизводство Украины и Кодекс исполнительного судопроизводства Украины. 2. Так и в качестве заключительного раздела соответствующих существующих и перспективных юридических наук и кодексов в части иных, нежели криминальные, правонарушения и судопроизводства – Конституционное судопроизводство Украины и Кодекс конституционного судопроизводства Украины, Административное судопроизводство Украины и Кодекс административного судопроизводства Украины, Трудовое судопроизводство Украины и Кодекс трудового судопроизводства Украины, Де-факто имущественно-договорное (гражданское) судопроизводство Украины и Кодекс де-факто имущественно-договорного (гражданского) судопроизводства Украины, Де-юре имущественно-договорное (хозяйственное) судопроизводство Украины и Кодекс де-юре имущественно-договорного (хозяйственного) судопроизводства Украины.

Список использованных источников

1. Виправно-трудоий кодекс України. Закон України від 23.12.1970 р., № 3325-VII (3325a-07) // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1971, № 1, ст. 6, із змінами згідно закону України від 15.05.2003 р., № 743-IV (743-15), ВВР, 2003, № 29, ст. 233, втратив чинність згідно із Кодексом від 11.07.2003 р., № 1129-IV (1129-15), ВВР, 2004, № 3-4, ст. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3325-07>.

2. Кириченко А. А. Проблемы совершенствования пенитенциарной системы как одно из направлений обеспечения прав и свобод ребенка. Захист прав дитини: гарантії, реальність, проблеми / А. А. Кириченко // Науковий Вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. Одеса: 2000. С. 35–38.

3. Кириченко А. А. Гипердоклад о более двухстах пятидесяти лучших доктринах и концепциях юриспруденции научной школы профессора Аланкира: коллективная монография / кол. авт. под науч. рук. А. А. Кириченко. – Второе издание. – Николаев: Ник. нац. ун-т им. В. А. Сухомлинского, 2015. – 1008 с.

4. Кириченко А. А. Курс лекций по спецкурсу «Базисные доктрины и концепции юриспруденции»: учебное пособие / А. А. Кириченко, А. С. Тунтула. – Николаев: ННУ имени В. А. Сухомлинского, 2016. 200 с.

5. Кириченко А. А. Новые доктринальные возможности развития процедурных юридических наук / А. А. Кириченко, А. С. Тунтула

// Перші Миколаївські юридичні дискусії: матеріали Міжнародн. наук.-практ. конфер., 18.05.2016 р. Зб. наук. ст. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 80–89.

6. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141, із змінами згідно закону України від 02.06.2016 р., № 1401-VIII, ВВР, 2016, № 28, ст. 532 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р., № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 3–4, ст. 21; зі змінами, згідно закону України від 21.12.2016 р., № 1798-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

8. Про виконавче провадження. Закон України від 21.04.1999 р., № 606-XIV, із змінами, згідно закону України від 14.06.2016 р., № 1414-VIII (1414-19), ВВР, 2016, № 32, ст. 555 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14>.

9. Положення про Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 20.05.2003 р., № 43/5, зі змінами, згідно наказу МЮ України від 22.12.2015 р., № 2710/5 (з1620-15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0388-03>.

Кириченко О. А.

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО АБО ВИПРАВНО-ТРУДОВЕ СУДОЧИНСТВО: НОВА ДОКТРИНА ВИКОНАВЧОГО СУДОЧИНСТВА

Вказано на недоліки існуючої концепції кримінально-виконавчого права. Обґрунтована необхідність повернення до колишньої доктрини виправно-трудового судочинства, базисне завдання якого повинне полягати у гарантованому виправленні особи, яка засуджена за вчинення кримінального правопорушення, за допомогою суспільно корисної праці, що забезпечує повне відшкодування витрат на виконання призначеної такій особі карально-виховного заходу антикримінальної відповідальності, перш за все, у вигляді позбавлення волі, за рахунок праці тільки самих засуджених. Запропонована нова доктрина виконавчого судочинства, покликана досягти аналогічну мету при виконанні судових і прирівняних до них інших рішень в конституційному, адміністративному, трудовому, де-факто майново-договірному (цивільному) і де-юре майново-договірному (господарському) судочинстві у вигляді самостійного виконавчого судочинства або як заключних розділів названих видів судочинства. Вказано на необхідність легалізувати заміну вищої карально-виховної міри антикримінальної відповідальності зі смертної кари на довічне ув'язнення шляхом проведення всенародного референдуму таким чином, щоб кожен виборець усвідомлював, що відшкодування витрат на забезпечення

довічного ув'язнення практично покладатиметься лише на законслухняних платників податків, у тому числі і тих, які голосували проти довічного ув'язнення.

Ключові слова: виправно-трудове судочинство, виконавче судочинство, вища міра покарання, карально-виховний захід антикримінальної відповідальності.

Kirichenko A. A.

CRIMINAL-EXECUTIVE LAW OR CORRECTIVE-LABOR LEGAL PROCEEDINGS: NEW DOCTRINE OF EXECUTIVE LEGAL PROCEEDINGS

The shortcomings of the existing concept of criminally-executive law are indicated. Justified the necessity of returning to the former doctrine of corrective-labor proceedings, the basic task of which must consist in the guaranteed correction of the person convicted of a criminal offense, with the help of socially-useful labor, ensuring full reimbursement of expenses for the execution of the punitive educational measure of anticriminal responsibility, assigned to such person, first of all in the form of deprivation of liberty, at the expense of the labor of only the convicts themselves. Proposed a new doctrine of executive legal proceedings to achieve a similar goal, when executing judicial and other decisions in the constitutional, administrative, labor, de-facto property-contractual (civil) and de-jure property-contract (economic) proceedings in the form of an independent executive legal proceedings or as final sections of the said types of proceedings. It is pointed out that it is necessary to legalize the replacement of the higher punitive-educational measure of anticriminal responsibility from death penalty to life imprisonment by holding a nationwide referendum in such a way, that every voter realizes that reimbursement of expenses for life imprisonment will be imposed only on law-abiding taxpayers, including those, who voted against life imprisonment.

Key words: *corrective-labor legal proceedings, executive legal proceedings, supreme punishment, punitive-educational measure of anticriminal responsibility.*

УДК 343.14:343.345

Басиста І. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Львівського торговельно-економічного університету, м. Львів

ВПЛИВ КРИМІНАЛІЗАЦІЙНОЇ НАДМІРНОСТІ НА РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Окремі норми особливої частини КК України застосовуються у практичній діяльності правоохоронних органів та судів досить часто, оскільки щодня вчиняються кримінальні правопорушення, за які вони передбачають кримінальну відповідальність. Інші норми – застосовуються вкрай рідко, а є так звані «мертві» норми, частина з яких вже виключені із Закону. Ті ж «мертві» статті КК України, що продовжують залишатися в його особливої частині, несуть певну

загрозу, оскільки частково нівелюють завдання, які стоять перед кримінальним провадженням у цілому. У свою чергу, за тими складниками кримінальних правопорушень, які «штучно створені» в силу криміналізаційної надмірності, проводити розслідування, збирати, перевіряти та оцінювати докази вкрай складно, а, особливо, коли самі формулювання норм КК України є алогічними.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, слідчий, прокурор, свідок, показання, криміналізаційна надмірність.

Постановка проблеми. У частинах 1–2 статті 36 КПК унормовано положення про те, що прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений, серед іншого, доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК; доручати органу досудового розслідування виконання запити (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави тощо.

Відповідно органи досудового розслідування та слідчі, зокрема, в силу вимог КПК мають обов'язки щодо виконання доручення та вказівок прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора,

наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність (частина 4 статті 40 КПК) [1].

Виклад основного матеріалу. На сьогодні за невиконання письмових законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, слідчий може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, що, як на нас, є логічним і виправданим. Однак певний період часу поряд із дисциплінарною відповідальністю слідчого передбачалася і кримінальна відповідальність, мова йде про «славновісну» статтю 381¹ ККУ, яка на сьогодні цілком виправдано й обґрунтовано виключена із закону.

Так, законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 381¹ «Невиконання слідчим вказівок прокурора». У цій статті була передбачена відповідальність за умисне систематичне невиконання слідчим органу досудового розслідування законних вказівок прокурора, наданих ним письмово в установленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження.

Особисто для нас криміналізація описаних вище діянь була яскравим фактом саме криміналізаційної надмірності, який законодавцем, хоча із деяким запізненням, але все ж таки було усунуто, а норму виключено із ККУ.

Криміналізаційна надмірність містить у собі істотну шкоду, оскільки відбувається перенасиченість законодавства кримінально-правовими заборонами, необхідність в яких вже відпала або навіть не існувала зовсім [2, с. 19–20]. На нашу думку, то жодної необхідності криміналізувати описані вище діяння не існувало, ситуація була штучною та надуманою.

Більше того застосування зазначеної норми КК України було проблематичним, в першу чергу, через її формулювання (як зазначають деякі дослідники – «алогічний виклад»).

Осадчий В. І., аналізуючи склад зазначеного злочину, цілком правильно зазначив, що об'єктивна сторона такого злочину полягала в систематичному невиконанні слідчим органу досудового розслідування законних вказівок прокурора, наданих ним письмово в установленому КПК порядку, при здійсненні кримінального провадження. Систематичність невиконання таких вка-

зівок означала, що слідчий мінімум три рази повною мірою не виконував законні вказівки прокурора, надані ним письмово в установленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження. Притягнення слідчого до кримінальної відповідальності за невиконання ним вказівок прокурора можливо було лише протягом певного часу, зокрема, необхідно було, щоб протягом одного року з дня накладення на слідчого стягнення за невиконання ним законних вказівок прокурора, наданих письмово в установленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження, на цього ж слідчого знову мало бути накладено два стягнення за невиконання ним законних вказівок прокурора, наданих письмово в установленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження (всього їх повинно бути три; кожне невиконання вказівок злочином не є; лише невиконання вказівок три рази робила поведінку слідчого злочинною – в ст. 381¹КК відповідальність була вибудована з урахуванням дисциплінарної преюдиції). Причому не мало значення невиконання слідчим законних вказівок прокурора було в одній кримінальній справі (провадженні) чи в різних. Якщо минув річний термін з дня накладення на слідчого стягнення за невиконання ним законних вказівок прокурора, наданих письмово в установленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження, і на цього слідчого знову накладають стягнення за невиконання ним законних вказівок прокурора, наданих письмово в установленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження, таке стягнення буде вважатися накладеним вперше. Інакше кажучи, після того, як сплине річний термін, особа вважалася такою, що дисциплінарного стягнення немає. Такою, що не має дисциплінарного стягнення, вважатиметься й особа, яка заохочена шляхом дострокового зняття дисциплінарного стягнення, нагороджена державною нагородою чи відзнакою Президента України. Злочин – невиконання слідчим вказівок прокурора вважався закінченим фактом накладання на слідчого втретє протягом року стягнення за невиконання ним законних вказівок прокурора, наданих ним письмово в установ-

леному Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, при здійсненні кримінального провадження. У диспозиції статті було вказано на невиконання слідчим вказівок прокурора. Як варто було розуміти, зміст терміна «невиконання» – це сто відсоткове ігнорування вказівок чи лише якоїсь частини їх [3]?

До цієї норми КК України існувала ціла низка й інших практичних питань її застосування, які нині відпали автоматично із депеналізацією такого діяння.

З іншої сторони, незастосування окремих кримінально-правових норм на фоні широкої поширеності діянь, що забороняються ними, може підірвати престиж і авторитет закону про кримінальну відповідальність як такого, у зв'язку із тим, що в суспільній свідомості може зміцнитися впевненість у його безсиллі й недієвості [2, с. 19–20].

Працюючи в рамках наукової теми кафедрального дослідження, нами проводилося анкетування слідчих Національної поліції України, які навчалися в режимі курсів підвищення кваліфікації. Одне з питань, яке наводилося в анкеті, стосувалося нагальності та доцільності декриміналізації окремих норм КК України. При узагальненні результатів анкетування слідчих встановлено, що у графі анкети «Ваш варіант» значна кількість слідчих відзначали статті 384 та 385 КК України, з якими вони «щодня працюють», роз'яснюючи процесуальні права та обов'язки учасникам кримінального провадження. Положення цих норм значна кількість практиків-слідчих вважають недієвими, такими, що не мають практичного застосування, а відповідно – факти завідомо неправдивих показань свідків чи потерпілих або завідомо неправдиві висновки експертів під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді, завідомо неправдиві звіти оцінювачів про оцінку майна під час здійснення виконавчого провадження, а також завідомо неправильні переклади, зроблені перекладачами, безпідставні відмови учасників кримінального провадження від давання показань тощо у ряді випадків залишаються безкарними.

Глибину цієї проблематики ми осягнули, лише провівши аналіз судової практики. Так, якщо в Єдиному державному реєстрі судо-

вих рішень у категорії «Кримінальні справи за статтею 384 ККУ» починаючи з 2010 року знаходиться 2079 судових рішень, то за статтею 385 ККУ таких судових рішень станом на початок червня 2017 року налічується 106, з яких вироків лише 19.

Така мізерна кількість вироків може свідчити про дві полярні ситуації – практично всі відмови свідків від давання показань або відмови експертів чи перекладачів від виконання покладених на них обов'язків мають належні на те підстави, або ж – зазначена норма ККУ є «мертвою», на що і вказали опитані респонденти, уточнивши, що формування доказової бази у кримінальних провадженнях з цього кримінального правопорушення є надто ускладненим через низку суб'єктивних обставин.

Однозначно сказати, що такі факти є результатом криміналізаційної надмірності, як у випадку зі статтею 381¹ ККУ не доводиться, але зазначені проблеми спільними зусиллями варто вирішувати фахівцям як у галузі матеріального, так і процесуального права, на що вже нами зверталася увага в юридичній літературі.

Тут криється ціла низка проблем, які потребують негайного вирішення, зокрема: сутнісна проблема полягає у неправильному розумінні своїх конституційних та процесуальних прав учасниками кримінального провадження, нівелювання кримінально-правовими заборонами, зміцнення впевненості у «безпомічності» органів, що проводять досудове розслідування та суду тощо.

Немає жодного варіативного тлумачення законодавчого положення частини 2 статті 385 ККУ про те, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Кричущими є факти, коли свідки безпідставно відмовлялися давати показання, користуючись правовою допомогою адвоката. Для прикладу, згідно з вирокіом Кременського районного суду Луганської області від 2 березня 2016 року у справі № 414/1350/15-к провадження № 1-кп/414/13/2016 ОСОБУ_2 визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст.385 КК України, та призначено їй покарання у вигляді штрафу у розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становило 850 гривень. Встановлено, що 06.04.2015 року до Єдиного реєстру досудових розсліду-

вань внесено відомості про кримінальне провадження № 42015130460000007, за фактом зловживання службовим становищем посадовими особами відділу освіти Кременської районної державної адміністрації, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України. Під час провадження досудового розслідування у вказаному кримінальному провадженні старшим слідчим Мартиновим В. П. було викликано на допит як свідка ОСОБУ_2 з метою з'ясування обставин, що мали значення для цього кримінального провадження.

12.06.2015 року о 12 годині 17 хвилин, під час допиту в ролі свідка, ОСОБИ_2 у присутності адвоката було роз'яснено права та обов'язки свідка, а також попереджено про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу завідомо неправдивих показань за ст. ст. 384, 385 КК України, після чого остання відмовилась від давання показань на підставі ст. 63 Конституції України, про що у протоколі зроблено відповідну відмітку.

Старший слідчий Мартинов В. П., проаналізувавши протокол допиту свідка ОСОБА_2 від 12.06.2015 року, дійшов висновку про безпідставність відмови свідка давати показання з посиланням на ст. 63 Конституції України. Після чого 13.06.2015 року він виписав повістку на ім'я ОСОБА_2 про виклик останньої 16.06.2015 року до Кременського РВ з метою додаткового допиту її як свідка з метою з'ясування обставин, що мають значення для вищевказаного кримінального провадження.

16.06.2015 року ОСОБА_2 прибула за викликом до Кременського РВ, де о 15 годині 23 хвилини в каб. № 28 під час проведення додаткового допиту як свідка за участі адвоката із застосуванням відеозйомки їй роз'яснені права та обов'язки свідка, а також попереджено про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за дачу завідомо неправдивих показань за ст. ст. 384, 385 КК України. Однак, незважаючи на законні вимоги старшого слідчого Мартинова В. П., свідок ОСОБА_2, ухиляючись від виконання покладеного на неї процесуального обов'язку давати показання, встановленого п. 2 ч. 2 ст. 66, ч. 3 ст. 95 КПК України, за відсутності поважних причин, які перешкоджали б виконанню цього її обов'язку, відмовилась від давання показань, про що у протоколі зроблено відповідну відмітку у присутності понятих.

Допитана в судовому засіданні обвинувачена ОСОБА_2 свою вину не визнала та пояснила, що 16.06.2015 року повісткою слідчий повторно викликав її на допит. Перебуваючи в кабінеті слідчого зі своїм захисником, вона відмовилася давати показання, скориставшись своїм правом, передбаченим ст. 63 Конституції України, оскільки не вважала себе свідком у цьому кримінальному провадженні. Підтвердила, що родичкою працівників освіти Кременської РДА вона не є. Стосовно неї ніяких кримінальних проваджень не порушено. Вона шляхом подання документів брала участь у конкурсних торгах відділу освіти лише в березні 2015 року.

Після дослідження резервної копії відеозапису допиту свідка, наданого стороною обвинувачення, ОСОБА_2 вказала, що впізнає себе, свого захисника, свідків та слідчого. Запис відбувся 16.06.2015 року. Її відмову зафіксовано правильно.

Висновки. Варто констатувати, що проведений нами аналіз зазначених вироків засвідчує той факт, що значна частина кримінальних проваджень закінчуються укладенням угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим).

Цікавою є географія таких вироків, зокрема: Луганська область – 4, Дніпропетровська – 2, інші області – по одному, а по Івано-Франківській, Закарпатській та деяких інших областях аналізовані вироків взагалі відсутні.

Статистика річ «вперта», при цьому і теоретикам, і практикам не варто забувати, що теоретичні проблеми, «прорісши» у глибину певної діяльності набувають уже значно глобальніших обрисів, а якщо їх перенести у площину кримінального права та кримінального процесу, то в силу їх (авт. проблем) деструктивного впливу можуть навіть нівелюватися ті завдання, які покликано вирішувати кримінальне провадження в цілому.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>.
2. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. №1 (2). С. 19–28.
3. Осадчий В. І. Кримінально-правова характеристика невиконання слідчим вказівок прокурора (ст. 381¹ КК України) та проблеми застосування норми. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads>.

Басистая И. В.

ВЛИЯНИЕ КРИМИНАЛИЗАЦИОННОЙ ИЗБЫТОЧНОСТИ НА РАССЛЕДОВАНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Отдельные нормы особенной части УК Украины применяются в практической деятельности правоохранительных органов и судов достаточно часто, так как ежедневно совершаются уголовные правонарушения, за которые они предусматривают уголовную ответственность. Другие нормы – применяются крайне редко, а есть так называемые «мертвые» нормы, часть из которых уже исключена из Закона. Те «мертвые» статьи УК Украины, которые продолжают оставаться в его особенной части, несут определенную угрозу, так как частично нивелируют задания, которые стоят перед уголовным производством в целом. В свою очередь, по тем составам уголовных правонарушений, которые «искусственно созданы», как результат криминализационной избыточности, проводить расследование, собирать, проверять и оценивать доказательства крайне сложно, а особенно, когда сами формулировки норм УК Украины алогичны.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, следователь, прокурор, свидетель, показания, криминализационная избыточность.

Basysta I. V.

IMPACT OF CRIMINAL REDUNDANCY ON INVESTIGATION OF CERTAIN TYPES OF CRIMINAL OFFENSES

Some rules of the Criminal Code of Ukraine are often used in the practice of law enforcement agencies and courts because criminal offenses are committed every day for which criminal liability is provided. Other standards are rarely used, and there are so-called "dead" rules, some of which are excluded from the law. Those "dead" articles of the Criminal Code of Ukraine that remain in its special part are a threat, as they partially negate the tasks facing criminal proceedings in general. In its turn, it is extremely difficult to conduct investigations, collect, examine and evaluate the evidences according to "artificially" created components of criminal offenses because of criminal redundancy, especially when the formulation of norms of the Criminal Code of Ukraine is illogical.

Key words: criminal offense, investigator, prosecutor, witness, testimony criminal redundancy.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ. ТРИБУНА МОЛОДОГО ФАХІВЦЯ

Денисов С. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого
права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів;

Звенигородський О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

РЕЦЕНЗІЯ НА ПОСІБНИК ТЮТЮГІНА В. І. «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА»¹

Державна політика України в освітній сфері спрямована на подальший розвиток юридичної освіти з підготовки правника відповідно до його фундаментальної ролі – утверджувати верховенство шляхом захисту прав і свобод людини. Такий розвиток має здійснюватися гарантуванням якості правничої освіти.

Стандарт юридичної освіти має забезпечувати у студентів, курсантів, слухачів формування інтегральної, загальної і спеціальної компетентностей. Якщо загальна компетентність охоплює сприйняття світоглядних та морально-етичних цінностей, широку соціально-гуманітарну ерудованість і усвідомлення мультикультурного розмаїття сучасного життя, то спеціальна – теоретичні і прикладні знання про природу і призначення права, його доктрини, принципи та інститути, а також уміння і навички у процесі правозастосування.

Фахова підготовка правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії вимагає від вищих юридичних навчальних закладів забезпечення якісного та прозорого оцінювання рівня кваліфікації випускників [1].

¹ Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. для підготовки до іспитів. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків: Право, 2017. 202 с.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» вищий навчальний заклад на підставі рішення екзаменаційної комісії присуджує особі, яка успішно виконала освітню програму на певному рівні вищої освіти, відповідний ступінь вищої освіти та присвоює відповідну кваліфікацію [2].

Саме тому екзамен є найважливішою формою підсумкового контролю знань та оцінювання рівня підготовки студентів, курсантів та слухачів з будь-якої навчальної дисципліни, в тому числі і з кримінального права.

Навчальний курс кримінального права є фундаментальним серед дисциплін кримінально-правового циклу, а тому для перевірки знань майбутніх фахівців права, підтвердження їхньої загальної та спеціальної компетенції екзамен з вказаного курсу вимагає від курсанта, студента, слухача лаконічно, логічно, обґрунтовано, послідовно та в систематизованій формі за короткий час показати всебічне і повне знання програмового курсу [3, с. 10].

Необхідною умовою опанування програмового матеріалу з курсу кримінального права є розуміння системи кримінального права, а особливо її Загальної частини, яка об'єднує норми, що визначають завдання, принципи й основні інститути кримінального права; закріплюють підстави кримінальної відповідальності, чинність кримінального закону в просторі й часі, поняття злочину та його види, осудність та неосудність, форми вини, співучасть у злочині, множинність злочинів, покарання та його види та інші інститути [4, с. 21–22].

Значення здійснення контрольних заходів з перевірки знань Загальної частини кримінального права у студентів, курсантів та слухачів полягає в тому, що у подальшому вивченні другої складової кримінального права – Особливої частини – вони повинні будуть уміти застосувати її норми за правилами, закріпленими у Загальній частині, розуміти їх нерозривний зв'язок під час здійснення кримінально-правової кваліфікації злочинів.

Для успішної підготовки до семестрового та державного екзамену з кримінального права групою науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого на чолі з професором Тютюгіним В. І. було підготовлено посібник «Кримінальне право України. Загальна частина», який надає системний виклад

основних інститутів кримінального права у площині його теорії та практики.

Рецензуючи цей посібник, ми здійснювали аналіз з точки зору його мети, системності, нормативного та доктринального змісту, логічності та послідовності представленого матеріалу, стилю викладення, методологічних засад та іншого.

У передмові автори зазначають, що посібник має на меті «надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних положень кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу на основних нормативних та доктринальних положеннях, які вивчаються під час засвоєння навчальної дисципліни» [3, с. 10].

Зазначеної авторами мети, на наше переконання, було досягнуто повною мірою, оскільки для підготовки до екзамену студенту, курсанту, слухачу необхідний саме комплексний виклад змісту програми навчальної дисципліни, основних понять, ознак, класифікацій, системного зв'язку інститутів кримінального права.

Під час викладу відповідей на питання автори посібника спиралися на такі основні принципи дидактики вищої школи, як: забезпечення органічної єдності теоретичної і практичної підготовки фахівців вищої кваліфікації; систематичності і послідовності; поєднання конкретного й абстрактного; ґрунтовності знань [5, с. 71–73].

Логічність у викладенні змісту програмового матеріалу за допомогою питання та відповіді підтверджує те, що кожне із питань посібника (а всього їх 111) послідовно відображає систему науки кримінального права та законодавства України. Структурно питання посібника поділяються на такі розділи, як: кримінальне право як галузь та закон про кримінальну відповідальність (питання 1–8), поняття, ознаки та класифікація злочину (питання 9–13), склад злочину (питання 14–39), стадії злочину (питання 40–44), співучасть у злочині (питання 45–56), множинність злочину (питання 57–60), обставини, що виключають злочинність діяння (питання 61–67), звільнення від кримінальної відповідальності (питання 68–73), поняття, система та види покарань (74–86), призначення покарання (питання 87–94), звільнення від покарання та його відбування (95–102), судимість

(питання 103–105), примусові заходи (питання 106–108), особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (питання 109–111).

Групування та викладення відповідей на питання Загальної частини вирізняє системність не тільки з точки зору доктрини кримінального права, але й нормативного змісту кримінального закону.

Саме у теоретичних положеннях Загальної частини автори втілили концептуальні ідеї, теорії та погляди харківської школи кримінального права щодо предмета, завдань та функцій кримінального права, відмінності злочину від інших правопорушень, малозначності діяння, ознак і форм кримінальної відповідальності, видів складу злочину, причинного зв'язку, множинності злочинів, казусу, фактичної та юридичної помилки, моменту визначення закінченого злочину та інших проблемних питань [6].

Надзвичайно важливою рисою змістовного наповнення посібника є те, що, крім визначень окремих інститутів, автори акцентують увагу й на визначенні різниці між ними за певними ознаками та змістовними характеристиками.

Органічне поєднання концептуальних положень зі змістом кримінально-правових норм свідчить також про науково-практичний характер посібника, оскільки більшість визначень, ознак, принципів, видових особливостей інститутів Загальної частини знайшли у ньому своє підтвердження саме з позицій посилення на конкретну норму Кримінального кодексу України, постанов Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, міжнародних нормативних актів.

Важливою ознакою системності викладення матеріалу посібника є зв'язок кримінального права з нормами інших галузей права. Так, наприклад, у питанні про чинність закону про кримінальну відповідальність містяться положення про порядок прийняття закону, його оприлюднення, набрання та втрати чинності відповідно до конституційного законодавства, а також положення кримінально-правових норм щодо визначення часу вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Окрім зазначеного, у питаннях 7, 8 про чинність закону про кримінальну від-

повідальність щодо злочинів, вчинених за межами України, чи видачі і передачі особи, що вчинила злочин, є вказівки на застосування норм Конституції України, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, Європейської Конвенції про видачу правопорушників та інші. Також у відповіді на питання 11 про малозначність діяння вказується на системний аналіз ст. 185 КК України та ст. 51 КУпАП при визначенні мінімальної шкоди при крадіжці [3, с. 18–19, 22–25, 29].

Правильно обраною слід вважати методологічну позицію авторів щодо стислої відповіді на запитання, які виносяться на курсові та державні екзамени з кримінального права, адже під час підготовки студент, курсант, слухач повинен опрацювати велику кількість навчального, нормативного матеріалу, внаслідок чого значний обсяг часу витрачається на обробку літератури, а не на засвоєння основних положень навчальної дисципліни.

Задля уникнення у відповідях студентів, курсантів, слухачів безсистемності та непослідовного характеру знань, перевантаження зайвою інформацією тощо автори забезпечили правильний формат викладу навчального матеріалу. Зокрема, ними було обрано найбільш вдалий спосіб викладення, а саме відповіді на запитання, які виносяться на курсові (семестрові) та державні екзамени, що значно підвищує рівень засвоєння навчального матеріалу через повторення найбільш сутнісних змістовних елементів програмового курсу.

Однак стислість викладення матеріалу не завадила авторському колективу давати й розгорнуті положення з найбільш дискусійних питань. Зокрема, під час виокремлення ознак інституту спеціального суб'єкта злочину (питання 27) деталізовано різноманітні його ознаки (політико-правовий статус; службове становище чи рід професійної діяльності особи; соціально-демографічні чи біологічні ознаки, ставлення до потерпілого тощо). Окрім вказаного, автори доречно після основних визначень та ознак обов'язково зазначають про значення відповідного інституту для кримінального права в цілому та для кримінально-правової кваліфікації злочину.

Вдалим є і стиль оформлення тексту посібника, де виокремлено визначення, ознаки, класифікації, окремі пояснення тощо.

Також посібник містить перелік умовних скорочень та рекомендовану літературу для самостійної підготовки до екзамену.

Як побажання авторському колективу зазначимо, що, на наш погляд, наступне видання посібника варто було б доповнити питаннями щодо періодизації історії становлення кримінального законодавства, поняття науки кримінального права та її наукових шкіл, кваліфікації злочинів.

У цілому, слід констатувати, що друге видання посібника є необхідним і виправданим, оскільки має значний запит у студентів, курсантів, слухачів, науково-педагогічних працівників. За своєю структурою, якістю змістовного наповнення, застосування доведених практикою дидактичних методів викладення навчального матеріалу посібник можна визнати одним з найкращих, виданих за останнє десятиліття як навчальне видання, що відповідає усім вимогам до перевірки знань майбутніх фахівців права відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії.

Список використаних джерел

1. Проект Концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії // Міністерство освіти та науки України. URL: [http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konceptcziya-vdoskonalennya-pravnichoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoi-osviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konceptcziya-vdoskonalennya-pravnichoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoi-osviti.html) (дата звернення 23.10.2017).

2. Про вищу освіту: закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII станом на 21.03.2017 р. // База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 23.10.2017).

3. Тютюгін В. І. Кримінальне право України. Загальна частина: посіб. для підготовки до іспитів. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків: Право, 2017. 202 с.

4. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. 640 с.

5. Гладуш В. А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія : навч. посіб. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.

6. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / наук. ред. Петришин О. В. Харків: Юрайт, 2012. 88 с. (Серія «Наукові доповіді»; вип. 2).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (1)**

Відповідальні за випуск	Доній Н. Є., Пекарчук В. М.
Коректор	Лях Ю. С., Савчук З. О.
Комп'ютерна верстка і макетування	Олефіренко В. М.

За достовірність інформації в статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 30.11.2017 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 11,86.
Тираж 100 пр. Зам. № 03/17.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби 14000,
м. Чернігів, вул. Гонча, 34.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.